

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34/35

YU ISSN 003-2565

АПФ

6

БЕОГРАД, 1994.

АПФ, година XLII, Београд, бр. 6, новембар-децембар 1994, стр. 590-731

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке” од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906-1911), Коста Кумануди (1911-1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912-1914), Чедомиљ Митровић (1920-1933), Михаило Илић (1933-1940), Ђорђе Тасић (1940-1941) и Јован Ђорђевић (1945). Почев од 1946. „Архив” је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали”, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Ана-ла”: др Михаило Константиновић (1953-1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960-1966), др Војислав Бакић (1966-1978), др Војислав Симовић (1978-1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Владимир В. Водинелић. Чланови: др Предраг Шулејић, др Дејан Поповић, др Сима Аврамовић, др Драгољуб Поповић, др Боривоје Шундерић, др Мирјана Тодоровић, др Ђорђе Игњатовић (секретар Уређивачког одбора), др Љиљана Радуловић, др Милан Пауновић и др Војислав Станимировић.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Председник: Радосав Ћосић. Заменик председника: др Обрад Станојевић. Чланови: Драгослав Ђекић, Радивоје Јевтић, др Љубиша Лазаревић, Драгутин Милићевић, Михаило Младеновић, Гордана Симеуновић и др Обрен Станковић.

ИЗДАВАЧ: Правни факултет у Београду

Лектор и коректор: Јасна Жарковић
Слог: Александар Владисављевић
Штампа: "ЧИП штампа", Београд, Студентски трг 15

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

АПФ, Година XLII, Београд, бр. 6, новембар-децембар 1994, стр. 590-731

UDK 34/35

YU-ISSN 0003-2565

ЧЛАНЦИ

UDC: 341.123.02(197.1)

Izvorni naučni rad

Dr Milenko Kreća

Full-time Professor at the Law Faculty in Belgrade

A FEW REMARKS ABOUT THE MEMBERSHIP OF FR YUGOSLAVIA IN THE UNITED NATIONS ORGANIZATION (1)

1. The question of FR Yugoslavia's membership in the United Nations Organization was raised in the documents of this Organization by Security Council resolution 757 of 30th May 1992. In the Preamble to the resolution it was, among other, observed that "the request of FRY (Serbia and Montenegro) to continue the membership of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the United Nations was not generally accepted". At the recommendation of the Security Council (2) contained in resolution 777 of 19th

(1) Views expressed in the article are views of the author in his private capacity which have nothing to do with his position judge *ad hoc* of the International Court of Justice.

(2) The act that Security Council made recommendation to the Assembly on participation of FR Yugoslavia in its work was criticized by some delegations in the General Assembly. Thus Tbn Chambas (Chana) was of the opinion that "The Security Council was given primary responsibility for the maintenance of international peace and security simply to facilitate speedy action by our Organization in the event of crisis. The delegation of responsibility by the General Assembly to the Security Council cannot and should not extend to responsibility for participation in the work of other organs... The expanded role of Security Council has implicitly given itself may compromise the cherished principle of universality..." - Doc. 1/47PV.7, p.161. Also, Mumbengengwi (Zimbabwe) - *ibidem*, p. 166; Mwaanga (Zambia), *ibidem*, p. 173; Nyakyi (Tanzania), *ibidem*, p. 174-175; Sardenberg (Brasil) found that "An overly imaginative interpretation of the Charter may lead to the weakening of the solid legal structure upon which the functioning of the United Nations is based. It has even been asserted, lately, that the Charter now seems to be undergoing a process of informal revision. We are concerned that the Member States are ever frequently faced with the feeling of being rushed into decisions on important matters of fluid or questionable legal grounds." - *ibidem*, p. 180.

September 1992, on 22nd September of the same year the seventh plenary session of the General Assembly passed resolution 47/1 in which it says:

"The General Assembly,

1. *Considers* that the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) cannot automatically continue the membership of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the United Nations; and, therefore, decides that the Federal Republic of Yugoslavia should apply for membership in the United Nations and shall not participate in the work of the General Assembly".

The Resolution was adopted after 127 states voted in favour, 6 against and 26 member states abstained from the vote. A certain number of states which were taking part in the session declined to take part in the vote.

The opinion contained in resolution 47/1 of the General Assembly was observed, subject to certain modifications, both by the bodies of the United Nations (3), and its specialized agencies (4) and by the European regional and other international (government and non-governmental) organizations (5).

2. The International Court of Justice, as the main judiciary agency of the Organization, also was in a situation where it had to voice its opinion on the above matter in concrete terms. Namely, on 20th March 1993 the Government of Bosnia - Herzegovina submitted to the Court's Secretariat its application for instituting proceedings against Yugoslavia (Serbia and Montenegro) following a dispute over the violations of the 1948 Convention on Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. In the Order to issue interim measures concerning the mentioned dispute dated 8th April 1993, the International Court of Justice set out in paragraph 18 that "the arrangement adopted by resolution 47/1 contains legal difficulties (6)".

3. The main elements of the solution contained in General Assembly resolution 47/1 are the following:

3.1. The opinion that the Federal Republic of Yugoslavia cannot automatically continue the membership of the Socialist Federal Republic of Yugos-

(3) By its resolution 47/1 of April 29th, 1993, the UN General Assembly decided that the Federal Republic of Yugoslavia could not take part in the deliberations at ECOSOC until the question of its status in the United Nations Organization was resolved. An identical decision was adopted by the UN Conference on Trade and Development (UNCTAD), the High Commissioner for Refugees (UNHCR) and others.

(4) The International Labour Organization (ILO), on the basis of a decision of the 225th session of the Administrative Council did not invite FRY to the Conference session held from June 7th- 25th, 1993. The UN Education and Science Organization (UNESCO) decided on October 12th, 1992 that the member of UNESCO's Council designated by the Government of SFRY could not take part in the 140th session of the Executive Council. Similar practice was pursued by other specialized agencies. One of the rare ones to exclude FRY from its deliberations was the World Health Organization (WHO).

(5) The European Community took a decision at the meeting of its Foreign Ministers held on November 8th, 1991, to suspend the 1980 "SFRY-EC Cooperation Agreement". As for the Council of Europe, the Council's Ministerial Committee adopted without putting it to the vote a Declaration on freezing of cooperation with the Yugoslav authorities; the CSCE, proceeding from a decision taken at the XIII meeting of CSCE Committee of High-Ranking Officials on July 8th, 1992, suspended Yugoslavia's activity in the CSCE. In doing so, it did not contest its commitments stemming from CSCE documents nor expel Yugoslavia from CSCE. The European Bank for Reconstruction and Development (BERD) is an example of a regional organization which had resorted to expulsion of Yugoslavia from its ranks following a decision to that effect taken by the Board of BERD's executive directors on August 9th and 10th, 1992.

(6) I.C.J., Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro), Order of the Court indicating provisional measures).

lavia in the United Nations Organization. The stand of the main political bodies of the United Nations (Security Council and the General Assembly) was formulated as an "opinion". Namely, the relevant part of General Assembly resolution 47/1 begins with the word "considers". The General Assembly's opinion was evidently inspired by the opinions of the so-called Badinter Commission Nos. 1, 8 and 9 (7), but does not conform fully with the meaning of the mentioned opinions. Namely, in its opinions 1 and 8, the Commission elaborates the point on the break-up of SFRY which has in its opinion resulted in the emergence of six equal, independent state entities corresponding in territory to the republics as the constituent parts of the Yugoslav federation (8). In its opinion No. 9, the Commission proceeds from the point of finalization of the "process of break up of SFRY" and elaborates on the effects of the alleged break-up from the standpoint of succession of states. In that context, it, *inter alia* established "the need to terminate SFRY's membership status in international organizations in keeping with their statutes and that not a single successor state may claim for itself the rights enjoyed until then by the former SFRY as its member state (9)".

Resolution 47/1 proceeds from a more moderate starting point. It apparently does not terminate the Federal Republic of Yugoslavia's membership in the Organization. It simply establishes that "the Federal Republic of Yugoslavia *cannot automatically continue the membership...* in the United Nations Organization." (underlined by the author) Conversely, this means that the FRY's membership in the Organization can be continued but not automatically. True, the Resolution does not elaborate how that can be achieved but, if we interpret it systematically and together with Security Council resolutions 757 and 777, we will come to the conclusion that FRY's membership in the Organization can be continued in case such a request is "generally accepted". That the meaning of the resolution does not imply the suspension of FRY's membership in the Organization is also clear from the letter of the United Nations Under-secretary and the Organization's Legal Counsellor of 29th September 1992 which he addressed to the standing representatives of Bosnia-Herzegovina and Croatia to the United Nations. The letter, which by its legal nature is the explanation by the competent officials of the Organization, notes *expressis verbis* that:

"... the Resolution does not terminate nor suspend Yugoslavia's *membership* in the Organization. Accordingly, the seat and the inscription "Yugoslavia" shall remain also in the future... the Yugoslav mission in the seat of the United Nations may continue to operate and to receive and dispatch documents. At the seat of the Organization, the Secretariat shall continue to display the flag of the old Yugoslavia... (10)".

(7) The Peace Conference on Yugoslavia, Arbitration Commission, Opinion No. 1, par. 3; Opinion No. 8, par. 4; Opinion No. 9, par. 4. For a critical review of the work of the Badinter Commission, see. M. Kreća, *The Badinter Arbitration Commission, A Critical Commentary*, Yugoslav Survey, 1993.

(8) For a critical point on this, see M. Kreća, *op. cit.*, pp. 12 - 24; M. Kreća, *On the date of succession - A few critical remarks about the Opinion No. 11 of the Badinter Arbitration Commission*, Faculty of Law in Belgrade, Collection of Essays, Problem of Succession and Continuity, 1994, p. 33 onwards.

(9) The Peace Conference on Yugoslavia, Arbitration Commission, Opinion No. 9, par. 4 (4).

(10) United Nations, General Assembly, A/47/485, 30 September 1992. Annex. Letter dated 29 September 1992 from the Under-secretary-general, the Legal Counsel, addressed to the Permanent Representatives of Bosnia and Herzegovina and Croatia to the United Nations.

3.2. The decision that the Federal Republic of Yugoslavia should apply for membership. This part of resolution 47/1 is legally ambiguous both in form and in substance.

From the formal point of view, the "decision" that FR Yugoslavia should apply for membership in the Organization proceeds from the irrefutable assumption that FR Yugoslavia wishes to have the quality of a member even in case it may not continue the membership in the Organization. Such an assumption is illogical, although it may prove correct in fact. Membership in the Organization is voluntary and, hence, no state is under the obligation to seek admission if it does not want it. The relevant wording in the resolution has not been correctly edited from the legal and technical point of view for it has a connotation of the above mentioned irrefutable assumption. A correct wording would have to state a reservation which would make such a decision conditional upon Yugoslavia's *explicitly expressed wish* to become a member in case it is irrevocably disallowed from continuing its membership in the Organization.

From the actual point of view, it is unclear why FR Yugoslavia should submit an application for admission to membership if "... the resolution does not terminate... Yugoslavia's *membership* in the Organization". An application for admission to membership is, by definition, made if a non-member state wishes to join the Organization. What could in terms of concrete relations be the outcome of a procedure initiated by Yugoslavia by way of application for membership? If the outcome of the procedure were accession to membership, such a decision by the General Assembly would be superfluous from the point of view of logic, given that resolution 47/1 has not terminated Yugoslavia's membership in the Organization. Presumably, the authors of resolution 47/1 had another outcome in mind. Maybe to confirm or strengthen Yugoslavia's membership in the Organization in such a procedure. This could be guessed from the wording in the resolution which says that "the Federal Republic of Yugoslavia cannot automatically continue the membership..." This turn of phrase virtually means that the idea behind the procedure would be to re-assert or strengthen FRY's membership in the Organization. But, confirmation of membership could hardly have any legal meaning in this concrete case - for the state is either a member or a non-member of the Organization. The meaning of such an act could be only non-legal, i.e. political. In addition, the resolution advises FR Yugoslavia to apply for *accession* to membership. Finally, why would a state whose membership in the Organization has - in that very same Organization's view - not been terminated, submit a request for the establishment of an indisputable fact?

3.3. A ban on participation in the Organization's work. That this refers to a ban is borne out by the use of the imperative ("shall not participate..."). The mentioned ban is, *ratione materiae*, limited along two different lines: a) it refers to the direct participation in the General Assembly. Indirect participation in the General Assembly is not excluded. The elements of indirect participation are implied given that the Mission of FR Yugoslavia to the United Nations has continued to operate and, in particular, "may receive and dispatch documents". It follows from the Legal Affairs Under-secretary's interpretation that the term "General Assembly" has been used in the resolution in its generic sense, considering that it also implies the auxiliary bodies of the General Assembly and conferences and meetings called by the Assembly; b) the ban does not apply to participation in the deliberations of any other bodies of the United Nations.

4. The automatic continuation of membership in the United Nations Organization is, undoubtedly, one of the forms in which is expressed the international legal continuity of a state affected by territorial changes. Hence, the purpose of resolution 47/1, viewed *in abstracto*, was also to contest the international-legal continuity of FR Yugoslavia. What is more, an opinion in principle had been formulated by the Organization and served as a basis for the Organization's practice until the Yugoslav case; namely, when Pakistan was about to break away from India in August 1947, the I (political) Committee of the General Assembly put the following question in principle in the course of debates conducted in different bodies of the United Nations: "Which legal rules should a state or states which are to emerge with the split-up of a United Nations member state be required to follow before they can be admitted to the membership of the United Nations Organization?"

In reply to the above question the VI (legal) Committee of the General Assembly set on 6th and 7th October 1947 the basic rules to be applied by analogy to any similar cases:

"1 ...in conformity with the legal principles, presume that a United Nations member state does not lose membership status in the Organization solely because its Constitution or its boundaries have changed...

2 ...that when a state is formed, regardless of the territory it covers and the population it has, and whether or not it formed part of the territory of a United Nations member state, it may not request the status of a United Nations member under the Charter except unless it has been formally admitted into membership in keeping with the provisions of the Charter (11)".

With reference to the contents of resolution 47/1 and the international-legal continuity of FR Yugoslavia, the main relevant legal questions are the following:

4.1. Does General Assembly resolution 47/1 objectively deny the FRY's international-legal continuity?

(11) A/CN.4/49, p. 8. The rules have been observed by other international organizations as well. For example, "never in its history has the Fund been approached by a newly-formed state with a request for automatic membership or succession of any part of the membership rights on account of the fact that the new state had been formed on a part of a member state's territory. The Fund recognizes the continuity of the existing member, without any modification whatsoever of its rights and duties in all such cases. The examples include (the forming of) Indonesia, Pakistan, Bangladesh, which did not have any influence on the continued membership of Holland, India and Pakistan" - ST/LEG/SER.B/17, p. 543. As for the IBRD, it adopted "the view that, on acquiring the attributes of an independent state, the formerly dependent territory ceases to be a member of the Bank on the grounds of membership of the metropolis state and, if it wishes to become a member, should acquire membership on the basis of its own claim. The same applies also in case of separation or secession, e.g. to the People's Republic of Bangladesh or the separation of Pakistan from India" - *Ibidem*, p. 534. Relevance of these basic rules was strongly underlined in some discussions in the General Assembly. Mumbengegwi (Zimbabwe) said that "the draft resolution before us sets a very dangerous precedent, especially, I dare to say, for States whose present composition is diverse and multiethnic. In the past the General Assembly has operated on this principle that a Member of the United Nations does not cease to be a Member simply because its constitution or its frontiers - or indeed its name - has been subject to change. Departure from this practise is bound to open a Pandora's box with dire consequences for the United Nations." - Doc. A/47/PV. 7.p.163. Similar view was taken by Ibn Chambas (Chana) who said that "In anticipation of the situation that now faces our Organization, in which a Member State has undergone territorial or constitutional changes, the General Assembly determined in 1947 that as a general rule such a State should not cease to be a Member simply by virtue of such changes." - *ibidem*, p. 158-160.

At first sight, the contents of the resolution seems unequivocally to be in favour of discontinuity of FRY's membership in the Organization. Accordingly, and proceeding from the fact that the membership in international organizations, and especially in the universal political organization of the United Nations, is one of the constituent elements of a state's international legal continuity, the concrete resolution seems to have denied FRY's international-legal continuity.

But, this conclusion is rather shaky for a number of reasons:

First, the contents of the resolution is not (or could not be) formulated in a manner which would place beyond any doubt the denial of FR Yugoslavia's continuity. The opinion that Yugoslavia cannot automatically continue SFRY's membership in the Organization has been given effect in a way which raises the question of the actual purpose of the resolution. Is the true purpose of the Resolution, in the light of the vocabulary used as well as the meanings attached to it by the Organization, to deny the continuity of FRY's membership in the Organization or, rather, to add to the Organization's agenda also the question of FR Yugoslavia's membership in the context of a general, political approach to the settlement of the Yugoslav crisis? (12) That this question is relevant is suggested not only by the ambiguity of the adopted solution in the material-legal regard, but also by the concluding paragraph of resolution 47/1 which says that the General Assembly takes note "of the Security Council's intention to review the matter before the end of the main part of the 47th session of the General Assembly". A statement like this is unnecessary if it was the intention of the authors of the resolution to bring - by its adoption - to an end the debate on the continuity of FR Yugoslavia's membership in the Organization. It seems to suggest that the idea behind resolution 47/1 was to maintain the pace of updating the Organization's political approach to the Yugoslav crisis in the framework of which even the question of FRY's membership in the Organization carries, in the latter's opinion, a certain specific weight. The question of the Federal Republic of Yugoslavia's membership in the United Nations Organization is a formal one and was opened by Security Council resolution 757 of 30th May 1992, which in its operative part has set into motion the mechanism of measures stipulated in Chapter VII of the Charter relying on the assessment that "the situation in Bosnia-Herzegovina and in other parts of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia poses a threat to peace and security".

4.2. The relationship between the membership in the United Nations Organization and the international-legal continuity of states.

(12) Introducing draft resolution 47/L 1. Sir David Hannay (United Kingdom) said, *inter alia*,: "The fact that the Council is ready to consider the matter again. The fact that the Council is ready to consider the matter again within the next-three months is significant. The tragic situation in the former Yugoslavia is a matter of the highest concern to all members of the international community. The International Conference on the former Yugoslavia, which opened in London on 26 August and which now meets in Geneva, brings together the efforts of the United Nations and the European Community. We must do everything in our power to encourage the parties, with the assistance of the Conference Co-Chairman, to settle their differences at the negotiating table, not on the battlefield. That the Council has decided to consider the matter again before the end of the year will, we trust, be helpful incentive to all the parties concerned, and an effective means of support to the Co-Chairmen of the Conference on Yugoslavia in their heavy task." - DOC. A/47/Pv.7, p. 161.

Considering that a state's continuity represents an identity of rights and commitments of a state (13) following particular territorial changes, it is self-evident that the continuation of membership in international organizations is a constituent component of a state's international-legal continuity. *A fortiori*, such an assessment applies to the United Nations Organization given its status of a central, focal international organization whose constitutional act - the United Nations Charter - constitutes the basic legal act in the international community, and its *ordre public* at the present stage of its development.

However, it does not automatically follow from the above that the continuity of membership in the Organization covers fully the notion of a state's international-legal continuity. Namely, although it may be the most important component of international-legal continuity of a state in terms of quality, the membership in the United Nations Organization taken *per se* can neither constitute that continuity nor derogate from it. A state's membership in international organizations gives constitutional effect to the notion of continuity but only in company with other relevant elements to which it is organically linked. This refers in the first place to diplomatic relations and the status of a state - party to the international treaties in force.

As for diplomatic relations, a state's discontinuity implies the break off of existing diplomatic relations and the establishment in lieu of them of new diplomatic relations, following the continuation of an event which has put in doubt or destroyed a state's international-legal continuity. Such a generalized approach is mandated by the fact that in the case of discontinuity a new state will emerge which will appear in international relations as a *tabula rasa*, a kind of a statal newborn. In the case of FR Yugoslavia, third countries have continued to pursue diplomatic relations with it even after they recognized the seceded parts of the Yugoslav federation and established diplomatic relations with them. The only difference stems from the fact that a large number of states have switched to lower-key diplomatic relations in keeping with paragraph 8 (a) of Security Council resolution 757.

In the interpretation of the United Nations Secretariat "the adoption of resolution 47/1 by the General Assembly does not infringe upon Yugoslavia's status as a party to the treaties... It does not apply to Yugoslavia's status as a party to the treaties." Apart from a general meaning which becomes evident in the assessment that resolution 47/1 has an impact on Yugoslavia's status in valid treaties, the mentioned interpretation also has a specific meaning because it introduces an additional controversy as to the scope of application of the mentioned resolution. Namely, given that, if interpreted grammatically, the absence of any impact of resolution 47/1 on Yugoslavia's status as a party to treaties affects all of those treaties, it follows that the resolution has not had any impact on Yugoslavia's status as a party to the Charter as the Organization's constitutional act either given that the Charter, by its legal nature, is a multi-lateral international treaty.

The fact that membership of international organizations is not directly regulated by the rules on succession of states (14) also speaks against putting

(13) K. Marek, *Identity and continuity of States in Public International Law*, 1954, p. 14.

(14) Article 4 of the Convention on the Succession of States with respect to International Treaties (1978), which is a codification of positive international law has been formulated along the mentioned lines. The said Article stipulates that the enforcement of regulations on succession in respect of international treaties "shall be without prejudice to the rules which refer to the acquisition of membership..." - Doc. A/CONF.80/31.

an equalization mark between the continuation of membership in the United Nations Organization (and in other international organizations) and a state's international-legal continuity. The will of a specific international organization on the state's continued membership in case of any territorial changes affecting another member state is a decisive legal fact.

4.3. A state's international-legal continuity - a legal question or a question of the state of fact?

The international-legal continuity is derived from a state's legal identity as a subject of international law. It basically represents a dynamic expression of legal identity in terms of the identity of a state's rights and commitments in the period directly preceeding and the one directly following the event which has called into question the state's identity (15). Or, to put it differently whether, in practice, the given state continues to act in *in foro externo et foro interno* as an independent political entity on the basis of the existing body of laws and commitments. Accordingly, a state's international-legal continuity reflects the state's resistance as a legal entity to the actual changes affecting it.

Consequently, it seems beyond any doubt that a state's international-legal continuity is a legal category which, hence, may be based solely on the norms of international law.

The *recognition* of a state's international-legal continuity is of a different nature. Since there is no obligation to grant recognition, since the extention or denial of recognition is essentially a political decision (16), this is, evidently, a factual question. The factual nature of recognition does not encroach upon its relevance particularly if this has to do with recognition by the international community which is represented by the United Nations Organization.

The question has been raised of the relationship between a state's international-legal continuity and its recognition. Does a state's continuity hinge upon its recognition or not?

The prevailing theory of recognition by declaration proceeds from the viewpoint that the purpose of recognition is served with the establishment of the facts and the legal status. This is why recognition could not be taken as a basis of international-legal continuity (17). The specific weight of recognition is manifest beyond the legal sphere, in the area of actual political relations where it acts as a state of real fact.

4.4. The Organization's over-all attitude to the question of FR Yugoslavia's international-legal continuity.

Alongside resolution 47/1, other acts or omissions by the Organization concerning this concrete point are also of interest for the general assessment of the UNO's approach to the question of FR Yugoslavia's international-legal

(15) K. Marek, *op. cit.*, p. 14.

(16) The UN Secretariat's Memorandum (1950) which deals with different forms of recognition notes that the practice of states shows that they have staunchly stood by the view that "an act of recognition is still regarded as an essentially political decision which is taken by every state in line with its own assessment of the situation" - Un.N. Doc. S/1966; S.C.O.R., 5th Year, Suppl. January/May 1950, p. 19. Speaking about position of recognition of States in contemporary international law Henkin concludes: "Recognition is still in the language of diplomats but it does not belong in the language of law. An action or statement by other States "recognizing" the existence of a State may help signal and proclaim that a new State in fact come into being, but the act of recognition has no legal effect." - L. Henkin, *General Course of Public International Law*, RdC 1989, t. 216, p. 31.

(17) Contrary to that, O.E. Bring, M.K. Malone, *Correspondents' Agora: UN membership of the former Yugoslavia*, AJIL 1992, Vol. 87. reviewed by M. Kreća, *op. cit.*, pp. 35-37.

continuity. Namely, beside the formal *de iure* recognition or denial of recognition there are also non-formal *de facto* forms of recognition or denial thereof. The mutual relationship of those forms does not only testify to the consistency in the entity's (or entities') attitude to the relevant question, but can open the question even of legal force of the non-agreed acts which are substantially at variance and refer to the same subject-matter by means of the institution of estoppel. This refers to several considerations:

First, resolution 47/1 passed at the 47th session of the General Assembly. The delegation of FR Yugoslavia took an active part as a full member in the preceding 46th session. In the light of the fact that Croatia and Slovenia had seceded from Yugoslavia on the eve of that session, the Organization's attitude to FR Yugoslavia's participation in the 46th session means that "the extended existence (of the Federal Republic of Yugoslavia - remark by the author) was not contested by the international community represented in the United Nations in the period from June 1991 to spring 1992" (18).

Second, the delegation of FR Yugoslavia also took part in the 47th General Assembly session which passed the resolution contesting the right to FRY to automatically continue membership in the Organization. Not a single delegation made any objection to the delegation of FR Yugoslavia taking the seat of SFRY in the General Assembly. It follows from that that they had "at least tacitly accepted the right of the 'Belgrade authorities' to request Yugoslavia's seat - the seat of one of the founding members of the United Nations (19)".

The mentioned facts, coupled with other relevant facts (20), have opened the question of the legal nature of such acts or omissions. The heart of the matter is whether the Organization has by such acts and omissions tacitly recognized the international-legal continuity of FR Yugoslavia? Furthermore, in case the answer to this question is yes, has the General Assembly - by passing resolution 47/1 - placed itself in a situation in which it *venire contra factum proprium*?

By analogy, the mentioned questions can be put also with reference to the Organization's member states. Namely, as everybody knows, the Organization is not a mere, formal set of member states, and, hence, the will of the Organization as an objective legal personality and a member's individual will need not converge. As a result, the Organization's member states were each provided with the possibility of expressing their disagreement over the Federal Republic of Yugoslavia's participation in the mentioned sessions, either individually or as a group of countries, by way of a protest or a reservation.

5. The General Assembly resolution 47/1, as well as the Organization's other enactments on the Federal Republic of Yugoslavia's international-legal continuity has been marked in large measure by controversies and ambiguities. On the one hand, these features are the result of the adoption of a solution by compromise. Namely, it emerged as a result of reconciliation of two conflicting

(18) Y. Blum, in *Correspondents' Agora: UN Membership of the former Yugoslavia*, AJIL 1992, Vol. 87, p. 249.

(19) Y. Blum, *Un Membership of the "New" Yugoslavia: Continuity or Break?*, AJIL 1992, Vol. 86, p. 830.

(20) For example, the UN Secretary-General called on the Government of the Federal Republic of Yugoslavia on November 26th, 1993, to make payment of a contribution to the "United Nations Voluntary Fund for Indigenous Populations".

approaches; one of those insisted on the enforcement of a procedure stipulated in Article 5 of the United Nations Charter and the other opposed that procedure (21). This led to the pendulum moving in the course of editing of the resolution from legal to political reasoning. Such a reasoning made the discussants abandon the criteria which here had served as a basis for the conduct of the United Nations and of the international community (22)

The solution adopted under resolution 47/1 is, by its nature, the closest *de facto* to the suspension of FR Yugoslavia's membership rights in the United Nations Organization. In that regard, there is a strong analogy between the adopted solution and the CSCE's model of the "empty seat".

др Миленко Крећа
редовни професор Правног факултета у Београду

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ЧЛАНСТВУ СРЈ У ОУН

Резиме

У чланку аутор разматра питање чланства СР Југославије у Организацији Уједињених нација у светлости решења усвојеног Резолуцијом 47/1 Генералне скупштине Уједињених нација од 22. септембра 1992. године.

Анализирајући садржину наведене резолуције, аутор налази да су основни елементи решења:

1. Мишљење да Савезна Република Југославија не може аутоматски наставити чланство Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у Организацији Уједињених нација. Становиште главних политичких органа Уједињених нација (Савета безбедности и Генералне скупштине) формулисано је у форми "мишљења". Наиме, релевантни део резолуције 47/1 Генералне скупштине започиње речју "considers" ("сматра"). Мишљење Генералне скупштине је очигледно инспирисано мишљењима тзв. Бадинтерове Арбитражне комисије бр. 1, 8 и 9, али се са садржином наведених мишљења не поклапа у потпуности. Наиме, у мишљењима 1 и 8 Комисија разрађује тезу о распаду СФРЈ која има за последицу, по њеном мишљењу, настанак шест равноправних, независних државних ентитета који територијално одговарају републикама као конститутивним деловима југословенске федерације. У Мишљењу бр. 9, Комисија, полазећи од тезе о окончању "процеса распада СФРЈ", елаборира последице наводног распада СФРЈ са становишта сукцесија држава. У том контексту налази, *inter alia*, да је "потребно окончати својство члана СФРЈ у међународним организацијама у складу са њиховим статутима и да ни једна држава-сукцесор

(21) Y. Blum, *ibidem*, p. 249. One of the implications of such reconciliation is that resolution makes no reference to any provisions of the Charter under which the action is taken, beside the fact that the principles governing membership of the United Nations are clearly spelled out in articles 4, 5 and 6 of the Charter. Moreover, as representative of Kenya observed "such a serious and weighty decision" have been brought "under a procedural, housekeeping item of the agenda, item 8, "Adoption of the agenda and the organization of work". - Doc. A/47/PV.5, p. 167.

(22) Y. Blum, *ibidem*.

не може тражити за себе права која је дотле уживала бивша СФРЈ у својству члана.”

Резолуција 47/1 полази од умеренијег становишта. Она очигледно не окончава чланство Савезне Републике Југославије у Организацији. Једноставно налази да ”Савезна Република Југославија *не може аутоматски наставити чланство...* у Организацији Уједињених нација.” (Курзив наш). *A contrario*, значи да чланство СРЈ у Организацији може бити настављено али не аутоматски. Резолуција истина не елаборира како то може бити урађено али, ако је тумачимо систематски, заједно са резолуцијама Савета безбедности 757 и 777, долазимо до закључка да чланство СРЈ у Организацији може бити настављено у случају да такав захтев буде ”општеприхваћен”. Да значење резолуције није у окончању чланства СРЈ у Организацији, речито потврђује и писмо подсекретара Уједињених нација и правног саветника Организације од 29. септембра 1992. године упућено сталним представницима Босне и Херцеговине и Хрватске у Уједињеним нацијама. Писмо које је, по својој правној природи, тумачење надлежног органа Организације наводи *expressis verbis* да:

”... Резолуција не прекида нити суспендује *чланство* Југославије у Организацији. Према томе, седиште и табла са натписом ”Југославија” остаје и даље... Југословенска мисија у седишту Уједињених нација може наставити да ради и да прима и одашиље документе. У седишту Организације, Секретаријат ће наставити да вије заставу старе Југославије...” (Курзив у оригиналу).

2. Одлука да Савезна Република Југославија треба да поднесе молбу за пријем у чланство. Овај део Резолуције 47/1 је правно посматрано, амбивалентно формулисан и то како са формалног тако и са материјалног становишта.

Формално посматрано, ”одлука” да СР Југославија треба да поднесе молбу за пријем у чланство Организације полази од неоториве претпоставке да СР Југославија жели да има својство чланице и у случају да не може да настави чланство у Организацији. Таква претпоставка логички не стоји, мада се фактички може показати као тачна. Чланство у Организацији је добровољно па, отуда, не постоји обавеза државе да тражи пријем у чланство ако то не жели. Релевантна формулација у резолуцији није правотехнички коректно редигована јер у себи садржи конотацију горе наведене неоториве претпоставке. Коректна формулација би требала да садржи резерву која би такву одлуку везивала за случај да СР Југославија *изрази жељу* да постане чланица у случају ако јој се неопозиво онемогући да настави чланство у Организацији.

Са материјалног становишта, нејасно је зашто СР Југославија треба да поднесе молбу за пријем у чланство ако ”... Резолуција не прекида... *чланство* Југославије у Организацији.” Молба за пријем у чланство се, *per definitionem*, подноси ако држава - нечланица жели да уђе у Организацију. Шта би у конкретним односима могао бити исход поступка који би Југославија покренула подношењем молбе за пријем у чланство? Ако би исход поступка био пријем у чланство, таква одлука Генералне скупштине је, логички гледано, сувишна, будући да резолуција 47/1 није прекинула чланство Југославије у Организацији.

Могуће је претпоставити да су креатори резолуције 47/1 имали и други исход на уму. Можда да се у таквом поступку потврди или оснажи чланство Југославије у Организацији. На такву солуцију би могла упућивати формулација у резолуцији по којој "Савезна Република Југославија не може аутоматски наставити чланство..." У оваквом обрту би практични смисао поступка био у томе да се чланство СРЈ у Организацији потврди или оснажи. Но, потврда чланства тешко да би могла имати било какав правни смисао у конкретном случају - држава је или чланица или нечланица Организације. Смисао таквог акта би могао бити само ванправни, политички. Поред тога, резолуција упућује СР Југославију на подношење молбе за *пријем* у чланство. Коначно, зашто би држава чије чланство у организацији није окончано према тумачењу саме Организације, подносила захтев за утврђивање неспорне чињенице?

3. Забрана учешћа у раду. Да се ради о забрани говори императиван облик формулације ("shall not participate..."). Поменута забрана је *ratione materiae* ограничена у два правца: а) односи се на непосредно учешће у раду Генералне скупштине. Посредно учешће у раду Генералне скупштине није искључено. Елементи посебног учешћа садржани су у томе што Мисија СР Југославије при Уједињеним нацијама наставља са радом и, посебно, што "може примати и одашиљати документа". Из тумачења подсекретара за правна питања произилази да израз "Генерална скупштина" у резолуцији употребљен у генеричком смислу, будући да подразумева и помоћне органе Генералне скупштине, те конференције и састанке сазване од стране Скупштине; б) забрана се не односи на учешће у раду других органа Уједињених нација.

4. Аутоматско настављање чланства у Организацији Уједињених нација је, нема сумње, један од облика изражавања међународно-правног континуитета државе погођене територијалним променама. Отуда, значење резолуције 47/1 је, посматрано *in abstracto*, и у оспоравању међународно-правног континуитета СР Југославије. У томе смислу је формулисано и начелно становиште Организације које је служило као ослонац за праксу Организације од југословенског случаја. Наиме, поводом одвајања Пакистана од Индије августа 1947. године, у оквиру расправа вођених у различитим органима Уједињених нација, I (политички) Комитет Генералне скупштине је поставио начелно питање: "која су правна правила којима би требало да се у будућности подвргну за пријем у чланство Организације Уједињених нација држава или државе које ће настати у међународном животу поделом државечланице Уједињених нација?"

VI (правни) Комитет Генералне скупштине је на постављено питање одговорио 6. и 7. октобра 1947. године утврђујући основна правила која би се примењивала у аналогним случајевима:

"1... у сагласности је с правним принципима претпоставити да једна држава-чланица Уједињених нација не губи чланство у Организацији само због тога што су њен Устав или границе промењене...

2... да када је једна држава формирана, без обзира на територију и становништво које обухвата и, да ли је или не чинила део територије државе-чланице Уједињених нација, она не може у систему Повеље

захтевати статус чланице Уједињених нација изузев ако је формално примљена у чланство у складу са одредбама Повеље.”

У вези односа између садржине резолуције 47/1 и међународно-правног континуитета СР Југославије основна релевантна правна питања су:

1. Да ли резолуција 47/1 Генералне скупштине објективно негира међународно-правни континуитет СРЈ?

Prima facie, садржина резолуције изгледа несумњива у опредељењу за дисконтинуитет чланства СРЈ у Организацији. Према томе, а на основу чињенице да је чланство у међународним организацијама, а посебно у универзалној политичкој Организацији Уједињених нација, један од конститутивних елемената међународно-правног континуитета државе изгледа да је конкретном резолуцијом негиран међународно-правни континуитет СРЈ.

Но, овај закључак подлеже јакој сумњи из неколико разлога:

прво, садржина резолуције није (или није могла бити) формулисана на начин који би негирање континуитета СР Југославије учинио несумњивим. Мишљење по коме Југославија не може аутоматски наставити чланство СФРЈ у Организацији је операционализовано тако да отвара питање о правом циљу резолуције. Да ли је у светлости употребљених формулација, као и значења које им Организација придаје, прави циљ резолуције негирање континуитета чланства СРЈ у Организацији или, пак стављања на дневни ред Организације и питања чланства СР Југославије у контексту општег, политичког приступа у решавању југословенске кризе? Релевантност овог питања сугерише не само амбивалентност усвојеног решења у материјално-правном погледу, него и завршни параграф резолуције 47/1 у коме стоји да Генерална скупштина прима к знању ”намеру Савета безбедности да ствар поново размотри пре краја главног дела 47. заседања Генералне скупштине”. Формулација попут ове је непотребна ако су креатори резолуције имали намеру да њеним усвајањем окончају расправу о континуитету чланства СР Југославије у Организацији. Она упућује на помисао да је прави смисао резолуције 47/1 у одржавању динамике формираног политичког приступа Организације према југословенској кризи у оквиру кога и питање чланства СРЈ у Организацији поседује, по мишљењу Организације, одређену специфичну тежину. Питање чланства Савезне Републике Југославије у Организацији Уједињених нација је формално и покренуто резолуцијом Савета безбедности 757 од 30. маја 1992. године, која је у оперативном делу покренула механизам мера на основу Главе VII Повеље са ослонцем на квалификацију да ”ситуација у Босни и Херцеговини и другим деловима бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије представља претњу миру и безбедности.”

2. Однос између чланства у Организацији Уједињених нација и међународно-правног континуитета државе.

Будући да континуитет државе представља идентитет права и обавеза државе након насталих територијалних промена, јасно је само по себи да је настављање чланства у међународним организацијама конститутивни елеменат међународно-правног континуитета државе. *A fortiori*, таква квалификација важи за Организацију Уједињених нација с обзиром на њену позицију централне, средишне међународне ор-

ганизације чији уставни акт - Повеља Уједињених нација - чини основни правни акт у међународној заједници, *ordre public* међународне заједнице у актуелној фази њеног развоја.

Из тога, међутим, не следи аутоматски закључак да континуитет чланства у Организацији испуњава у потпуности појам међународно-правног континуитета државе. Наиме, иако можда квалитативно најважнији елеменат међународно-правног континуитета државе, чланство у Организацији Уједињених нација узето *per se* континуитет не може ни конституисати ни дерогирати.

У бићу појма континуитета државе чланство у међународним организацијама испољава конститутивно дејство удружено, и у органској повезаности, са другим релевантним елементима. То су, у првом реду, дипломатски односи и статус стране-уговорнице у важећим међународним уговорима.

Што се дипломатских односа тиче дисконтинуитет државе подразумева да се постојећи дипломатски односи прекидају и да се, уместо њих успостављају нови дипломатски односи, након настанка догађаја који је довео у сумњу или разорио међународно-правни континуитет државе. Такав општи приступ налаже чињеница да се у случају дисконтинуитета ради о новој држави која у међународним односима наступа као *tabula rasa*, нека врста државног новорођенчета. У случају СР Југославије треће државе су наставиле да са њом одржавају дипломатске односе и након што су признале отцепљене делове југословенске федерације и са њим успоставиле дипломатске односе. Једина промена огледа се у томе што је највећи број држава спустио ниво дипломатских односа у складу са параграфом 8(а) резолуције Савета безбедности 757.

По тумачењу Секретаријата Уједињених нација "Усвајање резолуције 47/1 Генералне скупштине не дира у статус Југославије као стране у уговорима... Она се не односи на статус Југославије као стране у уговорима." Поред општег значења које се испољава у квалификацији дејства резолуције 47/1 на статус Југославије као уговорне стране у важећим уговорима наведено тумачење има и посебно значење због тога што уноси додатну контраверзу у домаћај поменуте резолуције. Наиме, с обзиром да се, граматички тумачено, одсуство дејства резолуције 47/1 на статус Југославије као стране уговорнице тиче свих уговора ("*as a party to treaties*") испада да резолуција није утицала ни на статус Југославије као стране уговорнице Повеље као уставног акта Организације будући да је Повеља по својој правној природи вишестрани међународни уговор.

Против стављања знака једнакости између настављања чланства у Организацији Уједињених нација (и другим међународним организацијама) и међународно-правног континуитета државе говори и чињеница да чланство у међународним организацијама није непосредан предмет регулисања правила о сукцесији држава. Воља конкретне међународне организације је у материји настављања чланства у случају територијалних промена које погађају државу-чланицу одлучујућа правна чињеница.

3. Међународно-правни континуитет државе - правно или фактичко питање?

Међународно-правни континуитет деривира из правног идентитета државе као субјекта међународног права. У основи представља динамички израз правног идентитета у смислу идентитета права и обавеза државе у периоду који непосредно претходи и непосредно следи догађају који доводи у сумњу идентитет државе. Или, другачије, практичним језиком казано, да ли држава у питању наставља да делује *in foro externo et foro interno* као независна политичка јединка на основу постојећег фонда права и обавеза. Дакле, међународно-правни континуитет државе изражава отпорност државе као правног ентитета на фактичке промене које је погађају.

Отуда, чини нам се неспорним да је међународно-правни континуитет државе правна категорија која се, према томе, може заснивати једино на нормама међународног права.

Другачија је природа *признања* међународно-правног континуитета државе. Будући да не постоји обавеза признања, да је давање или ускраћивање признања суштински политичка одлука, очито се ради о фактичком питању. Фактички карактер признања не дира у његов значај поготово ако се ради о признању од стране међународне заједнице оличене у Организацији Уједињених нација.

Поставља се питање односа између међународно-правног континуитета државе и његовог признања. Да ли континуитет државе почива на признању или не?

Владајућа декларативна теорија признања стоји на становишту да се смисао признања исцрпљује у констатовању чињеничног и правног стања. Због тога се признање не би могло узети као основ међународно-правног континуитета. Специфична тежина признања испољава се ван правног домена, у домену фактичких, политичких односа унутар којих делује као реална чињеница.

4. Укупно понашање Организације у односу на питање међународно-правног континуитета СР Југославије.

Поред резолуције 47/1 од интереса за општу оцену односа Организације Уједињених нација према питању међународно-правног континуитета СР Југославије су и остали акти или пропуштања Организације који се односе на конкретно питање. Наиме, поред формалног, *de iure* признања или ускраћивања признања постоје и неформални, *de facto* облици признања или ускраћивања признања. Међусобни однос ових облика говори не само о конзистентности понашања субјекта (или субјеката) у односу на релевантно питање, већ може покренути и питање правног дејства неусаглашених, садржински несагласних аката који се односе на исти предмет посредством установе *estoppel*-а. Ради се о неколико момената:

прво, резолуција 47/1 донета је на 47. заседању Генералне скупштине. Делегација СР Југославије је пуноправно учествовала у раду претходног, 46. заседања. У светлости чињенице да су се пре тог заседања Хрватска и Словенија отцепиле од Југославије однос Организације према учешћу СР Југославије на 46. заседању значи да "продужена егзистенција (Савезне Републике Југославије - прим. М.К.) није доведена у питање од стране Међународне заједнице представљене у Уједињеним нацијама, у периоду између јуна 1991. и пролећа 1992. године;

друго, делегација СР Југославије је учествовала и у раду 47. заседања Генералне скупштине на коме је донета резолуција којом се оспорава право СРЈ да аутоматски настави чланство у Организацији. Ни једна делегација није ставила приговор што делегација СР Југославије заузима место СФРЈ у Генералној скупштини. Из тога се изводи закључак да су оне "барем прећутно прихватиле право "београдских власти" да траже седиште Југославије - једне од чланова оснивача Уједињених нација."

Наведене чињенице, удружене са другим релевантним чињеницама, отварају питање правне квалификације таквих аката или пропуштања. Суштина питања је у томе да ли је оваквим актима и пропуштањима Организација прећутно признала међународно-правни континуитет СР Југославије? Затим, у случају позитивног одговора на постављено питање, да ли је доношењем Резолуције 47/1 Генерална скупштина дошла у ситуацију да *venire contra factum proprium*?

Наведена питања се, по аналогiji, могу поставити и у односу на државе-чланице организације. Наиме, као што је познато, Организација није прост, механички скуп држава-чланица, па, отуда, воља Организације као објективне правне личности не мора се поклапати са индивидуалном вољом чланице. Отуда је и за државе чланице Организације, појединачно узете, учешће Савезне Републике Југославије на поменутих заседањима створило ситуацију која је подразумевала могућност појединачног или групног неслагања са учешћем Савезне Републике Југославије у раду поменутих заседања у форми протеста или резерве.

Резолуција 47/1 Генералне скупштине, као и други акти Организације у вези са међународно-правним континуитетом Савезне Републике Југославије, у значајној мери је обележена контроверзама и амбивалентношћу. С једне стране ове карактеристике произилазе из компромисног карактера усвојеног решења. Наиме, оно је настало као резултат усаглашавања два супротстављена приступа - једног који је инсистирао на примени поступка предвиђеног чланом 5. Повеље Уједињених нација и другог који се супротстављао том поступку. То је допринело да се у редиговању резолуције клатно помери од правног ка политичком резонувању. Такво резонување је довело до напуштања критеријума који су у конкретној ствари служили као основа за понашање Уједињених нација и међународне заједнице.

По својој природи решење усвојено резолуцијом 47/1 је најближе *de facto* суспензији чланских права СР Југославије у Организацији Уједињених нација. У том погледу постоји јака аналогija између усвојеног решења и КЕБС-овог модела "празне столице".

(Примљено 28. новембра 1994)

др Стеван Ђорђевић
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И РАТНА ШТЕТА ЈУГОСЛАВИЈЕ

У чланку се излажу најновија настојања СР Југославије у вези са покретањем питања регулисања ратне штете коју је Немачка учинила Југославији у току Другог светског рата 1941-1945. године (нота СФРЈ од 5. децембра 1991; одговор СР Немачке од 23. априла 1992; нова нота СР Југославије од 30. августа 1994). Такође се објављује и коментарише југословенски службено необјављени (поверљиви) ЕД мемоар од новембра 1973. године који је био основ тзв. Брионске формуле Тито - Брант. Немачка страна је условила давање помоћи у капиталу од милијарду марака Југославији на име компензације обештећења југословенских жртава нацистичког прогона обавезом да се овакав ЕД мемоар преда СР Немачкој од стране југословенске владе.

По писцу, без обзира на постојање наведеног ЕД мемоара, питање ратне штете у односима Југославије и Немачке и даље је отворено. У чланку се покреће и питање наплате принудног рада војних ратних заробљеника 1941 - 1945; дају предлози у вези са будућом сукцесијом и деобним билансом бивших југословенских република у финансијским потраживањима и др.

Кључне речи: Ратна одштета. - Репарације. - Тзв. Брионска формула.
- Ратни заробљеници.

1. После бурних расправа у јавности крајем осамдесетих и почетком деведесетих година у многобројним срединама, Влада СФРЈ упутила је ноту Влади СР Немачке 5. децембра 1991. године за обнављање преговора о свим отвореним питањима из југословенско-немачких односа проистеклих из Другог светског рата. Такође, јануара 1992. подржан је захтев Удружења ратних заробљеника Југославије за исплату принудног рада у време заробљеништва из Другог светског рата. Негативан одговор на ове две југословенске ноте стигао је од немачке стране 23. априла 1992. године. Наведени су ови разлози за одбијање: "да су се питања наведена у тим нотама за 45 година по окончању рата, решила протеком времена и променама ситуације у Европи, као и немачко-југословенског односа"; непостојање преседана у том смислу; настанак нових структура; постојање повољних привредних споразума између две земље; тзв. Брионска формула и одобрени кредити о помоћи у

капиталу и др. Јавност са овим негативним одговором до сада није упозната, а по мом мишљењу је то било нужно.

После непотребног оклевања, и то више од две године, Влада СРЈ је тек 30. августа 1994. у noti упућеној Министарству иностраних послова СР Немачке реаговала на поменути немачки одговор од 23. априла 1992. године. За разлику од, могу слободно да кажем, анемичне и безбојне ноте од 5. децембра 1991. у којој се чак појам "ратна штета" изричито и не помиње, ова нота је врло одређена и у њој се истиче да је "проблем ратне одштете у односима са СР Немачком и даље отворен" и инсистира се на обнављању разговора по овом питању. Сада се очекује одговор СР Немачке.

2. Укупна ратна штета коју је Југославија претрпела у Другом светском рату процењена је од стране Државне репарационе комисије Владе Југославије на приближно 47 милијарди америчких долара (вредности из 1938. 1 долар = 44 југословенска динара). Од тога на Немачку отпада 36 милијарди; Италију 10 милијарди; Мађарску 542 милиона и Бугарску 650 милиона америчких долара (у заокруженим износима).

У мировним уговорима од 1947. регулисано је да Италија на име ратне штете исплати Југославији 125 милиона, Мађарска 50 милиона а Бугарска 25 милиона, све у америчким доларима. Мировни уговор са Немачком није био закључен а ни износ укупне ратне штете Југославије у односу на Немачку није утврђен двостраним или вишестраним споразумом. Он је сада десетоструко већи у односу на процењену штету због девалвације долара до данас (1).

3. Југословенска влада се на основу Уговора о пријатељству са Бугарском од 1947. на Бледу, једностраним актом одрекла ратних репарација утврђених у односу на Бугарску. Без обзира на чињеницу што је Народна скупштина Републике Србије јула 1991. донела Декларацију о поништењу одлуке о "праштању" Бугарској надокнаде за ратну штету (2), нема правног основа да се питање ратне штете од стране Бугарске Југославији поново покреће. Постоји утемељено схватање у међународно-правној доктрини, по мом мишљењу, да једностранни правни акти попут ове Бледске изјаве од 1947. о одрицању од ратне штете, обавезују државу у име које је дата.

Узгредно напомињем да ми као савезном посланику приликом посете Председника СФРЈ Јосипа Броза Тита Лесковцу 1968. није било омогућено да поставим питање у вези са одрицањем југословенске

(1) Види: *Људске и материјалне жртве Југославије у ратном напору 1941-1945*, изд. Репарационе комисије при Влади ФНРЈ; М. Бартош, *Немачке репарације после Другог светског рата*, Политичка библиотека, 39/1948; *Уредба о оснивању Државне комисије за ратну штету*, Службени лист ДФЈ, 20/1945; *Правилник о пријављивању и утврђивању ратне штете*, Службени лист ДФЈ, 44/1954; Б. Николајевић, *Репарације*, Сарајево, 1956; Н. Живковић, *Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у Другом светском рату*, Београд, 1975; Н. Живковић, *Ратна штета коју је Бугарска учинила Југославији (1941-1944)*, Београд, 1985; Н. Живковић, *Ратна штета коју је Италија учинила Југославији у Другом светском рату*, Београд 1991.

(2) *Декларација о поништењу Одлуке руководства земље (ФНРЈ) о праштању надокнаде за ратну штету Бугарској*, Службени гласник РС, 48/1991; Види: једностранни акт о одрицању од репарација: М. Радојковић, *Рат и међународно право*, Београд, 1947, стр. 181.

владе од репарација "у име народа Југославије", иначе на штету Србије и српског народа. Одлагање плаћања односно временски мораторијум било би, по мом мишљењу, сврсисходније решење за ову међународну обавезу Бугарске према нашој земљи. На историчарима је да утврде праве разлоге и мотиве који су битно утицали да се донесе оваква одлука ("интернационалистички" дуг према Бугарском народу који је проистао из карактера власти у оба државана, лична промоција и власт Јосипа Броза Тита и пренебрегавање и жртвовање интереса српског народа) (3).

Питања ратне одштете, онако како је утврђена у мировним уговорима од 1947. са Италијом и Мађарском, коначно су решена двостраним уговорима: Југославије са Италијом 1954, а са Мађарском 1956. године.

4. До сада је, на име ратне штете од СР Немачке добијен износ од 35.785.418 америчких долара (хиљадити део од процењене ратне штете), што представља вредност демонтираних немачких фабрика и постројења који су пренети у Југославију. Овome треба додати и 8 милиона немачких марака исплаћених појединачно југословенским држављанима који су за време рата били жртве медицинских опита на живим људима (4).

На основу преговора делегација СФРЈ и СРН и разговора Тито - Брант усаглашен је Протокол о помоћи у капиталу 1972. (није објављен) и Споразум о одобравању помоћи у капиталу 1974. на укупан износ од милијарду немачких марака, под изразито повољним условима (5). Југославија је отплатила две мање рате из овог кредита и отплата је више пута репрограмирана и одлагана.

Постоје контраверзе у вези са тумачењем правне природе овог уговора. Анализа указује да је реч о типично двостраном теретном правном послу, имајући у виду назив споразума као и одредбе, почев о предмету уговора, саговорачима, кредитном износу, постотку камате,

(3) Одрицање није морало бити потпуно од утврђене и додељене ратне штете, на основу Мировног уговора са Бугарском од 1947. године. Ово утолико пре што је износ ратне штете Бугарској смањиван и то баш настојањем Југославије на Мировној конференцији у Паризу 1946. године. Било је довољно одложити плаћање за 10, 20 па чак и 30 година и више, тј. прогласити тзв. мораторијум. Тако, Бугарска би имала да плати онда када јој то најбоље одговара. И тај гест југословенске владе био би вредан поштовања и разумевања.

Приликом посете Лесковцу 1968, поводом прославе двадесетпетогодишњице оснивања јужноморавских бригада, Председник СФРЈ Јосип Броз одржао је састанак са политичким активом коме сам и ја присуствовао. Припремио сам питање у писменој форми и пре састанка га предао Добривоју Аранђеловићу, тада првој партијској личности у Лесковцу. Питање се односило на одрицање од ратне штете Бугарској и да ли се може очекивати већа помоћ народу овог краја, који је толико страдао, имајући у виду да се држава у име његово одрекла ратне штете. После краћег времена речено ми је да питање не треба постављати - тако је наложио Мијалко Тодоровић, који је био у пратњи Председника Републике.

(4) Службени лист СФРЈ, Додатак: *Међународни уговори и други споразуми*, 1/1964. - Новчани износи из више међународних уговора са СР Немачком од 10. марта 1956. укључујући и 26 милиона ДМ на име југословенских потраживања из социјалног осигурања за време и после Другог светског рата не улазе у репарације већ проистичу из остварена Лондонског споразума о спољним дуговима од 1953, Службени лист ФНРЈ, Додатак: *Међународни уговори и други споразуми*, 12/1956; 15/1956; 11/1956; 13/1956; 14/1956; 4/1957.

(5) Службени лист СФРЈ, 66/1974.

начину коришћења и враћању кредита до одређивања ко ће остваривати овај споразум. Међутим, у уводу Споразума од 1974. каже се "да преостала отворена питања из прошлости треба решавати кроз дугорочну сарадњу на економском и на другим пољима, у циљу дефинитивног испуњења ове сагласности", "полазећи од сагласности изражене у Коминикеу поводом посете канцелара Бранта Југославији". На тај начин кредит је био везан посредно са репарацијама преко тзв. Брионске формуле Тито - Брант (6).

Скоро две деценије југословенска јавност није била упозната са постојањем ЕД мемоара (*Aide memoire* - изјава југословенске владе) од 1973. године, којом су немачки преговарачи условили овај кредит. И у обавештењу Савезног секретаријата за иностране послове од јануара 1990, поводом низа захтева у јавности а и постављених посланичких питања у савезној и републичкој скупштини Србије о наплати ратне штете, његово постојање је прећутано.

Тај ЕД мемоар, по мом сазнању, гласи:

"Влада СФРЈ у принципу прихвата предлог владе СРН да се износом од укупно милијарду ДМ кредита у виду помоћи у капиталу (*Kapitalhilfe*) компензира обештећење југословенских жртава нацистичког прогона.

Влада СФРЈ је приликом доношења ове одлуке пошла од поверења створеног кроз развијену и плодну сарадњу између СФРЈ и СРН и од интереса двеју земаља да се односи убудуће успешно и свестрано унапређују, а што је несумњиви допринос и широј међународној сарадњи.

Влада СФРЈ подразумева да ће поменути кредит у виду помоћи у капиталу бити дат под најповољнијим условима који се дају за кредите ове врсте. Ова средства не могу бити везана за било које објекте (7)".

5. Тзв. Брионска формула, по казивању В. Бранта у његовим објављеним мемоарима, је "индиректно решење" исплате репарација путем дугорочне привредне сарадње, на што су председник СФРЈ Јосип Броз и његови сарадници пристали (8). У ранијим и тада вођеним преговорима о обештећењу жртава нацистичког прогона, узет је број од 950 хиљада, иако је он много већи, с обзиром на жртве у окупираној Југославији и ван ње, а посебно у тзв. Независној Држави Хрватској. Постојали су изгледи да Југославија добије по 2.200 немачких марака по жртви, што износи преко 2 милијарде марака. То би била примена тзв. француског модела, по коме је СР Немачка већ шездесетих година исплатила жртве других земаља, посебно западних (Израел и јеврејске

(6) Ближе: С. Ђорђевић, *Потраживање Југославије према Немачкој на основу ратне одштете после Другог светског рата*, Анали Правног факултета у Београду, 1-3/1991; *Извештај Комисије Владе Републике Србије о ратној штети*, јануар 1992; С. Ђорђевић, *Дискусија*, Правни живот, 1-3/1993, стр. 139-144.

(7) ЕД мемоар од 26. новембра 1973, који је Амбасада СФРЈ у Бону предала немачкој страни у вези са питањем "помоћи у капиталу". Садржина и текст наведеног ЕД мемоара ослањају се на текст одлуке 184. седнице Савезног извршног већа од 21. новембра 1973. године.

(8) Willy Brandt, *Begegnungen und Einsichten* ("Сусрети и сазнања"), Die Jahre 1960-1975, Hoffmann und Campe, 1976, Seite 230-240. - Ближе појединости су објављене у фељтону листа "Политика" под насловом: *Подаци, приче и ћутања о накнади ратне штете*, почев од 23. јануара 1990. па даље.

жртве обештећене су још раније). Уместо таквог обештећења у чистом непосредном виду, како што је био случај са другим земљама, на инсистирање Немачке добијен је применом тзв. Брионске формуле кредит од једне милијарде, са обавезом враћања.

Постоји питање о томе, за које се иначе не осећам компетентним, да ли су појединци у то време у врху југословенске дипломатије одговорни што су својим делањем и понашањем допринели оваквом разрешењу накнаде ратне штете од стране Немачке?

6. У Споразуму од 1974. (као и у оном из 1972) тачно је наведен оквир како ће зајмови бити коришћени. Највећи део, како је речено у поменутом обавештењу ССИП-а од јануара 1990. утрошен је за изградњу 380 KW кружног далековода (средства додељена банкама и електропривреди у Сарајеву, Титограду, Загребу, Скопљу, Љубљани, Београду и Новом Саду), а затим за фондове солидарности, као робни кредит за набавке из СР Немачке, а део средстава је додељен за одржавање ликвидности у плаћањима са иностранством и за повећање девизних резерви.

У југословенској штампи често се помиње веза између трошења овог кредита и изградње ХЕ "Кршко". Из необјављеног споразума и размена нота у вези са њим од 1972. види се да је немачка страна одустала од тога да део помоћи у капиталу буде резервисан за пројекте атомске централе "Кршко". Народна банка Југославије, као установа одређена да остварује кредите одредбама споразума од 1972. и 1974. дужна је да обавести јавност, са прецизним подацима, о новчаним износима, у које сврхе и за које објекте су коришћени и да ли у складу са одредбама поменутих споразума.

Нека ми буде дозвољено да приметим са притајеном тугом, да су жртве, највећим делом из Србије и српског народа, служиле као основ за добијање кредита али да та чињеница није имала утицај на његово коришћење.

7. После закључења Споразума о помоћи у капиталу од 1974. дуго времена напори и интерес за решавање глобалног обештећења били су потиснути у међусобним односима двеју земаља. Почетком деведесетих година покушано је да се преговара са Владом Х. Шмита о судбини исплата кредита али без успеха. СР Немачка је непрекидно, као и раније, одлагала покретање питање о репарацијама, позивајући се на Лондонски споразум из 1953, који га везује за закључење мировног уговора.

Ово питање је у два наврата покренуто у разговорима министара иностраних послова обеју земаља (Лончар - Геншер) пре и после уједињења Немачке 1990. године. Немачка страна је одбацивала свако настојање да питање ратне одштете добије шири међународни вид. За њу је ово питање превазиђено укупним политичким односима, као и сама потреба за закључењем мировног уговора са Немачком. Остављала га је по страни за касније изналагање евентуалних конкретних привредних погодности и решења у склопу укупних немачко-југословенских односа... Потреба даље привредне сарадње, што је било неоспорно потребно и корисно, по мени је, у овим разговорима, на неки начин прогутала међународно-правну обавезу Немачке да плати ратну штету. У то сам се и лично уверио у току разговора са министром иностраних

послова Б. Лончаром за време одржавања научног скупа о југословенско-немачким привредним односима децембра 1990. године у Београду.

Московски споразум о спољним видовима немачког уједињења од септембра 1990. године питање ратних репарација не помиње (уговорнице: САД, СССР, В. Британија, Француска и две немачке државе). Немачки државници су отклонили том приликом, уз сагласност осталих потписница споразума, било какав наговештај за потребом закључења мировног уговора са Немачком... Извесни југословенски покушаји у припремним радњама на заседању КЕБС-а у Бечу и Паризу новембра 1990. у вези са репарацијама, такође нису успели...

Чињеница што уједињењу Немачке није претходило нити следио мировни уговор не мења ствар у погледу међународно-правне обавезе Немачке према Југославији по основи ратне одштете и других потраживања која произлазе из ратног стања између зараћених страна. Овај став се темељи на међународно-правним уговорним и обичајним правилима. За Немачку је одлучено у међународним актима донетим после Другог светског рата, с обзиром да је била изазивач рата, да плати ратну штету до "највеће могуће мере". У односу на Југославију то је учињено, засада, најмање. Правило *bona fides* ("у доброј вери") налаже да СР Немачка као уговорница Лондонског споразума од 1953. (и Југославија је потписница овог документа), исплати ратну штету као и изгубљену добит.

8. СР Југославија треба непрестано да држи питање коначног регулисања репарација и других обештећења отвореним у односу на СР Немачку и то без обзира на свој ослабљени међународни положај, а насупрот томе, снажно ојачани статус Немачке после уједињења две немачке државе. И уједињеној немачкој држави је стало да скине хипотеку од злочина у Другом светском рату које је починила немачка војска и њој подређене снаге у окупираним земљама. Истовремено треба побијати наведене разлоге одбијања. То су махом тврдње које имају превасходно политичка обележја. У овом случају нема засаду, с обзиром да је реч у највећем броју случајева о ратним злочинима и последицама које из њих поризлазе као и о чињеници да су ова питања покретана све до седамдесетих и ових последњих скоро десет година стално обнављана и отворена. СР Немачка питања обештећења стално одлаже као што то чини, уобичајено, сваки дужник. Међутим, по међународном праву, то никако не значи да је дужност враћања репарација, због протекла 45 година, како тврди немачка влада, суспендована, застарела или непостојећа. Помињани вољни југословенско-немачки споразуми и трансфер плаћања из 1956. тичу се Лондонског споразума од 1953. о спољним дуговима пре и после Другог светског рата.

Најмање што се може рећи у вези са тзв. Брионском формулом јесте да је у поменутом ЕД мемоару реч само о једном делу обештећења, о једној категорији лица ("обештећење југословенских жртава нацистичког прогона") а не о целокупној материјалној и другој ратној штети. Уосталом, ратна штета није кредит који треба да се враћа. Мада се постојање ЕД мемоара од 1973. мора узети као важећи међународно-правни документ, Југославија има право да од Немачке тражи неостварени

део од укупне ратне штете, као и да даље остају потраживања у вези са радом ратних заробљеника и других лица на принудном раду за време Другог светског рата (логораши, интернирци и др.). У дипломатским преговорима треба разјаснити даљу судбину споразума о одобравању помоћи у капиталу од 1972. и 1974. године у склопу постојећег ЕД мемоара. Уколико би кредит од милијарду марака био замена за одређено обештећење, тешко је то помирити са обавезом отплаћивања тог кредита са каматом, без обзира на повољне услове. Овај споразум о помоћи у капиталу (Kapitalhilfe) је само један од покушаја да се почне решавати питање целокупне ратне штете, и по мени, њему треба да следе нови споразуми... Југославија не може бити стављена у гори положај у односу на друге земље које су то право оствариле према Немачкој, сагласно важећем међународном праву.

9. Такође, сматрам да југословенска влада треба посебно да подржи захтеве за плаћање рада војних ратних заробљеника 1941-1945. године (9). Њихова права за накнаду за рад заснивају се на одредбама Женевске конвенције о поступању са ратним заробљеницима од 1929. чији су потписници Немачки Рајх и Краљевина Југославија. У априлском рату 1941. заробљено је преко 250 хиљада припадника југословенске војске, а према извешају Међународног црвеног крста од јануара 1945. ослобођење у логорима је сачекало 137.406 Југословена, махом Срба а мање Цигана, Јевреја и Словенаца. Овај захтев нема никакве додирне тачке са "Брионском формулом" Тито - Брант и може се издвојити и посебно решавати. Права ратних заробљеника могу се заснивати и на основу поштовања људских права, с обзиром да се накнада за рад као право човека налази одмах иза права на живот и права на слободу. Од два могућа приступа споразумевања са Немачком у погледу накнаде за рад заробљеника треба одабрати онај по коме Југославија треба да тражи паушални износ на основу расположивих података о броју ратних заробљеника и њиховом раду (установа генералне супституције) (10). Ратни заробљеници или њихови наследници требало би да приме уговорени износ накнаде за рад непосредно. Други приступ, отежавајући, је да сами појединци остварују своја права. То је повољније за немачку страну с обзиром на тешкоће око доказивања; број несталих и умрлих ратних заробљеника и др. Времена да се чека за ову интервенцију нема, с обзиром на одмакле године старости ратних заробљеника из Другог светског рата.

10. Најзад, дати су предлози од стране Комисије Владе Републике Србије за процену и наплату ратне штете да се износ од 25 милиона долара опроштених Бугарској (садашњих 250 милиона) уврсти у расправу око деобног биланса. То исто је учињено и за деобни биланс у вези са Уговором о миру са Италијом, с обзиром да су 2/3 добијене ратне штете од Италије потрошене на куповину италијанске имовине на подручју припојеном Југославији после Другог светског рата, а

(9) У току 1993. и 1994. године постављено је неколико посланичких питања у Већу грађана Савезне скупштине у вези са плаћањем рада војних ратних заробљеника 1941-1945. године као и тражено мишљење о целисходности да се ово питање покрене пред Међународним судом правде у Хагу.

(10) М. Бартош, *Последице теорије генералне супституције у нашем праву*, Анали Правног факултета у Београду, 2/1955, стр. 129-136.

ратну штету имала је и Црна Гора и Србија (Косово и Метохија). Има истог основа да се сличан поступак примени и у вези са обештећењем око ЕД мемоара (милијарда марака), с тим да удео СР Југославије буде 75% од укупне суме, колико сразмерно износе жртве које су биле основ за добијање помоћи у капиталу од Немачке.

У свим овим наведеним случајевима примењује се поменута ус-танова генералне супституције као општеприхваћени међународни стандард (држава се појављује у међународно-правним односима као заступник интереса физичких и правних лица). СР Југославија треба, сагласно Закону о обештећењу од 1978. године да савесно изврши оба-везе према субјектима у чије има је наступила (11).

11. Не желећи да будим лажне наде у погледу успеха ових захтева, с обзиром на одбијајући и осоран став Владе СР Немачке (а и због других чинилаца у деобном билансу Југославије), наша је дужност да учинимо све што је могуће, имајући у виду да су нам захтеви легитим-ни. Поступак пред Међународним судом правде у Хагу се у овом момен-ту за сада не препоручује, с обзиром да његова надлежност није обавез-на а треба још једном дипломатским путем покренути решавање про-блема.

С обзиром да је скинута забрана у вези са доступношћу мате-ријалима око закључења Споразума о одобравању помоћи у капиталу од 1974. и тзв. Брионске формуле Тито - Брант, могуће је очекивати да ће се сазнати још неке непознанице. Једна од њих је да су сви изгледи да посланици Савезног већа Скупштине СФРЈ на седници од 26. децембра 1974. године нису били упознати са садржином фамозног ЕД мемоара од 1973. године приликом ратификације наведеног споразума. Из објав-љених стенографских бележака види се да је предлог Закона о ратифи-кацији усвојен једногласно без гласова против и уздржаних, али да се нико није јавио за реч (12). А верујем да ће ови проблеми убудуће бити поменути од највиших представника државе и политичких личности у јавним наступима, што до сада није био случај. Утолико пре што нас очекују слични проблеми из овог, најновијег грађанског рата на тлу бивше СФРЈ.

(Примљено 16. новембра 1994)

(11) Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана Социјалистичке Федеративне Републике Југославије на основу међунаро-дних уговора, Службени лист СФРЈ, 11/1978. - Овим законом су укинута ранији прописи из ове области објављени у Службеном листу ФНРЈ и СФРЈ, 55/1957; 40/1958; 26/1959; 6/1962 и 3/1971.

(12) *Стенографске белешке*, Скупштина СФРЈ, Савезно веће, 7. седница од 26. XII 1974. - Савезно извршно веће је на 20. седници одржаној 19. фебруара 1992. донело одлуку о доступности материјалима у вези са одобраваном помоћи у капиталу Југославији од стране СР Немачке. Комисија Владе Републике Србије за процену и наплату ратне штете из Другог светског рата треба да изврши увид у овај материјал у Влади СР Југославије, министарствима иностраних и унутрашњих послова Југославије, Скупштини СРЈ и Народној банци Југославије. Можда ће се показати потреба да се истражи и друга документација (архиви Председника СФРЈ, Јосипа Броза и др.)

Dr. Stevan Đorđević
Professor of the Faculty of Law in Belgrade (retired)

SECOND WORLD WAR AND WAR DAMAGES DUE TO YUGOSLAVIA

Summary

The subject matter of the article is the regulation of war damage issues with states which have attacked Yugoslavia in the last world war. The issue has been completely settled as far as Italy and Hungary are concerned by means of relevant bilateral treaties. On the other hand, there is no legal ground for obtaining reparation from Bulgaria since it had been forgiven to that country by a unilateral declaration of Yugoslav government in 1947, and that in spite of a July 1991 declaration on annulling that decision made by the National Assembly of the Republic of Serbia.

The author discusses recent exchange of diplomatic notes between Yugoslavia and FR of Germany concerning war damage regulation. According to the Aide-Memoire of November 1973 (published in the article) "the SFR of Yugoslavia government accepts in principle the proposal by the government of the FR of Germany to compensate by the amount of one billion German Marks in the form of assistance in capital (Kapitalhilfe) the damage suffered by Yugoslav victims of Nazi repression". According to the author, regardless of this document, the issue of war damage with Germany is still open, since it covers only a part of damages, and not the entire material and other war damage. Thus the 1972 and 1947 Treaty concerning the assistance in capital is only an attempt at solving the entire issue, to be followed by new agreements. The author also refutes by legal arguments the Note of German government of April 23, 1992 refusing further negotiations with Yugoslavia. Particularly important is, for instance, the issue of compensation for forcible labour of prisoners of war during the 1941-1945 period, since both countries are the signatories of the 1929 Geneva Convention on Prisoners of War.

Key words: *War damage. - Reparation of war damage. - November 1973 Aide*
 - Memoire. - Prisoners of war.

Stevan Đorđević
professeur à la retraite de la Faculté de droit de Belgrade

LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE ET LES DOMMAGES DE GUERRE CAUSÉS À LA YUGOSLAVIE

L'auteur expose la situation concernant le règlement des dommages de guerre avec les Etats agresseurs avec lesquels la Yougoslavie a été en état de guerre au cours de la deuxième guerre mondiale. En ce qui concerne l'Italie et la Hongrie, la question des dommages de guerre a été réglée définitivement sur la base des accords bilatéraux que la Yougoslavie avait signés avec ces pays. Quant à la Bulgarie, l'auteur constate qu'il n'y a pas de base juridique pour que la Yougoslavie réclame en ce moment le dommage de guerre pardonné à la Bulgarie par la déclaration unilatérale du gouvernement yougoslave faite en 1947, bien que l'Assemblée de Serbie ait adopté en juillet 1991 la Déclaration sur l'annulation de cette décision.

L'auteur commente dans son article les dernières notes échangées entre la Yougoslavie et la R.F.A. concernant le règlement des dommages de guerre. Il publie le fameux Mémoire ED confidentiel du novembre 1973, fournit les données sur l'organe yougoslave qui l'avait adopté et donne son interprétation. Aux termes de ce Mémoire ED, "Le gouvernement de Yougoslavie accepte en principe la proposition du gouvernement de la R.F.A. que le dédommagement des victimes yougoslaves du pogrom nazi soit compensé

par un montant d'un milliard de marks allemands de créances sous forme d'aide en capital (Kapitalhilfe)". Selon l'auteur, en dépit de l'existence du Mémoire ED, la question des dommages de guerre dans les rapports entre la Yougoslavie et l'Allemagne reste toujours ouverte. L'auteur considère qu'il ne s'agit que d'une partie de dédommagements et non du dommage matériel et autre global et que l'accord sur l'aide en capital de 1972 et 1974 n'est qu'une des tentatives d'amorcer le règlement de la question du dommage de guerre global et qu'il devrait être suivi de nouveaux accords. L'auteur conteste par des arguments juridiques le contenu de la note du gouvernement allemand du 23 avril 1992 qui refuse de poursuivre les négociations sur cette question. L'auteur s'engage tout particulièrement en faveur de l'encaissement de l'argent provenant du travail forcé des prisonniers de guerre militaires au cours de la guerre de 1941-1945, se référant aux dispositions de la Convention de Genève de 1929 sur les prisonniers de guerre, Convention dont les signataires ont été le Reich Allemand et le Royaume de Yougoslavie.

Mots clé: *Les réparation de guerre. - Les réparations. - La formule de Brioni.*
 - Les prisonniers de guerre.

*др Љубица Кандић
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији*

ДОПРИНОС СТОЈАНА НОВАКОВИЋА РЕФОРМИ ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Стојан Новаковић, као министар просвете и професор на Великој школи имао је великог утицаја на развој школства у Србији, посебно на развој Велике школе.

Законском регулативом и личним утицајем постепено је мењао карактер Велике школе. По Закону о устројству Велике школе из 1863. године, Велика школа је на своја три факултета - Филозофском, Правном и Техничком, школовала тзв. општи тип стручњака са бројним заједничким предметима и недовољним бројем стручних предмета. Стојан Новаковић је законском регулативом укидао заједничке предмете и повећавао број стручних предмета чиме је допринео већој стручности дипломираних студената на поменутиим факултетима. Крајњи циљ реформе Велике школе на којој је радио Стојан Новаковић био је стварање модерног универзитета по угледу на европске.

Кључне речи: *Велика школа. - Редформа. - Универзитет. - Закон. - Стојан Новаковић.*

Стојан Новаковић свој утицај на реформисање школства у Србији, посебно високог, остваривао је као професор Велике школе, али много више као министар просвете и црквених дела и председник владе (1). У сагледавању проблема школства у Србији и осмишљавању акција за отклањање тих проблема помагали су му не само функција министра просвете и искуство професора средње и Велике школе, него и његово широко образовање које је стекао на Лицеју, студирајући на Филозофском и Правном факултету (2).

Његов допринос развоју високог школства у Србији посебно се огледао на реформи Велике школе. Свој утицај он је остваривао преко закона и уредби са законском снагом који су донети за време трајања

(1) Стојан Новаковић је био министар просвете 1873; 1874-75 и 1881-1883. године. Председник Владе и министар спољних послова био је 1895/96.

(2) Био је један од најбољих студената на Лицеју. Студије је завршио са непуне 23 године живота. Професор гимназије постао је у 23 години, а министар просвете у 32 години живота. Интересантно је напоменути да није добио државну стипендију за студије у иностранству иако је био одличан студент. Није познато зашто му стипендија није додељена.

његових мандата као ресорног министра просвете и њима је мењао или допуњавао постојеће законе о школству. Такође је давао подршку предлозима и иницијативама органа управе Велике школе - Академијског савета и ректора, у реформи Велике школе. И сам је као професор Велике школе и министар просвете иницирао предлоге и тражио законска решења за промену или допуну закона о Устројству Велике школе из 1863. године. Пратио је рад Велике школе и вршио контролу над њеним радом и, најзад, старао се о спровођењу законских прописа који су регулисали ову материју у време трајања мандата министра просвете. За време његовог министровања било је много таквих иницијатива, а донет је и знатан број законских прописа о реформи Велике школе.

Познато је да су се ресорни министри просвете у овом периоду често мењали или због нестабилних влада или оставки министара, али је Стојан Новаковић био један од ретких министара просвете који су били више пута министри, што је сигурно био знак и његовог великог угледа у тадашњој Србији. Ако томе додамо и чињеницу да су се министри просвете најчешће регрутовали из редова професора Велике школе, међу којима је и био Стојан Новаковић, онда то говори колики је значај ондашња власт придавала овом ресорном министарству. Са правом се предпостављало да су професори Велике школе били и најмеродавнији у сагледавању објективних могућности у адекватном реформисању школства у Србији.

Бројне иницијативе, пројекти и законски прописи о реформи високог образовања у Србији потврђују настојања умних људи тога доба на осавремењивању и приближавању високошколског образовања универзитетском образовању у Европи. Овај процес је био спор, било је лутања и копирања законских решења напреднијих земаља, најчешће у форми пројеката који у целини нису могли бити уграђени у законске прописе о реформи високог школства у Србији, али су неке идеје и решења из тих пројеката преузимани у одговарајуће законске прописе који су реформисали Велику школу као највишу просветну и научну институцију у Србији. Наравно, било је више пројеката о реформи школства неголи законских прописа, што је и разумљиво, јер су нова законска решења морала да воде рачуна о реалним могућностима њихове примене, односно степену друштвено-економског развоја српске државе. Србија није могла прескочити ни време ни степен свога друштвено-економског и политичког развоја, нити реалност у којој се стварало и реформисало школство у Србији. За 42 године, колико је постојала Велика школа, донет је само један закон о устројству Велике школе из 1863. године, којим је Лицеј претворен у Велику школу. Затим, неколико закона о изменама и допунама закона о устројству Велике школе; две уредбе о Великој школи из 1897. и 1900. године, као и две-три уредбе на сваком факултету Велике школе. Насупрот овоме, број пројеката био је знатно већи. Они нису обавезивали ни законодавца, јер нису по правилу прошли одговарајућу процедуру, нити ауторе који су их сачинили, али су значајни као историјска сведочанства о једном времену када се много размишљало да се по угледу на Европу организује високо школство у Србији односно створи модеран Универзитет. Околност да је тек 1905. године створен Београдски универзитет говори и о реалности погледа оних који су учествовали на стварању Универ-

зитета у једном периоду од четири деценије. Наравно, објективна претпоставка да се после истека четири деценије формира универзитет који би се приближио европским универзитетима, како по квалитету студија тако и по достигнућима науке у неким научним областима, јесте и остварена политичка демократија и знатно повољнији економски положај Србије.

Већ је речено да се активност Стојана Новаковића у реформи Велике школе одвијала у више праваца. Посебно је запажена његова активност у законском регулисању положаја Велике школе (3).

Било је доста разлога за бројне предлоге о променама Закона о устројству Велике школе из 1863. године. Стојан Новаковић, као министар просвете, и други министри просвете пре и после њега, као и органи управе Велике школе настојали су да промене овај Закон, ако не у целини онда бар неке делове и то изменама и допунама постојећег Закона. Посебно су настојали да промене оне одредбе Закона које су се односиле на профил стручњака који су се школовали на Великој школи. Наиме, наставни планови предвиђени Законом о устројству Велике школе из 1863. године били су у функцији карактера Велике школе, која је са три факултета - Филозофским, Правним и Техничким и са трогодишњим трајањем студија на Филозофском и четворогодишњим на Правном и Техничком факултету (као у предходном периоду) и даље школовала општи тип стручњака. У наставним плановима по Закону из 1863. године, не само да је задржана подела на опште (заједничке за све факултете) и стручне предмете за сваки факултет понаособ, већ је повећан број општих предмета чиме је још више наглашен тзв. тип општег стручњака. Такви стручњаци очигледно нису ни у време доношења закона из 1863. одговарали потребама Србије. Логика формирања општег типа стручњака предвиђена Законом из 1863. године испољила се и код одређивања стручних предмета по факултетима. Наиме, један број стручних предмета није био примерен физиономији тих факултета. Још увек је постојала велика међусобна повезаност наставних планова сва три факултета (4), па су зато наставни планови

(3) За време трајања његовог првог мандата као министра просвете покренута је иницијатива од стране Академијског савета за промену Закона од 1863. године. Неке промене су извршене децембра 1873. путем измена и допуна постојећег Закона из 1863. године (у време када је донет овај Закон, С. Новаковић није био министар просвете, али је цео посао око овог Закона завршен за време његовог првог мандата и зато се Закон са правом везује за његово име). Исте године донета је наредба о прописивању ученика од септембра 1873. године и уредба о реорганизацији наставе на Филозофском факултету. За време другог мандата направљен је значајан пројекат Закона о Великој школи 1875. године. Исте године донет је и Закон о платама професора средњих и Велике школе и Закон о приправницима професорским на Великој школи. Стојан Новаковић је заслужан и за Закон из 1880. године, који је изменио и допунио Закон о устројству Велике школе из 1863. године. Та заслуга не произлази само из чињенице што су многе идеје и законска решења уграђена из пројекта Закона из 1875. године, већ и из спровођења овог Закона (иако га није потписао, јер му је трећи мандат министра просвете започео 1881.). Најзад, његов допринос реформи Велике школе био је значајан у време док је био председник напредњачке владе (1895-96). Тада се припремао већи број закона односно уредби, почев од Закона из 1896. године, који је допунио постојећи Закон из 1863, до уредбе о Великој школи из 1897. и три факултетске уредбе - Филозофског, Правног и Техничког факултета, донетих 1896. и 1897. године.

(4) Студенти Филозофског факултета слушали су 7 општих предмета, пет са Техничког и два са Правног: Елементарну математику, Физику, Зоологију, Ботанику и

поменутих факултета по овом Закону и по броју предмета и по обиму материје која је обухваћена појединим предметима врло широки и несврсисходни школовању одговарајућих стручњака на појединим факултетима.

Прва иницијатива за промену Закона из 1863. године уследила је непуну годину после доношења Закона о устројству Велике школе 1863. и то предлогом из 1864. године за његову делимичну промену. Пет година касније, 1868, уследио је нови предлог закона, који је требао да замени постојећи закон из 1863. године.

Предлог из 1864. године потекао је од Академијског савета и односио се пре свега на промену наставних планова. Постојећи наставни планови на факултетима са великим бројем општих предмета и даље нису обезбеђивали услове за већу стручност свршених великошколаца, па је зато предложено укидање неких општих предмета и увођење неколико факултативних на свим факултетима као и укидање испита из неколико општих предмета, али не и обавезно слушање предавања (5). До измене наставног плана на бази овог предлога није дошло.

Други предлог Закона из 1868. године, који су сачинили професори Велике школе на предлог Академијског савета, предвидео је зна-

Минерологију са Геодезијом са Техничког факултета и Административно и Јавно право Србије са Правног факултета. Стручни предмети на Филозофском факултету су били: Филозофија (сви делови), Филологија, Општа историја са општим погледом на Словене, Историја Срба, Општа историја литературе са нарочитим погледом на литературу Словена и Срба, Објашњавање латинских класика, Литература и објашњење француских класика, Народна економија, Финансије и Политичка рачуница (са државним књиговодством).

На Техничком факултету студенти су слушали 6 предмета са Филозофског и Правног факултета: Логика, Народна економија, Финансије, Политичка рачуница (са државним књиговодством), Објашњавање француских класика и Административно право. Стручни предмети су били: Елементарна математика, Физика, Зоологија, Минерологија са Геологијом, Политичка економија, Хемија, Дескриптивна и практична геометрија, Виша математика, Наука о грађевини на суви и на води и Хемијска технологија.

На Правном факултету студенти су били дужни да слушају 7 предмета са Филозофског и 4 са Техничког факултета. Са Филозофског факултета обавезни предмети су били: Логика, Психологија, Филозофија права (као део филозофије), Народна економија, Финансије, Објашњење латинских класика, Литература и објашњење француских класика. Са Техничког факултета обавезни предмети су били: Зоологија, Ботаника, Минерологија са Геологијом и Хемија. Стручни предмети су били: Римско право (Јустинијанове институције), Грађански законик, Грађанско судски поступак, Трговински законик, Кривични законик, Кривично судски поступак, Судска медицина, Административно право, Јавно право Србије и Међународно право. Драгољуб Баралић, *Закон и уредба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, Београд, 1967, стр. 39-41.

(5) Академијски савет предложио је министру просвете да се на Филозофском факултету укину испити из Више математике и Хемије, на Техничком из Логике. Административног и јавног права Србије, као и да се неки општеобавезни предмети претворе у факултативне (Народна економија, Финансије, Политичка рачуница са рачуноводством). На Правном факултету предложено је укидање: Зоологије, Ботанике, Минерологије, Геодезије и Хемије, а уместо њих увођење неколико општеобразовних дисциплина: Општа историја, Филологија, Српска историја и Политичка рачуница. Ови предмети, по мишљењу предлагача, имали су ближе везе са дисциплинама које су се изучавале на Правном факултету. Поменути општи предмети би се обавезно слушали али се не би полагали. Осим ових предмета, предложено је и увођење Државног права као стручне дисциплине.

чајне измене у структури Факултета и наставним плановима (6). Њиме су предвиђена четири факултета, уместо три: Филозофски, Технички, Правнички и Државнички. И у овом предлогу Закона пошло се од чињенице да стручна знања која се стичу на факултетима Велике школе нису довољна, да је потребна већа специјализација и, у перспективи, стварање Универзитета са Медицинским и Богословским факултетом. Међутим, ни овај предлог Закона није прихваћен; остао је само као предлог са извесним утицајем на нека каснија законска решења.

Потреба да се промени Закон из 1863. године, посебно у делу који се односи на наставне планове, била је неопходна, па је зато са доласком Стојана Новаковића за министра просвете већ раније започета иницијатива интензивирана и по истеку његовог првог мандата донет је 1873. године Закон о изменама и допунама постојећег Закона о Устројству Велике школе из 1863. године (7). Припреме за доношење овог Закона отпочеле су 1872. године. На иницијативу тадашњег министра просвете Димитрија Матића, формирана је Комисија у коју су ушли професори Велике школе и већ следеће године, априла месеца, Академијски савет је поднео министру просвете Стојану Новаковићу предлог Закона са образложењем зашто се тражи промена Закона о устројству Велике школе. У образложењу је истакнуто да су промене нужне и да Велика школа треба да пружи студентима темељито стручно образовање. Постојећи распоред предмета по факултетима по мишљењу Академијског савета не одговара савременим захтевима стручног образовања, па је предложено укидање свих општих предмета са других факултета који немају везе са стручним образовањем студената на дотичним факултетима, али је ипак предвиђено изучавање неких предмета са других факултета, који имају ближе везе са стручним образовањем студената на тим факултетима. У предлогу закона и даље је задржана подела на опште и стручне предмете на свим факултетима, али је предвиђена подела Филозофског факултета на два одсека: Историјско-филолошки и Природно-математички са групом тзв. општих предмета обавезних за оба одсека. За Технички и Правни факултет по овом предлогу Закона, нису предвиђене организационе промене, али су наставни планови донекле измењени.

У образложењу поднетом Скупштини о мотивима преправке постојећег закона наведени су следећи разлози: недовољна буџетска средства за подмиривање свих школских потреба које би настале доношењем новог закона, недостатак научних збирки без којих нема стручног и научног рада, недовољан број наставника без којих није могуће извршити адекватну поделу научних дисциплина, па зато у овом моменту, по мишљењу предлагача, треба заменити неколико чланова пос-

(6) Филозофски факултет имао би четири наставне групе: Опште-филозофску, Филолошку, Историјску и групу математичко-природних наука. На Техничком факултету изучавали би се, углавном, стручни предмети, што је било могуће јер је на Филозофском факултету предвиђена посебна група за математичко-природне науке. Правни факултет, по овом предлогу, претрпео је значајне измене. Уместо једног факултета предвиђене су две самосталне школе односно факултета - Правнички и Државнички. На Правничком факултету изучавале би се претежно позитивноправне дисциплине, а на Државничком Јавно право и економске дисциплине. (Архив Србије, Велика школа, 1868, 17. У даљем тексту АС. VIII)

(7) Д. Баралић, *Зборник закона*, стр. 52-63.

тојећег закона (чл. 5-9), јер "су науке распоређене, тим чланцима на поједине факултете групиране у те Факултете, тако да је постало немогуће постићи намеру Велике школе која по чл. 1. Закона служи вишој и стручној образованости". У образложењу се ипак додаје "да појам стручности у нас не треба на далеко и сувише на ситно цепкати (8)". Сличне наводе за делимичну промену Закона навео је и Стојан Новаковић као министар просвете. У писму једном свом пријатељу (ословљава га са "љубазни Стево") од маја 1873. године, Новаковић о овом предлогу Закона пише: "И кад би такав добар предлог нових школских уређења био преда мном и кад би га ја могао изнети пред прву скупштину, тад би предлог могао ступити у извршење истом у години 1874/75. школској - а може бити да не би могао ни тада, ако свакојаке приправе које таком чему требају не би биле готове, јер ја нисам рад правити просветне реформе на хартији. Међутим, од како је код нас заметнуто просветно питање, од 1867. па до сад, (тој је 6 година) није у ствари нигде ни ексер ударен. Чекајући нова уређења остављани су читаво старо зло недирнуто. А да се радило практичније могле су се до сад многе и готово све (осим неких) ствари бити мало по мало поправљене и регулисане, тако да би се питања о којима нема дискусије могла довољно увести у живот". У даљем тексту писма Новаковић истиче да досадашњи министри просвете нису користили овлашћења која им дају постојећи закони о школама (основним, гимназији и Великој школи) и наставља: "С тога ћу ја одмах да гледам, да за идућу школску годину чиним што могу, тек да не бих што но реч ни тренутка изгубио, где је год у мојом моћи да га употреби а не изгубим. А читава реформа по мом своди се управо на то, да се удеси добар распоред (реч је о распореду предмета по годинама, Љ. К.) да се заокругли научна грађа, да се регулише број година да се регулише професорска награда. Све су друго ситна административна питања осим јемства за професоре да су професори и за ђаке да доиста знаду што у сведочанству пише - озбиљни годишњи испити и општи испити као што је у вас (9)".

У изменама и допунама Закона од децембра 1873. године, који се ослањао на предлог Академијског савета, извршене су значајне промене у наставним плановима у односу на Закон о устројству Велике школе из 1863. године. По Закону из 1873. године, студије на Филозофском факултету и даље су трајале три године, односно на Правном и Техничком - четири године. Смањен је број општих предмета за све факултете и повећан број стручних предмета. На Филозофском факултету, поред заједничких општих предмета на оба одсека (било их је 7), предвиђено је по пет стручних предмета за сваки одсек (10). Такође, за оба одсека односно за све студенте Велике школе био је обавезан фран-

(8) АШ. лични фонд Стојана Новаковића, 304. у даљем тексту АШ. С.Н.

(9) АШ. С. Н. 934.

(10) Заједнички општи предмети за оба одсека били су: Филозофија (сви делови), Историја Срба и осталих словенских народа, Зоологија са Анатомијом и Физиологијом, Народна економија, Статистика, Педагогија и Хигијена. Стручни предмети за историјско-филолошки одсек били су: Општа историја, Историја опште литературе са нарочитим погледом на литературу Словена и Срба, Словенска филологија и Наука о језику, Јелински језик и Латински језик. Стручни предмети за природно-математички одсек су: Виша математика, Физика, Ботаника, Минерологија са Геологијом и Хемија. (Д. Боролић, *Зборник закона*, стр. 52-53.)

пуски језик. На Техничком факултету било је 7 стручних предмета и 5 општих предмета са Филозофског факултета (11), а на Правном факултету предвиђено је 13 стручних предмета и 5 општих предмета са Филозофског факултета (12). Према томе, до измена и допуна Закона из 1873. године, за Технички и Правни факултет било је обавезно по 5 општих предмета са Филозофског, али за оба факултета није био обавезан ни један предмет са Правног факултета.

Идеја Стојана Новаковића о карактеру Велике школе и већој стручности свршених великошколаца нашле су места у наставним плановима овог закона, као и његово опредељење да није време да се у овом тренутку мења цео закон, већ да се реформама врши "корак по корак". Уосталом, из преписке коју је водио са Управом Велике школе има се утисак да је и образложење за делимичну промену Закона, поднето Народној скупштини, посао лично Стојана Новаковића.

У време трајања његовог првог мандата као министра просвете запажена је његова активност у будном праћењу укупног рада Велике школе. Из преписке коју је водио са органима Велике школе у другој половини 1873. године видимо да је имао низ критичких примедби на рад Велике школе. Критиковао је алџав однос професора у одржавању наставе, посебно је истицао њихову одговорност у редовном одржавању часова и одржавању дисциплине на часовима. По његовом мишљењу, професори олако прелазе преко дужности и обавеза које имају према својим студентима. Они, по његовом мишљењу, не врше одговарајућу евиденцију и контролу њихових долазака на предавања, благо оцењују студенте и др. Као последица таквог стања, по мишљењу Стојана Новаковића, завладало је код омладине мишљење "да походити школу, одликовати се на испитима, тј. добијати од својих професора добре оцене није ништа... да је толико даровитији сваки, колико више презире своје дужности и многи мисле да поштовање својих школских обавеза није препорука свима за сваки даљи посао, за сваку каријеру и живот... Ово би могло навести к мишљењу да је у великој школи попустио ауторитет задатка њених и радника њених, међу којима су толики поштовани заступници науке и литературе". Није пропустио да препоручи органима управе Велике школе да предузму све мере како би се стање на Великој школи поправило (13). Критичке опаске на рад Велике школе истовремено су указивале и на непоштовање школског закона из 1864. године, који је предвидео наставне обавезе за професоре и сту-

(11) За студенте Техничког факултета обавезни предмети са Филозофског факултета били су: Физика, Минералогија са Геологијом, Хемија, Виша математика и Хигијена. Стручни предмети су: Приправно цртање, Нацртна геометрија са геометријским цртањем, Практична геометрија са топографским цртањем, Механика и Наука о машинама, Наука о грађевини на сушу, Наука о грађевини на води и Грађење путова, Хемијска технологија. (*Ibid.*, стр. 53).

(12) На Правном факултету били су предвиђени следећи предмети са Филозофског факултета: Психологија и Логика, Статистика, Народна економија, Историја Срба и осталих словенских народа, Латински језик. Стручни предмети су били: Енциклопедија права са погледом на права словенска, Римско право, Грађански законик, Грађански судски поступак, Стецишни поступак, Казнени законик, Казнени судски поступак, Трговачко и менично право с нарочитим погледом на наш трговачки законик, Административно право, Опште државно право с погледом на јавно право Србије, Међународно право, Судска медицина, Финансије. (*Ibid.*, стр. 52-54).

(13) АС, Министарство просвете, Ф.В. 48. 75. У даљем тексту АС. МПС.

денте и строге казне, посебно за студенте, за неизвршавање тих обавеза. Академијски савет пренео је студентима Велике школе мишљење министра просвете и упозорио их на поштовање законских прописа (14). Прекор који је министар Новаковић упутио професорима и студентима дао је неке резултате, судећи према повећаном броју писмених оправдања за изостанке које су подносили органима Велике школе.

Још једно питање заокупљало је пажњу Стојана Новаковића, а то је: начин коришћења предавања за припремање испита. У ситуацији када је било мало уџбеника и друге уџбеничке литературе, коришћење бележака са предавања било је неопходно. Неки наставници су тражили од студената да бележе њихова предавања, неки су уз белешке давали и шири програм или питања, а неки су своја предавања давали студентима на препис. Било је разлика међу наставницима у начину провере знања која су студенти стекли на предавањима пре полагања испита. Неки наставници су држали колоквијуме, или су пропитивали студенте на часовима из материје коју су предавали, а неки су само држали предавања до почетка испита, без проверавања њиховог знања. Да би се колико толико постигла уједначеност у коришћењу предавања за припрему испита, Стојан Новаковић, у својству министра просвете, издао је 1873. године "наредбу о пропитивању ученика Велике школе" (колоквијуми), у којој је предвиђено да се убудуће студентима (осим ако је уџбеник штампан) не даје у руке ни рукопис ни извод из предавања, већ да студенти сами бележе предавања. Испит би се полагао према њиховим белешкама и литератури која је предвиђена за припремање испита; ради бољег савладавања градива, организовали би се заједнички разговори о појединим питањима о којима су професори предавали као и колоквијуми из делова материје која је предавана (15). Изгледа да ове мере нису помогле студентима да положи већи број испита, јер је у школској 1874/75. години укупан број неположених испита износио око 60%. Највише неположених испита било је на Филозофском факултету (16). Из садржине поменутих докумената може се оценити активност Стојана Новаковића у време његовог првог краткотрајног мандата као министра просвете и запазити да је та активност усмерена на кључна питања функционисања Велике школе, као што су: профил стручњака, настава, испити, дисциплина.

Тешко је било очекивати да ће један агилни министар просвете, па макар то био и један од најумнијих људи тога времена, решити многе проблеме и тешкоће са којима се сусретала Велика школа, али оно што се могло учинити било је подизање ауторитета Великој школи, уз јачање дисциплине и одговорности професора и студената за рад Велике школе.

О значају измена и допуна Закона из 1873. године за даљи рад Велике школе са правом се може рећи да је он био прекретница у промени карактера Велике школе. Сва каснија законска решења којима су се мењале одговарајуће одредбе Закона о Устројству Велике школе из 1863, полазила су од основних интенција овог Закона, а то је

(14) АС. ВШ. 1873, 65.

(15) АС. ВШ. 1873, 65.

(16) АС. МПС. Ф. 14. 10, 1875.

напуштање општег типа стручњака и стварање специјализованих стручњака.

Краткотрајни прекид његовог мандата као министра просвете (од непуних годину дана) као да није прекинуо настојања Стојана Новаковића да за време свог другог мандата (трајао је од новембра 1874. до августа 1875. године) настави, са још већом упорношћу, започети посао реформе Велике школе. Стојан Новаковић је иза себе већ имао реформу основног и средњег образовања, посебно реформу гимназије, што је била предпоставка да се учини покушај, заједно са органима Велике школе, да се направи један целовит законски текст о Великој школи, који би заменио постојећи закон из 1863. године. У том правцу, сачињен је крајем 1874. године од стране органа Управе Велике школе Предлог Закона који није прошао одговарајућу законску процедуру и остао је у форми предлога закона. Овим Предлогом Закона требало је између осталог променити наставни план Велике школе, односно ослободити Велику школу још једног броја нестручних предмета, који су се изучавали на појединим факултетима а који нису били битни за стручност дипломираних студената одговарајућих факултета. Ослобођени сувишних предмета, како је истакнуто у образложењу Предлога Закона на Филозофском факултету школовали би се студенти "који желе да се одају књижевном и научном раду, који се спремају за професоре средњих школа по струци историјско филозофској или природно математичкој". На Техничком факултету спремали би се стручњаци за разне техничке послове и професори за неке предмете у реалкама и гимназијама. И на крају, на Правном факултету школовали би се студенти "за судске и административне послове и службе државне (17)". Студије по овом Предлогу Закона и даље би трајале три године на Филозофском, односно четири године на Правном и Техничком факултету (18). Значајно поглавље у Предлогу Закона посвећено је положају професора - условима за њихов избор, материјалном положају професора - као и положају студената. Пооштрени су услови за избор професора. Поред услова које је прописао Закон од 1863. године и услова предвиђених изменама и допунама Закона из 1873. године додатни услов је био да кандидати за професора, поред завршеног факултета са одличним или врлодобрим успехом, морају имати писмену расправу односно научни рад из дисциплине за коју конкуришу. Предлог Закона је предвидео, као што је већ речено, побољшање материјалног положаја професора (њихова примања би била знатно повећана у односу на раније законске прописе).

Одредбе о положају студената не разликују се много од одредаба Закона из 1863. године, али је дата већа надлежност органима Управе Велике школе у кажњавању студената.

(17) АС. МПС Ф. XI 182. 1875.

(18) Овај Предлог Закона је врло систематичан и прегледан - има 49 чланова. Материја је разврстана у десет глава. У првој глави садржана су општа наређења; у другој настава; у трећој се налазе одредбе о професорима; четврта и пета одређују положај органа Велике школе - Академијског савета и Ректора; неколико глава односе се на студенте, испите, школски одмор и научна средства и последња глава садржи одредбе о прелазним наређењима.

Предлог Закона је министру просвете Стојану Новаковићу поднет почетком 1875. године на даљу законску процедуру, али је он остао, као и други пројекти пре њега, мртво слово на папиру и поред значајне подршке коју је Новаковић као министар просвете дао овом предлогу.

Садржина Предлога Закона указује да његови састављачи као и лично министар просвете нису имали великих амбиција да радикално реформишу Велику школу и претворе је у Универзитет, што се уклапало у политику коју је водио министар просвете, Стојан Новаковић. За радикалну реформу Велике школе још нису били створени оптимални услови између осталог и зато што је Србија у то време имала озбиљних политичких и економских проблема; борила се за политичку еманципацију од Порте, а унутрашњи политички сукоби као и друга нерешена политичка и економска питања нису стварала погодну климу за целовиту и адекватну реформу високог образовања у Србији. Но, оно што се није могло постићи целовитим Законом о реформи Велике школе поправљало се парцијалним законима и уредбама са законском снагом. За време свог другог мандата, Стојан Новаковић је као министар просвете био у прилици да утиче на доношење неколико посебних закона, којима су промењене и допуњене неке одредбе Закона из 1863. као и одредбе неких закона донетих после Закона из 1863.

Значајна су два таква закона: један регулише материјални положај професора а други положај професорских приправника. Иницијатива за први закон потекла је од Академијског савета, који у једном допису министру Новаковићу октобра 1874. године тражи побољшање материјалног положаја професора на Великој школи и то тако што би се прва плата професорима повисила на 800 талира и што би се скратио рок за добијање периодских повишица са 10 на 5 година (19). Овим повећањем, по мишљењу Академијског савета, професори Велике школе би своја примања после 25 година службе могли изједначити са примањима чланова Касационог суда, начелницима министарства, начелницима округа и пуковницима (20). На тај начин повећао би се интерес професора Велике школе да остану на њој као и млађих способних кадрова да дођу на Велику школу. Убрзо после овог предлога донет је Закон о примањима професора, одређене су плате по звањима, али не у оном износу како је предложено од стране Академијског савета. Скраћен је рок за периодске повишице, али је дошло до неспоразума између министра и Академијског савета око тумачења ко има право на периодску повишицу, односно на повећану повишицу. Стојан Новаковић је сматрао да то право имају само они који до доношења Закона нису добили повишицу, док је Академијски савет тумачио да право на повећану разлику имају сви професори (21). Овај неспоразум није решен за време Стојана Новаковића, али је убрзо после доласка Стојана

(19) По овом Предлогу закона прва плата би износила 800 талира. После пет година, са повишицом од 100 талира, плата би износила 900 талира; после 10 година - 1000 талира; после 15 година - 1100 талира; после 20 година, са повишицом од 150 талира, износила би 1250 талира и после 25 година, са истом повишицом, износила би 1400 талира. (АС. МПС. Ф. XX. 10.1874).

(20) АС. МПС. Ф. XX. 10, 1874.

(21) АС. ВШ. 17, 1875.

Бошковића за министра просвете, на поновно инсистирање Академијског савета, ствар решена према њиховом захтеву (22).

Други Закон "О приправницима професорским на Великој школи" донет је фебруара 1875. године. Сврха његовог доношења била је у систематском школовању професорског кадра, посебно на Филозофском и Техничком факултету. Закон је предвидео да се свршени великошколци поменутих факултета, који су добили из већине предмета (стручних Љ. К.) одличне, а из осталих врло добре оцене могу, на предлог Савета Велике школе, поставити или за професорске приправнике или за државне стипендисте који би се школовали у иностранству. Приправници би помагали професорима на Великој школи у њиховом раду (рад у кабинетима и експериментални рад), били би на располагању министру просвете за разне службене послове, а могли су држати предавања у средњим школама, под надзором старијих професора (23).

Бригу за текући рад Велике школе Стојан Новаковић је наставио и за време свог другог мандата. Из преписке коју је водио са ректором Емилијаном Јосимовићем запажа се да је Новаковић и даље критичан према раду Велике школе. Посебно га је забрињавало помањкање унутрашњег реда на Великој школи. Студенти су и даље неуредно похађали предавања, одустајали од испита и падали на испитима, због чега он тражи од ректора и Академијског савета ригорознију примену законских прописа, како би се то спречило (24). Из одговора ректора Стојану Новаковићу видимо да ректор не спори наводе свога министра о пропустима на Великој школи, али покушава да то оправда и неким објективним чињеницама (неприпремљеност средњошколаца за наставу на Великој школи, неадекватан одгој у породици али и строги режим полагања испита које је предвидео Закон из 1873. године). Није пропустио да укаже и на законе који су донети 1873. године, у време када је Новаковић био министар просвете, а који су пооштрили режим студија и још више погоршали услове за полагање испита (полагање испита према белешкама, мало испитних рокова, кратак временски размак између полагања редовних и поновних испита). Да би се изашло из оваквог стања Академијски савет је предложио министру просвете издавање новог закона, којим би се побољшао рад на Великој школи (25). Многа питања о којима је овде било речи почињу се постепено решавати, најчешће одлукама органа управе Велике школе у којима је Стојан

(22) *Ibid.*

(23) Д. Баралић, *Зборник закона*, стр. 64-65.

(24) АС. ВШ. 1875. 18.

(25) У предлогу Закона који је тим поводом поднео Академијски савет, садржане су следеће мере: а) контрола лекарских уверења које студенти подносе приликом одлагања испита и то прегледом студената од стране лекара кога одређује Велика школа да би се потврдила ваљаност лекарског уверења; б) за стипендисте је (благодјејанце) предвиђен губитак стипендије ако редовно не полажу испите, а за оне који конкуришу за стипендију, најмању оцену 4 (четири) из бележака које оцењују професори; професор је могао да искључи са испита студенте који не долазе на предавања. Предвиђено је да професори једанпут месечно подносе извештаје о посећивању предавања ректору, а овај Министарству просвете. (АС. МПС. Ф. XIV. 1875, 10).

Новаковић активно учествовао али сада као професор Велике школе (26).

Стојан Новаковић је и свој трећи мандат као министар просвете посветио решавању школских питања. За министра просвете постављен је октобра 1880. године. Нешто раније тј. 1880. године донет је Закон о изменама и допунама Закона о устројству Велике школе из 1863. године. Но, иако је Закон донет у време мандата Либералне владе у којој је Стојан Бошковић био министар просвете и на Закону се налази његов потпис, Стојан Новаковић је веома заслужан за његову примену јер је као министар просвете у влади напредне странке (која је формирана после пада либерала) могао да утиче на укупну политику владе као један од најистакнутијих њених чланова и да обезбеди значајна новчана средства за нека решења која је предвидео Закон из 1880. године. На пример, Закон је предвидео да министар просвете у споразуму са Академијским саветом може отворати нове катедре и вршити избор наставника. Већ 1882. године Академијски савет тражио је од министра просвете "да се број професора и катедара умножи", што би се по њиховом мишљењу постигло пре свега слањем стипендиста на студије у иностранству (27). За решења која је предлагао Академијски савет залагао се и Стојан Новаковић, док је био професор на Великој школи (28) (одвајање научних дисциплина, слање државних стипендиста на усавршавање у иностранство и др.).

У Закону из 1880. године значајније измене у односу на претходна законска решења извршена су у наставним плановима и то пре свега на Филозофском а мање на Правном и Техничком факултету. Продужење студија на Филозофском од три на четири године претпостављало је значајније промене у наставним плановима (29). Пре свега повећан је број стручних предмета на оба одсека, чиме су одсеци постали знатно специјализованији. И на Техничком факултету повећан је број стручних предмета. Неки стручни предмети су одвојени и постали су самостални предмети. Укинута су општи предмети са Филозофског, преузети су неки стручни предмети са Природно-математичког одсека Филозофског факултета, који су били значајни за стручно образовање

(26) Из једног недатираног писма упућеног министру просвете Алимпију Васиљевићу (био министар од 1876-1878), Новаковић у име Академијског савета износи ставове Велике школе о неким битним питањима за њен рад, као што су: одвајање научних дисциплина и стварање два или три предмета у оквиру једне дисциплине и избор нових наставника за те дисциплине. Повод за решавање ових питања био је избор наставника за Педагогију и Психологију. Министар се залагао да се за оба предмета изабере један од кандидата који су се пријавили на конкурс, а уколико то није могуће онда да се један од пријављених кандидата пошаље на годину дана у иностранство ради изучавања поменутих предмета и да се касније изабере за професора. Академијски савет а и Новаковић нису се сложили са овим предлогом и тражили су да министар потврди ранији предлог Велике школе да се најбољи студенти Велике школе шаљу у иностранство на усавршавање и после завршених студија конкуришу за професорска звања. По њиховом мишљењу, ако би се прихватио предлог министра просвете, онда би свршени великошколци, после проведених годину дана у иностранству на школовању, одмах постали професори и тиме искључили остале кандидате који би конкурисали за те предмете. (А.С. С.Н. 1986).

(27) Просветни гласник, Св. 753, Св. 15. 326.

(28) А.С. С.Н. 1986.

(29) Д. Баралић, *Зборник закона*, стр. 67.

будућих инжењера. На Правном факултету суштина наставног плана није битније измењена у односу на 1873. годину, али је и на њему повећан број стручних предмета од 13, колико их је било по Закону од 1873. године, на 17, а број општих предмета смањен од 5 на 4 предмета.

За разлику од Закона из 1873. године по којем је француски језик био обавезан за све студенте Велике школе а латински за студенте историјско-филолошког одсека Филозофског и Правног факултета, нови Закон из 1880. је предвидео факултативно учење француског језика са литературом и латинског језика, односно обавезно учење за све студенте који се приликом уписа или касније за то изјасне. У спровођењу закона ова одредба је задавала тадашњем министру просвете Стојану Новаковићу доста главобоље, поготову што је он имао другачије мишљење о значају ових предмета за образовање студената историјско-филолошког одсека и Правног факултета, од решења која је предвидео Закон из 1880. године. По њему, оба језика требала су да буду обавезна за студенте оба факултета, поготову што знање из латинског језика, које се стицало у гимназији, по мишљењу министра Новаковића није довољно "ни за најнужније разумевање класичних и других споменика римске прошлости (30)".

У спровођењу новог Закона било је тешкоћа око попуњавања нових и постојећих катедара професорима. Као што је већ речено, Законом је повећан број стручних предмета на свим факултетима, или увођењем нових или одвајањем постојећих предмета у две целине. Велика школа ни тада као ни у каснијем периоду није имала довољно наставника и довијала се на разне начине да до њих дође. Непосредно после доношења овог закона, сазнајемо из дописа који је ректор Стојан Марковић упутио министру просвете, неколико значајних катедара на свим факултетима још увек је остало непопуњено, па би, по његовом мишљењу, средства за издржавање државних питомаца на страни требало концентрисати на оне кандидате који се спремају за професоре на Великој школи (31). Вредан је пажње покушај Стојана Новаковића да 1880. године доведе Валтазара Богишића за професора за предмет Енциклопедија права и Словенско право. У његовом позиву Богишићу да дође у Србију и преузме катедру поменутих предмета између осталог је речено: "Влада Књаза високо цени заслуге које за научно обрађивање словенских права одлично научно име које у словенском и иностраном ученом свету по заслуги уживате и Влади би било особито мило ако би сте се Ви могли склонити да горе споменуту Катедру на нашој Великој школи заузмете и да ред професора те школе Вашим именом задичите (32)". Богишић није прихватио позив са образложењем да би то радо учинио, али да је спречен израдом Црногорског имовинског законика (33).

И овај Закон као и претходни, иако су у извесној мери приближили Велику школу европским универзитетима, нису у већој мери допринели осавремењавању наставе. Још увек су се задржали неки општи предмети, а због недовољног броја наставника није било омогућено

(30) Просветни гласник I. XVI 1880.

(31) *Ibid.*

(32) АС. МПС. Ф. I 33. 1880.

(33) *Ibid.*

изводити продубљену наставу из појединих предмета; такође, студије се нису на време завршавале, па су тражена радикалнија решења за побољшање услова студирања и за брже завршавање студија. По мишљењу Управе Велике школе то се није могло постићи парцијалним решењима већ једним целовитим законом о универзитету. У том правцу деловао је и тадашњи ректор Велике школе, професор Правног факултета Стојан Марковић, који у једном допису министру просвете Стојану Бошковићу, поводом примене Закона од 1880. године, преноси жеље Академијског савета "да се академијско образовање по факултетима у правцу веће стручности појача и тиме у исто време отпочне спремати земљиште за што скорије оснивање српског универзитета - овога неизоставног услова и најпоузданијег јемства за народни опстанак и развитак и да садашња независна Србија и у културно-просветном погледу постане моћном чињеницом, средиштем и кристалizacionом тачком целог српства, и да тако у светско-историјском животу народа врши ону мисију које је она по моћним изворима својим своје животне снаге достојна (34)".

Ни ова иницијатива Велике школе није уродила плодом, нови закон није донет, али су и даље чињени покушаји да се у целини промени Закон из 1863, упркос значајним изменама које су већ учињене ранијим измена и допунама закона и посебним законима.

У настојањима да се промени Закон из 1863. године, вредан је пажње још један предлог закона који је израдио Академијски савет 1888. године, а који је требао да послужи "за основу размишљања и спремања дефинитивног пројекта (35)". Овај предлог закона доживео је исту судбину као и претходни предлози. Сављен је *ad acta*, али то није обесхрабрило органе управе Велике школе да и даље комуницирају са министарством просвете и траже доношење новог закона којим би се Велика школа претворила у универзитет. Један такав предлог сачињен је 1891. године (36), али он није ушао у скупштинску процедуру, као ни следећи из 1893. године (37).

Судећи према преписци која се водила између Министарства просвете и управе Велике школе изгледа да је постојало расположење у Влади да се изради целовит закон о универзитету, па је у том правцу настављена обострана активност. Међутим, сада се много постављало питање реформи школства. Предвиђена је реформа целокупног школства у Србији, и предузете су одговарајуће мере како би се користила искуства развијених земаља у даљем унапређењу школства у Србији. Тадашњи министар просвете обратио се децембра 1894. године, свом колеги, министру иностраних дела Србије, са молбом да предузме одговарајуће кораке како би се преко страних посланика у Београду набавили њихови најновији закони о универзитету, средњим и другим школама, пре свега наставни планови и програми као и најбољи уџбеници који се користе у одговарајућим школама и универзитетима (38).

(34) Просветни гласник, Св. I-XVI, Београд, 1880.

(35) АС. МПС. Ф. II. 91. 1892.

(36) АС. VIII. 25. 1891.

(37) АС. МПС. Ф. XX. 76. 1893.

(38) АС. МПС. Ф. XIV. 181. 1895.

Већина универзитета се одазвала позиву и послала тражени материјал, али ни тада, као што је познато, није донет Закон о универзитету.

Доласком Стојана Новаковића за председника Напредне владе, јуна 1895. године, настављена је активност свих актера заинтересованих да се донесе један толико припреман и очекиван закон који би подигао ранг Великој школи и претворио је универзитет. Иако Стојан Новаковић није имао ресор министарства просвете већ је као председник владе преузео министарство иностраних дела, био је упознат са свим активностима око припремања закона. Зато је било могуће да се у време његовог мандата као председника владе донесе један нови закон, октобра 1896. године, у форми измена и допуна постојећег закона из 1863. године, и да се припреми уредба о Великој школи из 1897. године као и три уредбе за три постојећа факултета. Уредбе су донете одмах после престанка његовог мандата, али нема сумње да је био веома заслужан за њихово доношење. Захвалност и признање за доношење закона и поменутих уредби и за све што је учинио на реформи школства у Србији, одао му је ректор Милан Жујовић у беседи одржаној 14. јануара 1897. године поводом доношења поменутог закона и уредби. "За измене и допуне у закону - рекао је тада ректор М. Жујовић - дугујемо захвалност у првом реду доскорашњем министру председнику г. Стојану Новаковићу, који их је кроз законодавно тело провео. Његова потписа нема на новоме нашем закону, јер он није стајао на челу српских школа када је овај предложен; али како га је Он први са пуним разумевањем његова значаја прихватио и о његовом се стварању и потврди старао - то је моја дужност у овој свечаној прилици објавити колико је велика заслуга г. Стојана Новаковића што Велика школа може боље да се уређује. Научењак српски, који је негда као министар просвете дао полета и основној школи и гимназији, није пропустио прилику да као глава краљевске владе не олакша напредак Велике школе. Хвала му!" (39).

Законом из 1896. године промењене су неке одредбе Закона из 1863. године као и неке одредбе законских прописа који су у међувремену донети. Најзначајније промене су учињене у одређивању положаја органа управе Велике школе и факултета, избору професора у одређена звања, статусу студената. Овим законом факултетски органи су добили значајне функције, али се прецизније одредбе о њиховој надлежности налазе у факултетским уредбама. Подробније је одређен статус редовних и ванредних студената. Но, треба нагласити да ни у овом закону као ни у каснијим законским прописима о Великој школи нема одредаба о наставним плановима. Остављена је већа слобода факултетима у одређивању наставних планова. Факултети су то чинили или својим уредбама или *ad hoc* одлукама факултетских органа. Ипак, по речима Богдана Гавриловића, Велика школа, по изменама и допунама закона из 1896. године, "нити је била често стручна, нити правна научна школа, то је била комбинација француског факултетског и немачког универзитетског учења (40)".

Убрзо после овог закона донете су три факултетске уредбе. На Филозофском 1896. године, а на Правном и Техничком факултету

(39) Милан Жујовић, *Садашње уређење Велике школе*, Београд, 1897.

(40) Б. Гавриловић, *Споменица о стварању универзитета*, Београд, 1906, стр. 11.

јануара 1897. године. Уредба о Великој школи донета је априла 1897. године. Факултетске уредбе не садрже одредбе о Великој школи, већ одредбе о наставним плановима и испитима, и представљају значајан корак у правцу развијања факултета као самосталних научних и наставних институција. Основано је више смерова на факултетима, више катедара, семинара, завода и лабораторија. Факултетским уредбама одређен је карактер факултета, односно физиономија стручњака који ће се школовати на тим факултетима. Филозофски факултет је требао да спрема наставнике за средње школе и стручне раднике "на наукама и књижевности у српском народу". Предвиђена су четири одсека: Лингвистичко-литерални, Историјско-географски, Математичко-физички и Јестественичко-хемијски (41). Студенти Правног факултета припремали су се за: судску, политичку, привредно-финансијску и дипломатску службу као и слободна занимања која стоје у вези са тим. На факултету су предвиђене две групе: Судска и Политичко-економска (42). Технички факултет спремао би техничаре за све техничке гране, наставнике за техничке школе и ширио би техничке науке и техничку културу. Предвиђена су три одсека: Грађевинско-инжењерски одсек; Архитектонски и Машинско-технички одсек (43).

Каснији законски прописи, све до ступања на снагу Закона о универзитету 1905, нису мењали карактер Велике школе и њених факултета.

Непосредно после ступања на снагу наведених законских прописа углавном је престала активност Стојана Новаковића на овим питањима. Он се више бавио спољном политиком, било као министар спољних послова, било као дипломатски представник српске владе у иностранству.

Ангажовање Стојана Новаковића на реформи школства у Србији било је у склопу његових других делатности, али веома наглашено и значајно. Реформу школства и просвете Новаковић није посматрао издвојено, ван контекста и других процеса који су се одвијали у Србији. За њега је реформа школства била део укупне политике унутрашњег развоја српске државе и претпоставка за школовање стручњака који ће убрзати економски и политички развој српске државе. Стојан Новаковић је реформу Велике школе везивао за реформу основног и средњег образовања, јер је за њега реформа школства била целовит и дуготрајан процес. У бављењу овим послом било је прекида али то није зауставило његову активност да касније као професор Велике школе, министар просвете и председник Владе настави прекинут рад на том послу. У том раду помагали су му органи управе Велике школе и професори, преко иницијатива које су обликоване у предлозима и законским пројектима за делимичну промену Закона из 1863. године али и у предлозима за целовити Закон о универзитету.

У законском регулисању положаја Велике школе пресудан утицај имала су његова лична убеђења, али, у извесној мери, и страначка опредељења партије којој је припадао. С обзиром на то да је утицај напредне странке био значајан у време владавине два владара из динас-

(41) Д. Баралић, *Зборник закона*, стр. 98.

(42) *Ibid.*, стр. 105.

(43) *Ibid.*, стр. 108.

тије Обреновића - Милана и Александра, постоје и извесне разлике у њиховим ставовима према реформи Велике школе и стварању Универзитета.

Када је напредна странка дошла на власт, на челу са Миланом Пироћанцем као председником владе и Новаковићем како министром просвете, учињен је извешан напредак у спровођењу напред донетих закона, али је, у целини, рад на просветном и културном развиту стављен у други план (44). Ипак, залагањем Стојана Новаковића као министра просвете обезбеђена су значајна новчана средства за реформу Велике школе, коју је предвидео закон о изменама и допунама из 1880. године.

За време Александра Обреновића и краткотрајне владавине Напредне странке са Новаковићем на челу, учињен је значајан помак у реформи Велике школе. Александар Обреновић имао је амбиција да се за време његове владавине донесе закон о универзитету, што потврђује и каснији пројекат закона о универзитету из 1901. године, насловљен као "Универзитет краљ Александар I". Такав закон није донет ни тада ни касније иако су крајем 90-тих година постојале повољније могућности и претпоставке за доношење закона о универзитету. На Великој школи се тада налазио знатан број угледних професора. Створена је Српска краљевска академија (чији је члан био и Стојан Новаковић), а постојећи закон о Великој школи из 1863. године претрпео је такве измене да је остало веома мало одредби из постојећег закона. Другим речима, Велика школа се у тој мери реформисала да није било тешко на тој основи донети закон о Универзитету. Но, по свему судећи то још увек није било довољно за њено претварање у будући српски универзитет.

Новаковић је писао и о проблемима школства у Србији. Запажен је његов рад написан крајем 1899. године у Цариграду, за време функције дипломатског представника српске државе. Рад је насловљен "Угледи српске просвете" и објављен у скраћеној верзији у Француској. У њему се говори о страним утицајима на развој просвете у Србији (45). Било је и других радова о школским питањима у Србији.

Ставови Стојана Новаковића о постепеном реформисању школства у Србији, поред објективних претпоставки, произишавали су и из његовог личног става. Он је био перфекциониста у свом раду са осећањем велике личне одговорности за оно што ради, па је то с правом тражио и од других. Његово залагање за рад, дисциплину, одговорност, строги критеријум за избор наставника и др. нису увек наилазили на разумевање, па је он више био поштовани професор Велике школе и министар просвете, а мање - вољени професор и министар.

(Примљено 5. децембра 1994)

(44) Драгослав Јанковић, *Претварање Велике школе у Универзитет...*, стр. 55.

(45) Рад је објављен у књизи А. Gubernatis, *La Serbie et les Serbes*, Florence, 1897. У раду су посебно истакнута три утицаја: византијски, римско-италијански, арапско-турски и савремени-европски. (АС. С.Н. 533).

Dr. Ljubica Kandić

Professor of the Faculty of Law in Belgrade (retired)

*CONTRIBUTION OF STOJAN NOVAKOVIĆ TO THE REFORM OF THE
SUPERIOR SCHOOL IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH
CENTURY*

Summary

Stojan Novaković was influential in the reforming of the educational system in Serbia as professor at the "Velika Škola" (high or superior school) and as a minister of education and the prime minister. He has been particularly active in reforming mentioned School, by using legislation amending former 1863 founding act. Thus, in 1873, at his initiative, laws have been enacted covering the structure and faculty matter of the School. The whole series of laws have followed, such as the one in 1896, the decree of 1897 and three decrees regulating schools of philosophy, law, and technical sciences.

In addition to legislative activity in order to improve the character of the Superior School, Novaković supervised the work of that institution. He was not quite satisfied with it, while criticizing both professors and students and requiring more responsibility from them.

The substance of criticism was that there were not enough specialized courses, so that the School prepared only so-called general type experts. Novaković insisted on the increase of professional and expert courses and on abolishment of some general courses which, according to him, were not necessary.

Final aim of both Stojan Novaković and of other protagonists of the reform was to create a modern university, similar to European universities. In contrast to others, Stojan Novaković insisted on gradual reforming of the Superior School as he was aware that Serbia of his time was not yet at the adequate social, economic and political levels as to be able to establish a modern university. As a person, he was kind of a perfectionist, endeavouring to achieve discipline, responsibility, high criteria in election of teachers, and the like. In these manners he has been ahead of his time, so that, although being respected as professor and the minister of education, he was not as much loved among his fellow professors and students.

Key words: *Superior (High) School known as Velika škola. - University. - Reform.
- The 1863 Law. - Stojan Novaković*

Ljubica Kandić,

professeur à la retraite de la Faculté de droit de Belgrade

*LA CONTRIBUTION DE STOJAN NOVAKOVIĆ À LA RÉFORME DE LA
GRANDE ECOLE AU COURS DE LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XIXème
SIECLE*

Stojan Novaković exerçait son influence sur la réforme de l'enseignement en Serbie en tant que professeur de la Grande Ecole et ministre de l'enseignement et président du gouvernement. Son activité sur le plan des réformes au sein de la Grande Ecole est d'une importance particulière. Il exerçait cette activité à travers les lois et les règlements ayant un pouvoir de loi et apportant des modifications et des amendements aux Lois en vigueur sur l'enseignement et notamment à la Loi sur l'organisation de la Grande Ecole de 1863. Il fournissait également son soutien aux propositions et aux initiatives des organes de l'administration de la Grande Ecole - le Conseil académique et le recteur - dans la réalisation de la réforme de la Grande Ecole. En tant que professeur à la Grande Ecole

et ministre de l'éducation il lançait des initiatives et recherchait des solutions juridiques en vue de l'introduction des modifications ou des amendements à la Loi sur l'organisation de la Grande Ecole. Au cours des trois mandats qu'il avait exercés comme ministre de l'éducation (1873, 1876-77 et 1881-83) et d'un mandat qu'il avait exercé comme président du gouvernement et ministre des affaires extérieures (1895-1896) plusieurs Lois et règlements ayant le pouvoir de loi ont été préparés ou adoptés. En 1873, ont été adoptées: la Loi sur les modifications et les amendements à la Loi de 1863, la Loi sur les salaires des professeurs du Lycée et de la Grande Ecole et la Loi sur les professeurs stagiaires de la Grande Ecole. Dix-sept ans plus tard, en 1880, fut adoptée la Loi qui avait apporté des modifications et des amendements à la Loi sur l'organisation de la Grande Ecole.

La contribution de Stojan Novaković à la réforme de la Grande Ecole à l'époque où il était président d'un gouvernement progressiste est d'une importance particulière. C'est à cette époque que furent adoptés la Loi de 1896 qui avait apporté elle aussi des modifications et des amendements à la Loi de 1863, le Règlement sur la Grande Ecole de 1897 et les règlements sur les trois facultés - celui sur la Faculté de philosophie (1896), celui sur la Faculté de droit et celui sur la Faculté polytechnique (1897).

Outre l'activité sur le plan de la réglementation qui modifiait progressivement le caractère de la Grande Ecole, l'activité de Stojan Novaković sur la suivie attentive du fonctionnement global de la Grande Ecole fut remarquable également. En sa qualité de ministre de l'éducation il n'était pas content du fonctionnement de la Grande Ecole. Il avait formulé toute une série de remarques critiques sur le compte du travail des professeurs et des étudiants. Il exigeait une plus grande responsabilité des uns et des autres dans la réalisation de leurs obligations et donnait dans ce sens des instructions sur le règlement de ces problèmes.

L'essence de la réforme de la Grande Ecole à laquelle Stojan Novaković oeuvrait avec acharnement consistait à la modification de son caractère. Aux termes de la Loi de 1863, la Grande Ecole formait le type général d'experts avec de nombreuses matières communes pour les trois facultés. Outre les matières générales communes, dans le cadre de chacune des facultés on enseignait plusieurs matières spécifiques, qui ne suffisaient pas à former le profil d'expert de ceux qui terminaient une de ces trois facultés. Stojan Novaković s'employait en faveur de l'augmentation du nombre des matières spécifiques et de l'élimination de certaines matières générales qui n'étaient pas essentielles pour la formation des spécialistes dans ces facultés.

L'objectif ultime de la réforme de la Grande Ecole, objectif que Stojan Novaković et les autres qui y oeuvraient se proposaient était la création d'une université moderne organisée selon le modèle européen. A la différence des autres, Stojan Novaković s'employait en faveur de la réforme progressive de la Grande Ecole, car il considérait que dans la Serbie de l'époque les conditions socioéconomiques et politiques pour la formation d'une université moderne n'étaient pas réunies. Il était également personnellement partisan de la réforme "pas à pas" car dans son travail il était perfectionniste doté de sens d'une très grande responsabilité de ce qu'il faisait. Son engagement en faveur de l'ordre, de la discipline, de la responsabilité, des critères rigoureux pour le choix des enseignants n'étaient pas acceptés par son entourage, de sorte qu'il était plutôt un professeur vénéré de la Grande Ecole et un ministre de l'éducation respecté qu'un professeur et un ministre aimé.

Mots clé: *La Grande Ecole. - L'université. - La réforme. - La loi de 1863. - Stojan Novaković.*

мр Снежана Циглер
асистент Правног факултета у Новом Саду

ДИСКРЕЦИОНА ОЦЕНА КАО КРИТЕРИЈУМ РАЗГРАНИЧЕЊА НАЧЕЛА ЛЕГАЛИТЕТА И ОПОРТУНИТЕТА КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА

Употрази за критеријумом разграничења начела легалитета и опортунитета, долази се до исходишта обавезе кривичног гоњења коју, иначе, установљавају оба начела. При томе се посебна пажња посвећује дискреционој оцени као језгру опортунитета. Разматрања о предмету, носиоцу и границама дискреционог одлучивања, указују на неоправданост њеног свођења на самовољу. Инсистира се на дистинкцији дискреционе оцено од других случајева слабије правне везаности. Правилно сагледане релације дискрециона оцена - слободна оцена доказа - тумачење права, омогућавају идентификовање оних зона слободнијег кретања тужилачког органа, које релативизирају начело легалитета, приближавајући га по својим ефектима начелу опортунитета, а често и злоупотребљавајући у те сврхе.

Кључне речи: *Легалитет. - Опортунитет. - Дискрециона оцена. - Слободна оцена доказа. - Тумачење права.*

I. УВОД

Развој југословенског кривичног процесног права показује да, ни у законодавству ни у теорији, није било колебања у погледу опстанка начела легалитета кривичног гоњења. Једино су девијације у пракси биле праћене захтевом за јачањем овог начела, посебно у вези са неким врстама кривичних дела. Начело опортунитета је углавном добијало негативан предзнак. Тек у најновије време наговештена је потреба за преиспитивањем постојећих решења и проширењем скромног броја уступака начелу опортунитета. Иако се у нашим условима не указује на такву дубину кризе коју начело легалитета кривичног гоњења доживљава у неким другим земљама, и иако нема радикалних захтева за његовим напуштањем, треба преиспитати функционалност оба начела у савременим условима.

Први корак у том правцу је њихово теоријско утемељење. Појмовно одређење и разграничење ових начела је важно, јер само онда ако знамо докле сеже правило а докле изузетак, можемо говорити о доми-

нантној струји у законодавству, о функционисању и тенденцијама у пракси или о заузимању исправног криминалнополитичког става *de lege ferenda*. Често се иза нашег неразумевања неке појаве крију терминолошки неспоразуми или непознавање њеног стварног дејства у пракси. Претензија је овог рада да да скроман допринос отклањању препрека такве врсте рационалном разматрању дилеме: опортунитет или легалитет кривичног гоњења.

Будући да се ради о контрарним или супротним појмовима (1), нужно је осветљавање њиховог међусобног односа, којег карактеришу не само елементи разликовања, већ и елементи сличности.

Под *начелом легалитета* кривичног гоњења подразумевамо *обавезу органа кривичног гоњења да врши функцију кривичног гоњења чим су испуњени законом предвиђени услови* (2).

Под *начелом опортунитета* кривичног гоњења подразумевамо *обавезу органа кривичног гоњења да врши функцију кривичног гоњења, ако су испуњени законом предвиђени услови и ако је то у конкретном случају сврсисходно с обзиром на јавни интерес*.

Из наведеног произлазе три *заједничка* (обавеза кривичног гоњења, носилац обавезе кривичног гоњења и услови наступања обавезе кривичног гоњења) и један *демаркациони* елемент (исходиште обавезе кривичног гоњења).

Оба начела се ограничавају на функцију кривичног гоњења и одговарајући државни орган као њеног носиоца. Њима, дакле, нису обухваћени приватни и супсидијарни тужилац (3), нити функције откривања, пријављивања и пресуђивања кривичних дела. Оба почињу да делују тек са испуњењем законом одређених услова, стварне (одређен степен сумње да је одређено лице учинило одређено кривично дело) и правне природе (постојање свих елемената кривичног дела које се гони по службеној дужности, позитивне и негативне претпоставке гоњења), од начина чијег формулисања односно ширине зависи и обим заштите осумњиченог лица.

Суштински критеријум њиховог разликовања је, иначе, споран. Неки аутори га виде у обавези кривичног гоњења коју подразумева легалитет, и праву на гоњење, које даје опортунитет (4). Не бисмо се

(1) Гајо Петровић, *Логика*, Загреб, 1989, стр. 36.

(2) Ово одређење се уклапа у низ постојећих у домаћој и страној процесној литератури, с том разликом што је прилично уопштено и упрошћено, тако да не обухвата неке допуске или прецизирајуће елементе који у њима редовно фигурирају. Иако немамо ништа против прецизности у праву, одустали смо од обогаћивања наше дефиниције, јер сматрамо да је, покривајући четири битна елемента овог начела, испунила захтеве адекватности и акуратности.

(3) Део теорије који их подводи под начело опортунитета, превиђа квалитативну разлику између њиховог нахођења, које је потпуно слободно, и нахођења државног органа, које има правне границе. Немају, међутим, право ни они који, свесни тих разлика, указују на два лица начела опортунитета: онај који се врши са аспекта јавних интереса (јавни тужилац) и онај са аспекта личних интереса (приватни и супсидијарни тужилац). Неприхватљивост овог става произилази из појма дискреционе оцене, која чини суштину начела опортунитета, а која *увек* припада јавном органу и врши се у *јавном интересу*.

(4) Тако нпр. Панта Марина, *О легалитету и опортунитету у кривичном гоњењу*, Правни живот 6-7/1972, стр. 4; Аугуст Мунда, *Učbenik kazenskoga postupka Federativne ljudske Republike Jugoslavije*, Љубљана, 1957, стр. 96; Никола Огорелица, *Казнено процесуално право*, Загреб, 1899, стр. 422.

могли са овим сложити. Наиме, и начело легалитета и начело опортунитета установљавају *обавезу* кривичног гоњења за надлежне државне органе (5). Разлика је само у томе што она код принципа легалитета наступа аутоматски (6), по испуњењу наведених законских услова, а код принципа опортунитета, након претходне оцене целисходности. Код принципа легалитета она извире директно из закона, код принципа опортунитета се изводи из назирања самог органа (7). Принцип опортунитета омогућава негоњење иако су испуњени законски услови, ако то захтева јавни интерес. Одмеравање интереса, иначе, треба да стоји иза сваког гоњеног кривичног дела, без обзира на ком начелу оно почива. Разлика је у томе ко то, када и на какав начин врши: сам законодавац приликом инкриминализације, на апстрактно-генералан начин или орган кривичног гоњења приликом предузимања конкретног гоњења, чиме му се омогућава да уважавањем околности конкретног случаја дезавуише иначе важеће кривично материјално право. Ако све ово што је речено прихватимо као тачно, а желимо најсажетије изразити разлику између ова два начела, учинићемо то помоћу појма дискреционе оцене (8), која чини језгро начела опортунитета.

Циљ овог прилога нам налаже нешто дуже задржавање на овом појму (9), иако би и сваки од наведених заједничких елемената заслужио посебну разраду. Наиме, разматрања о предмету, начину, носиоцу и границама дискреционог одлучивања нам се чине важним, јер тек у њиховом светлу, дискрециона оцена не изгледа више априори недемократска установа коју по сваку цену треба искоренити. Напротив, она ће, уз ефикасан механизам контроле, остати драгоцен инструмент у регулисању оних друштвених односа код којих треба очувати примат идеје сврсисходности. У том смислу, овај рад би требао допринети и демистификацији начела опортунитета према коме се теорија не ретко потцењивачки односи (10).

(5) Тако и Станко Пихлер, *Нека питања у вези са начелом легалитета у кривичном праву*, Зборник Правног факултета у Новом Саду 1-3/1989, стр. 235.

(6) Тако и Владимир Бајер, *Начело официјелности и начело легалитета прогона у кривичном процесу ФНРЈ*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1956, стр. 22.

(7) Слично и Тихомир Васиљевић, *Систем кривичног процесног права*, Београд, 1981, стр. 121, који начело легалитета и опортунитета посматра са аспекта везе између наступања кривичног гоњења и воље јавног тужиоца.

(8) У употреби су и изрази: слободна оцена, дискрециона власт, слободна расуда, дискреционо право, дискрециона моћ, дискрециона акта, оцена целисходности. Више о терминолошком спору видети: Ђорђе Тасић, *О слободној оцени (дискреционој власти)*, Архив 3/1927, стр. 178; Јурај Андраши, *Начелна разматрања о слободној расуди*, Архив, 1928, стр. 102; Иво Крбек, *Дискрециона оцена*, Загреб, 1937, стр. 236-237.

(9) Како проблематика опортунитета није својствена само науци кривичног процесног права, ни дискрециона оцена није њен оригинални појам. Највише интереса за њега до сада је показала управноправна теорија, што је и разумљиво, с обзиром на релативно већу заступљеност овог института на овом подручју, као и на његове многобројне практичне реперкусије. Ту је учење о дискреционој оцени добило донекле чврсте контуре и потом, уз веће или мање модификације, преузимано у остале дисциплине јавног права.

(10) Можда је заблудама допринела и несрећно изабрана терминологија: негативан карактер придаван опортунитету под утиском општер значења придава "опортун" (уз конфузију са пежоративном употребом "опортунизма"), је још више дошао до изражаја у опреци према изразу легалитет. Стога је умесан предлог за преименовање принципа легалитета у адекватније називе, као што су начело императив-

II. ШИРИ КОНТЕКСТ ПРОБЛЕМА: СТЕПЕН ВЕЗАНОСТИ ОРГАНА ПРАВНОМ НОРМОМ

Постављена на најширој основи, разматрања о дискреционој оцени воде нас ка веома суптилном питању оног вида примата законодавне над судском и управном влашћу или обрнуто, које се своди на проблем (не)везаности државног органа правном нормом. Разрешење ове старе дилеме наслућено је још у крилу грчке филозофије и њеној склоности да идеал човечанства пре тражи у влади најбољег закона, него у влади најбољег човека (11).

Но, потреба везивања државних органа правном нормом није апсолутног карактера. Између њихове потпуне правне везаности и потпуне неvezаности, као неприхватљивих екстрема (12), пружа се широка скала јачих или слабијих облика подвргнутости праву, којој одговара и право стање ствари. Управо у том међупростору слабије нормне везаности који омогућава стваралачку улогу примењивача права, ваља тражити и феномен дискреционе оцене.

Објективна основа креативности примењивача права произлази из немогућности потпуног остваривања тенденција кохерентности, потпуности и одређености правног система, којима тежи механизам хијерархијске повезаности правних норми (13).

Печат несавршености закону даје, пре свега, несавршеност језика, који је због своје метафоричности и вишезначности непоуздано средство за стварање строге мреже појмова и изражавање апстрактних мисли (14). Ипак, корене савремене кризе нормативног комуницирања не треба тражити искључиво у сфери језика и мишљења. Она је условљена и објективним друштвеним чиниоцима, пре свега, растућом сложеностју савремених политичких, економских и других процеса и односа, који траже компликованији правни поредак, а он се не да замислити без већег и самосталнијег деловања примењивача права. Ради се о немогућности предвиђања свих случајева, која прати и апстрактно и казуистично нормирање. У природи су система апстрактних норми две врсте празнина: услед нерегулисаности неких, иначе релевантних друштво-

ности (тако Станко Пихлер, *op. cit.*, стр. 235) или облигаторности кривичног прогона (тако Загорка Симић-Јекић, *Кривично процесно право СФРЈ*, Београд, 1983, стр. 69.

(11) Тако Аристотел: *Тко дакле налаже владавину закона, чини се како налаже владавину самих бога и ума; тко пак налаже да човјек влада, додаје и звијер*, Политика, 1988, стр.112.

(12) У поступку нормативне конкретизације права, "стваралац правног акта се увек креће у одређеном нормативном оквиру који никада не може да буде у целини одређен или неодређен" (Маријан Павчник, *Прилог расправи о примени права*, Правни живот 8-9/1985, стр. 777).

(13) Тако и Никола Висковић, *Појам права*, Сплит, 1976, стр. 210-218. О само релативној вредности ових тенденција пишу и Берислав Перић, *Правна знаност и дијалектика*, Загреб, 1978, стр. 145-146; као и Зоран И. Јелић, *Основи нормативне технике*, Београд, 1986, стр. 213-214.

(14) Тако Max Muller, *Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft*, 1876, стр. 316, наведено према Михаилу Ђурићу, *Мит, наука, идеологија*, Београд, 1989, стр. 39. Уосталом, "разграђивање" односно "криза појмова" је пратилац савремене научнотехнолошке револуције, којој у том погледу плаћају данак готово све области духовне стварности, па чак и математика.

них односа (због превида законодавца или због њихове накнадне појаве) и услед логичке неспособности апстрактне норме да садржи све елементе свих могућих реалних ситуација које се под њу могу подвести (15).

Дакле, мањкавости законодавца се донекле могу компензирати већим овлашћењем примењивача права (16). Нејасност, двозначност и противречност се отклањају тумачењем, а правне празнине њиховим попуњавањем. Осим тога, и најсавршенијој апстрактној норми, појединачна норма додаје нови нормативни садржај.

III. ПРЕДМЕТ И НАЧИН ВРШЕЊА ДИСКРЕЦИОНЕ ОЦЕНЕ

Сматра се да је битна карактеристика дискреционе оцене слобода избора између више алтернатива (17). Са становишта легалитета све алтернативе су једнако вредне и позитивно право у начелу не даје вршиоцу дискреционе оцене никакав путоказ, већ он бира сам, од случаја до случаја, по сопственом назирању. Околности којима се при том управља могу бити *ванправне* (разлози опортуности) или *правне природе*. Ови други моменти редовно нису позитивноправни (разлози правде или правичности), али то изузетно могу бити под условом да нису императивне природе (18).

Око овако одређених мерила за вршење дискреционе оцене постоји широк степен сагласности у теорији. У овом смислу дискрециона оцена се карактерише као врата у правној згради кроз која могу продорити ванправне мотивације (19). Она је, дакле, само једна илустрација продора "метајуристичких критеријума" у право (20), од којих Крбек помиње "моменте државне односно опште користи, социјалне, господарске, вагање опречних интереса (21), али и моралне, религиозне, добре обичаје (22)". До сличног закључка долази и Meier, који тврди да се дискреционом оценом врши један правнополитички задатак који

(15) Никола Висковић, *О нормативној дјелатности судова*, Зборник Правног факултета у Сплиту, 1965, стр. 228.

(16) Па ипак се у правној историји више пута пробијала догма о свеобухватном, непротивречном и затвореном правном систему, којој је одговарала и погрешна предоуба о примени права, нарочито функције суђења као аутоматској супсумцији. Модерна правна теорија је класичну концепцију примењивача права као *viva vox legis* почела потискивати на прелазу XIX у XX век.

(17) У теорији је било покушаја да се предмет дискреционе оцене одреди и са материјалног аспекта. Тако је по Bonardu то објект акта, по Walineu оцена онога што тражи фактичка ситуација (наведено према Иви Крбеку, *Дискрециона оцјена*, Загреб, 1937, стр. 272). Код нас Милан Петровић дискрециону оцену своди на слободу мотивације државног акта (*Правна везаност и оцена целисходности у теорији јавног права*, необ. докторска теза, Београд, 1979, стр. 90).

(18) Иво Крбек, *ibid.*, стр. 212.

(19) Тако Adolf Merkel, *Allgemeine Verwaltungsrecht*, 1927, стр. 152.

(20) Разлику између јуристичких и метајуристичких критеријума, Вуковић темељи на разлици између *gelten* (важили) и *wirken* (деловали): први важе, обавезују, док други само утичу (Михајло Вуковић, *Метајуристички критерији у правном поретку*, Правни живот 4/1971, стр. 7).

(21) Тако и Ђорђе Тасић: "Мерења интереса, уосталом, има свуда тамо, где се може говорити о слободној оцени (дискреционој власти)", Архив 3/1934, стр. 200.

(22) Иво Крбек, *op. cit.*, стр. 212.

нормално припада законодавцу. Отуда за њеног вршиоца важе иста мерила: одлучивање на основу разумног одмеравања интереса (23). Ову бисмо констатацију могли прихватити само условно. Наиме, ако законодавац и судија имају исту мисију (остварење правних односа у држави), и ако се вршење правосуђа схвата као њихова заједничка делатност, ипак се мора истаћи унеколико различит метод њиховог деловања: апстрактно-генералан и конкретно-индивидуалан (24).

IV. НОСИЛАЦ ДИСКРЕЦИОНЕ ОЦЕНЕ

1. Носилац дискреционе оцене с обзиром на субјекта овлашћења или субјекта обавезе (*Носилац дискреционе оцене је јавни орган а не приватно лице*)

Теорија нуди различите одговоре на питање коме припада слобода избора између више алтернатива у смислу дискреционе оцене. Ако пођемо од Висковићеве продубљене шеме структуре правне норме (25), у којој засебно место заузимају и њени адресати, можемо констатовати да дискрециону оцену не врши ни субјект овлашћења, ни субјект обавезе, већ државни орган (26), који као субјект надлежности сједињује у себи овлашћења и обавезе (27). Дакле, не подлежу режиму дискреционе оцене, а тиме ни њеним ограничењима, уживаоци субјективних права, чија се могућност потпуно слободног избора између вршења и невршења тог права, иначе не доводи у питање (28), ни субјекти тзв. алтернативних диспозиција (29), који су субјекти обавезе.

(23) Ewald Meier, Die Verfahrensgrundsätze der aargauischen Strafprozessordnung, (par. 24-30) vom 11. Nov. 1958, Zurich, 1971, стр. 48.

(24) Супротно Max Rumpf, који им приписује јединствен метод духовних наука, којег карактеришу индивидуални појмови, за разлику од генерализирајућих појмова односно метода природних наука ("Der Strafrichter" Bd. 1, Berlin, 1912, наведено према Станко Франк, *Развијање науке о нормативним обиљежјима бића кривичних дјела*, Архив 1934/4, стр. 291).

(25) Никола Висковић, *Структура правне норме*, Наша законитост 11-12/1971, стр. 833-847.

(26) На државном органу као вршиоцу дискреционе оцене инсистирају и Радомир Лукић, *op. cit.*, стр. 211 и Берислав Перић, *Структура права*, Загреб, стр. 26. Но, овакво одређење се показује уским када се као доносиоци управних аката јављају недржавне организације којима су поверена јавна овлашћења. Стога је боље користити термин јавна власт (тако Милан Петровић, *op. cit.*, стр. 67.)

(27) Овакво поимање надлежности као специфичне врсте правног овлашћења које је истовремено и правна обавеза, будући да је дато ради заштите туђег а не свог интереса, није спорно. Видети нпр. код Радомира Лукића, *op. cit.*, стр. 211 и 271.

(28) Тако Радомир Лукић, *ibid.*, стр. 270, али супротно у *Теорији државе и права*, књига II, Београд, 1954, стр. 85; и Иван Мелвингер, *Увод у право*, стр. 323.

(29) Тако исправно Радомир Лукић, *Увод у право*, 1968, стр. 210-211 и Берислав Перић, *op. cit.*, стр. 27; помало је конфузан у том смислу Фуад Мухић, *Теорија права*, Сарајево, 1983, стр. 79. Иначе, сви они који вештачки шире појам дискреционе оцене и на ове случајеве, морају при том поћи од извесне унутрашње диференцијације, и признати најмање још две разлике (неограничености јавним интересом и (не)установљавање обавезног понашања за трећа лица (тако, нпр. Иван Мелвингер, *op. cit.*, стр. 324.)

2. Носилац дискреционе оцене с обзиром на поделу државних функција

а) *Носилац дискреционе оцене је јавни орган који доноси појединачна акта (Непостојање дискреционе оцене при законодавству)*

Полазећи од извора дискреционе оцене, који се налази у немогућности потпуног остварења принципа одређености, неки аутори протежу дискрециону оцену на све случајеве релативне слободе стварања нормативног садржаја. Тако се закључује да "дискреционе власти има у целом правном органу, у толико више у колико орган стоји више јерархијски, највише дакле, код законодавца (30)". При томе би дискрециона оцена законодавца надмашивала његову уставноправну везаност, за разлику од судства, где би законско везање било израженије, док би при управи они били уравнотежени (31).

Иако не поричемо велику слободу кретања која је иманентна законодавном органу (32), приклањамо се оним схватањима која негирају постојање дискреционе оцене код доносиоца општих правних норми (33). На то нас наводи управо неупоредиво већа слобода законодавног органа од оне коју пружа дискрециона оцена; то произлази и из разлике политичког и правног суда; оба су вредносна, али је први арбитрарнији од другог (34). Не бисмо, дакле, могли рећи да су правна везаност и оцена целисходности "основни модалитети целокупне државне делатности (35)". Они су релевантни само у сфери *ауторитативног* иступања државних органа у *појединачним* случајевима, односно при доношењу индивидуалних аката. Тиме су, поред доносиоца општих аката, "дисквалификовани" и државни органи када не иступају са позиција *impregiuma* него *fiscusa*, као и сви недржавни органи чија појединачна акта немају ауторитативни карактер.

б) *Распрострањеност дискреционе оцене при управи (36)* *и судству (Квантитативне разлике)*

Старија правна теорија, која материјално-функционални критеријум разграничења управних и судских (37) аката види у степену

(30) Ђорђе Тасић, *О слободној оцени (дискреционој власти)*, Архив 1-2/1927, стр. 381.

(31) Ова би констатација стајала само ако би се говорило о слабијој правној везаности уопште, а не о дискреционој оцени.

(32) А која утолико више добија на значају ако се има у виду да је хијерархијско-ступњевана повезаност правних норми одраз односа економско-политичке моћи субјекта нормирања, а не само формалистички схваћеног "саморегулирајућег процеса" у духу Меркл-Келзенове теорије.

(33) Тако Иво Крбек, *op. cit.*, стр. 74; Радомир Лукић, *op. cit.*, стр. 211.

(34) Тако Станко Пихлер, *Право као политичко средство*, Социолошки преглед 2-3/1970, стр. 244.

(35) Милан Петровић, *op. cit.*, стр. 12.

(36) С обзиром на претходно везивање дискреционе оцене за државне органе а у контексту тројне поделе државних функција, уместо наведеног, могао би се очекивати наслов: управни и судски орган као вршиоци дискреционе оцене. Од овога смо одустали због немогућности идентификовања органа и одговарајуће врсте аката, као и због теоријски још увек неизграђеног појма управног акта, који, очигледно може потицати и од неуправних органа. С друге стране, неадекватно је један персонални елемент (вршилац дискреционе оцене) везивати за објекат (врсту правног акта). Принуђени на компромис, остали смо при именицама управа и судство, у односу на које се ови пригово-

везаности законом, сматра дискрециону оцену битном ознаком управе, а негира је при судству. Тврди се да принцип који регулише рад управе није право и правда већ потреба и целисходност, да правна норма није темељ него ограничење иначе слободног управног деловања, да закон за управу није циљ него само средство (38). И Јеринг гради разлику између судства и управе на разлици између две противречне идеје: по природи везане праведности и по природи слободне целисходности (39).

Будући да ова схватања почивају на две карикатуре: управе, са претераним слободним деловањем, и судства са претераном нормном везаношћу, њихово разобличавање иде у два правца, сливајући се у закључак о непостојању принципијелно различитог односа према праву. Наиме, дискрециона оцена се као један од облика примене права и сама темељи на правном поретку, разликујући се од строге везаности "само по одређеном, самим правним поретком допуштеном слободнијем кретању суца односно управника (40)". Наглашавању ове везе управе с правом, придружило се, с друге стране, указивање на могућност слободног кретања суда, чиме су срушени темељи старог схватања. Оно је остало да важи само за један историјски тип државе, апсолутистичко-полицијске, где управа заиста није била подвргнута правним нормама, или су оне за њу имале само секундаран и негативан значај.

Но, иако данас нико озбиљан не негира постојање дискреционе оцене при судству, реликти старе немачке теорије су се задржали у схватању о квалитативној разлици између управне и судске дискреционе оцене. Ми мислимо да се историјски моменти, савремене тенденције, учесталост и преовлађујући критеријуми примене управне и судске дискреционе оцене, ипак могу сматрати само градуелним разликама.

V. ГРАНИЦЕ ДИСКРЕЦИОНОГ ОДЛУЧИВАЊА

Дискрециона оцена не представља апсолутну слободу, већ слободу унутар правом одређених граница. Невезаност правном нормом постоји само у материјалном, али не и у формалном смислу. То значи да слободе избора нема у погледу надлежности, граница овлашћења, циља, материјалноправних услова, правила поступка и утврђивања чињеница (41). С друге стране, ни сам избор између више алтернатива

ри, мада помало натегнуто, ипак могу избећи.

(37) Југословенска доктрина која се бави проблемом разграничења склона је говорити о судском, а не правосудном акту. Било би боље следити француску дистинкцију између "l'acte judiciaire" и "l'acte juridictionnel", при чему први означава акт суда, а други акт као еманацију одређене државне функције - правосуђења, независно од органа од кога потиче.

(38) Hubler, *Die Organisation der Verwaltung*, 1918, стр. 10; наведено према Милков Драгану, *Појам управног акта*, необј. докт. теза, Београд, 1983, стр. 260.

(39) Рудолф Јеринг, *Циљ у праву*, Београд, 1894, стр. 269. Ни неки наши писци нису остали имуни на оваква схватања (тако Данило Данић, *О судској власти*, Београд, 1932, стр. 7.).

(40) Иво Крбек, *op. cit.*, стр. 69.

(41) Драган Милков, *Управно право*, Београд, 1980, стр. 27; Слично и Милан Ст. Недков, *Слободната оценака при донесуването на управните акти и нивната контрола*, Правна мисла 2/1965, стр. 56. Новија управноправна теорија с правом пориче постојање

није потпуно слободан. Он, додуше, није подвргнут правним, али јесте правилима сврсисходности. Из самог појма државног органа као вршиоца дискреционе оцене произлази немогућност потпуно арбитрерног одлучивања. Зато се дискрециона оцена не сме поистоветити са самовољом. "Самовољно поступати", пише Крбек, "значи покретати се моментима страним јавном интересу, јавном добру, јавној служби итд, значи испасти из круга јавне функције и радити по својој личној каприци и мушицама (42)". Зато се често наглашава моменат дужности, по коме се дискрециона оцена разликује од поступања приватног лица. Паралела између легалности, опортуности и арбитрерности дала би се свести на то да је у првом случају одлучна воља закона (генералност), у другом конкретна ситуација (конкретност), а у трећем воља односног лица (субјективност) (43).

Дискрециона оцена се може изродити у самовољу онда када се оцена целисходности врши на начин који није примерен ствари. У том случају, треба обезбедити заштиту од самовоље као заштиту од неисправних мотива државних органа. Неки писци говоре о уставом загарантованој слободи од самовоље као субјективном јавном праву на вршење дискреционе оцене примерено ствари (44).

VI. РАЗГРАНИЧЕЊЕ ДИСКРЕЦИОНЕ ОЦЕНЕ ОД ДРУГИХ СЛИЧНИХ СЛУЧАЈЕВА РЕЛАТИВНЕ СЛОБОДЕ КРЕТАЊА ПРИМЕЊИВАЧА ПРАВА

Дискрециона оцена је само један од облика слабије правне везаности, кога треба разликовати од других сличних случајева релативне самосталности примењивача права. Понављање ове размисли чини нам се значајном управо с аспекта начела легалитета и опортунитета кривичног гоњења, будући да је кривично процесна теорија у том смислу склона конфузији.

1. Тумачење права

Ако је тумачење делатност којом се утврђује значење (смисао) неке материјалне појаве (знака) (45), онда тумачење права није ништа друго него утврђивање тачног (или правног) значења, смисла правних норми, односно један облик њиховог разумевања заснован на унапред утврђеним правилима (46).

Идеално би било када би се поклопило значење које знак има по договореном кодексу значења, које му придаје субјект-одашиљач и субјект-прималац знака. Ако се то деси, отпада потреба за тумачењем као посебном техником, која се врши по одређеним правилима и захтева посебно знање (47). Но, остаје тумачење као свакодневна, неприметна

дискреционих аката и говори о управним актима који су делом везани а делом слободни.

(42) Иво Крбек, *op. cit.*, стр. 233.

(43) Слично и Иво Крбек, *ibid.*, стр. 234.

(44) Милан Петровић, *op. cit.*, стр. 181.

(45) Радомир Лукић, *op. cit.*, стр. 318.

(46) Зоран И. Јелић, *op. cit.*, стр. 256.

и несвесна делатност, која прати процес сазнавања и примене сваке правне норме.

Поступак тумачења састоји се из две тезе: утврђивања језичког и правног значења правне норме. При томе, кретање тумача може бити више-мање слободно, с обзиром на циљ и употребљена средства изналажења поменутих значења. Ипак, три су обележја по којима се дискрециона оцена разликује од тумачења.

а) Узрок слободе кретања

Дискрециона оцена претпоставља јасну и одређену норму, за разлику од тумачења, које је утолико потребније, уколико је норма нејаснија и неодређенија. Док се тумачење јавља само као нужно зло у процесу примене једног несавршеног права, дискрециона оцена је свесно дато овлашћење због немоћи законодавца да своје методе прилагоди потребама конкретног случаја и признања да ће захтевима сврсисходности боље од њега удовољити примењивач права.

б) Исход слободе кретања

Дискрециона оцена увек подразумева бирање између више унапред датих алтернатива које су, правно посматране, једнако вредне. Таква слобода избора недостаје тумачу права, пред чијим очима, додуше, искрсава више могућности, али од кога се тражи да остане при оној која је у интенцији закона односно законодавца (48). Свако тумачење, дакле, претпоставља већ садржани исход који се само има утврдити (49).

Можда је најбоље да се у критици (50) својења дискреционе оцене на тумачење послужимо Крбековим речима: "Због тога што се нека интерпретација правне норме тешко проводи, што увјетује извјесно субјективно дјеловање интерпретатора, она се још никако не претвара у вршење дискреционе оцјене. За појам дискреционе оцјене није одлуч-

(47) Валтазар Богишић је то једноставно изразио у чл. 84. Општег имовинског законика за Црну Гору: "Што свако једнако разуме, томе тумача не треба".

(48) Зависно од тога дали се залажемо за тзв. субјективно или објективно тумачење. Тако и Иво Крбек, *op. cit.*, стр. 39, Јурај Андраши, *op. cit.*, стр. 104-105; Ксенија Турковић, *Official Discretion and the Principle of Legality*, Зборник Правног факултета у Загребу 5-6/1990, стр. 717.

(49) Неки, међутим, не виде принципијелну разлику између дискреционе оцене и тумачења, јер је и према овом последњем могуће више различитих решења. Тако Тасић, позивајући се пре свега на слободно, еволуционистичко тумачење, "једно једино једнозначно решење" као и "јединствену законодавчеву вољу" проглашава фикцијом, тврдећи да и при тумачењу играју улогу моменти зависни од "индивидуалног оцењивања, личног укуса, социјалних и политичких гледишта, од наших погледа на свет" (Архив 1-2/1927, стр. 18-183). Сличне ефекте помиње и Висковић, који сагледава тумачење у светлу комуникацијског приступа праву. Од три групе фактора који утичу на састављање и тумачење правних порука, он истиче тзв. субјектне ситуације као најслабије предвидиве. Због тога посматра комуникацију као релативно "отворен процес" а поруке као "отворене текстове" који се не могу потпуно детерминисати кодовима, због чега имају променљива значења (*Језик права*, Загреб, 1989, стр. 20-23).

(50) Најважнија консеквенца доследног подвајања ових случајева се у сфери управне дискреционе оцене огледа у искључењу судске контроле над правилним избором алтернатива, а подвргавањем под њу тумачења као чисто правне операције.

но, да постоји неки велики упитник, како се има ријешити одређени конкретни случај, већ је одлучно по чијим се интенцијама има ријешити тај упитник (51)". Према томе, о дискреционој оцени се може говорити само онда ако се случај решава према индивидуалном назору самог органа, коме је препуштен избор између више алтернатива. Дискреционе оцене нема ако се мора ићи за вољом закона или објективном вољом другог фактора.

в) Метод деловања

Избор између више алтернатива код дискреционе оцене се врши индивидуално-конкретно. Смисао дискреционе оцене и јесте обезбеђење најприкладнијег решења у поједином случају. Отуда једном изабрана алтернатива нема карактер преседана. Сваки тумач права, међутим, делује поводом неког конкретног случаја, али утврђује смисао норме за све такве случајеве *in abstracto* (52)".

Законитост постепене апстракције у историјском развоју права (53) и тенденција напуштања примитивног казуистичког метода резултирале су и појавом неодређених (нормативних, вредносних, оцењујућих) појмова. Њихова растезљивост рађа дилему о интенцији законодавца, јер остаје нејасно да ли је за њихову примену меродавна воља закона, коју је само теже утврдити или се примењивач права хтео овластити на дискрециону оцену у смислу избора између више алтернатива. Око овог "камена спотицања" временом су се искристалисала два супротна схватања. Велика је Тезнерова заслуга што је оборио тезу о неодређеним појмовима као облашћењу на дискрециону одлуку и доказао да они спадају у круг правно везаних ствари, чији смисао се утврђује тумачењем и који подлежу управној судској контроли (54).

Из широког круга неодређених појмова издвајају се правни стандарди. Ради се о инструментима правне технике за које је знало још римско право, мада је сам термин релативно нов. Рунд истиче три битна обележја стандарда: а) садрже морални суд о понашању; б) не захтевају тачну примену него суд здравог разума или извежбану интуицију; ц) нису апсолутно обликовани: релативни су према месту, времену и околностима, те их треба применити водећи рачуна о чињеницама конкретног случаја (55).

(51) Иво Крбек, *op. cit.*, стр. 41.

(52) Слично и Будимир Кошутин, по коме је таква природа тумачења у крајњој линији одређена општошћу као обележјем права (*Судска пресуда као извор права*, Београд, 1973, стр. 131.)

(53) Алберт Вајс, *Неке специфичне законитости у историјском развоју права*, Зборник радова из правне историје посвећен А. Бајсу 1966, стр. 17.

(54) Friedrich Tezner, *Rechtslogik und Rechtswirklichkeit*, Wien - New York, 1986, стр. 137 и даље. Постоје и компромисне теорије које посредују између ова два екстремна гледишта, мање више нагињући једном од њих. Тако су код нас Тасић (*О слободној оцени (дискреционој власти)*, Архив 1927/4, стр. 373), Крбек (*Дискрециона оцена*, стр. 370), Лукшић (*Увод у право*, стр. 209) и Поповић (*О судској контроли неодређених појмова*, Зборник Више управне школе у Загребу 1982/11, стр. 144) на становишту да неодређени појам сам по себи не овлашћује на дискреционо одлучивање, али да то изузетно може чинити, при чему је одлучна интенција законодавца.

(55) Навод према Станко Франк, *Стандарди и директиве у казненом праву*, Архив 5-6/1939, стр. 424.

Стандард не подноси механичку примену, гибак је и прилагодљив, те погодан у оним областима где је флексибилност важнија од правне сигурности. За правни стандард је, дакле, битно садржајно прилагођавање са обзиром на конкретне околности, при чему се не мења његова суштина. Он је неодређен на апстрактно-регулативном нивоу, али одредив у контакту са конкретним друштвеним односом (56). Штавише, у сваком конкретном случају одговара само један тип понашања, док је свако друго противправно (57).

Неодређени појмови и правни стандарди, дакле, искључују слободу избора, због чега подлежу режиму тумачења а не дискреционе оцене.

2. Попуњавање правних празнина

Проналажење правне норме у циљу попуњавања правних празнина, такође подразумева слободу бирања између више алтернатива. Оно се, међутим, од дискреционе оцене разликује по томе што полазећи од конкретног случаја трага за решењем које ће вредети и у свим будућим (58). Другим речима, избор се врши апстрактно-генерално. Делатност судије је ту слична делатности законодавца (59), мада не и истоветна, јер је судија ограниченији (60), и то утолико више уколико је изграђенији целокупни правни систем. Судија који проналази правну норму је везан његовим духом, и само га употпуњује и надограђује (61). Даље, док су алтернативе између којих бира вршилац дискреционе оцене унапред правно утврђене, проналазач правне норме ће их сам конструисати.

3. Слободна оцена доказа

Овде морамо поћи од подвајања чињеничних и правних питања (62). Чињенице се утврђују помоћу доказа (63), који се у савременим правима слободно цене. Начело слободне оцене доказа омогућује судији да закључак о (не)постојању неке чињенице изведе из свог слободног уверења, а не из законом унапред одређене вредности појединих доказа.

(56) Маријан Павчник, *Друштвени стандард као формативни чинилац права*, Правни живот 4/1983, стр. 474.

(57) Радомир Лукић, *op. cit.*, стр. 209.

(58) Иво Крбек, *op. cit.*, стр. 40. Супротно Михајло Вуковић (*Интерпретација правних прописа*, Загреб, 1953, стр. 30), који преузима схватање неких страних писаца о томе да пронађено правило не важи уопште, већ само за поједини случај.

(59) То се најбоље види из чл. 1 швајцарског ГЗ из 1907, који најпре овлашћује на употребу обичаја ради попуњавања правне празнине, а ако њих нема суд ће одлучити по правилу које би он сам поставио да је законодавац.

(60) Будимир Кошутић, *op. cit.*, стр. 131.

(61) Слично размишља и Михајло Вуковић, *op. cit.*, стр. 30.

(62) Иако се ради о основним реквизитима свакодневне судске делатности који подлежу различитим режимима, теорија и судска пракса нису изградиле принципијелан став према проблему њиховог разграничења. Ми се овом приликом нећемо упуштати у све реперкусије које ова проблематика може ностити, нити у различите приступе њеном решавању. Више о томе видети код Младена Грубише, *Чињенично стање у кривичном поступку*, Загреб, 1980, стр. 161.

(63) Дамашка и Златарић истичу само инструменталну, али не и феноменалну разлику између доказа и чињеница, *op. cit.*, стр. 46.

При томе се може говорити само о релативној слободи кретања судије, чија оцена, додуше, није спутана правним прописима, али чије интимно уверење није потпуно субјективно и арбитрерно. Будући везан законима људског мишљења и правилима искуства, његова оцена мора бити логична и разумна, подвргнута контроли странака и вишег суда, и због тога образложена. Осим тога, неvezаност правним прописима се односи само на последњу карику у ланцу доказивања - тезу оцене, али не и наступања и извођења доказа.

Чињенице су строго објективне: оне или постоје или не постоје, а то не може зависити од нечије дискреционе оцене. Слободно судијско уверење на коме почива оцена доказа не имплицира никакву слободу избора, што је карактеристично за дискрециону одлуку. Исте чињенице и докази могу водити само једном уверењу као исправном, сва остала су неисправна (64).

Дискрециона оцена се односи само на правна а не и на чињенична питања, која претпоставља као већ утврђена. Она управо овлашћује да се на основу истог чињеничног стања донесу различите правне одлуке. Стога је погрешно поистовећивати је са слободном оценом доказа, где је такође субјективни моменат прилично јак (65). Конфузији доприносе тешкоће које су некад знатно веће у сфери утврђивања чињеница, него у примени права у ужем смислу, као и тесна веза између ова два процеса, при чему су границе између њих понекад врло флуидне.

VII. ЗНАЧАЈ ПРЕЧИШЋАВАЊА ПОЈМА ДИСКРЕЦИОНЕ ОЦЕНЕ ЗА РАЗГРАНИЧЕЊЕ НАЧЕЛА ЛЕГАЛИТЕТА И ОПОРТУНИТЕТА

На терену кривичног процесног права наведена разграничења губе нешто од свог практичног значаја, који се другде намеће због специјалног управноправног проблема судског преиспитивања одлука. Она нам се, ипак, чине неопходна у контексту појмовног одређења начина легалитета и опортунитета кривичног гоњења. Наиме, дискрециона оцена може послужити као одлучујући критеријум њиховог разликовања само у свом пречишћеном и издиференцираном облику. Неоправдано широка схватања која под дискрециону оцену подводе и друге случајеве релативне слободе кретања примењивача права, могу допринети само још већој конфузији. Она је, међутим, непожељна не само због теоријских већ и практичних импликација. Нама се управо правилно сагледане релације дискрециона оцена - тумачење права и дискрециона оцена - слободна оцена доказа, чине плодноносним ради тачног омеђавања начела легалитета и опортунитета.

(64) Тако и Јурај Андраши, *op. cit.*, стр. 106.

(65) Прилично распрострањену заблуду о чињеничном питању као предмету дискреционе оцене, Крбек објашњава преоштрим и неискправним појмовним супротстављањем управног судовања и дискреционе оцене. Наиме, измицање судској контроли се сматра битном ознаком дискреционе оцене, а будући да неки управни судови при контроли легалности нису улазили у чињенична питања, погрешно се закључивало да се при утврђивању чињеничног стања врши дискрециона оцена (*op. cit.*, стр. 137.)

Показује се, наиме, да ни најстрожа владавина начела легалитета није лишена извесног слободног кретања органа кривичног гоњења. Та је слобода везана за услове наступања обавезе кривичног гоњења, који су заједнички за оба начела. Она је присутна како у сфери чињеничних, тако и у сфери правних питања.

а) С једне стране, приликом утврђивања постојања основане сумње, када орган гоњења најпре диктира интензитет прикупљања доказа односно неформалних извора сазнања, слободно опредељујући њихов број, врсту, редослед и темпо, а затим их слободно и цени. Ова зона тужиочевог субјективизма није могла остати непримећена у теорији. Но, греше они који јој приписују дискрециони карактер и наводе као доказ поистовећења легалитета са опортунитетом (66). Ми се придружујемо схватању по коме је овај "Beurteilungsspielraum" иманентан тужиочевој функцији, али нема квалитете дискреционог одлучивања. Тако се има схватити и Васиљевићева опаска да начело легалитета искључује оцену политичког али не и процесног опортунитета гоњења (67). Свако утврђивање постојања стварних услова подразумева одмеравање шанси за осуду и при повољној прогнози доказивања учинилаштва и одговорности настаје обавеза прогона. Јавни тужилац не би могао имати интереса за подизање оптужби које ће се касније показати непотребне у светлу изречене ослобађајуће пресуде од стране суда. Не само да би то противречило интересу процесне економије, него би у извесном смислу угрозило једнакост грађана пред законом. Неки аутори се изјашњавају против начела "in dubio pro geo" у овој области, па у двојбеним случајевима дозвољавају да јавни тужилац ипак нагиње покретању а не обустави поступка.

б) С друге стране, слободно деловање органа гоњења прати и процес примене права у ужем смислу. Одлука о кривичном (не)гоњењу подразумева претходно правно квалификовање дела. Будући да се систем инкриминација не може увек похвалити јасним, одређеним и прецизним диспозицијама, настаје потреба за тумачењем, које на својеврстан начин шири тужиочева овлашћења.

Осим тога, ако напустимо традиционално поимање супсумције као неке врсте аутоматизма, видећемо да она увек (а не само у присуству неодређених и вишезначних појмова) ствара тужиоцу одређене тешкоће, а тиме отвара и "слободне зоне" ради њиховог отклањања. Тако Engisch, полазећи од бића супсумције као изједначавања, тврди да се може супсумирати само исто под исто, те да је сврставање реалног појединачног случаја под један појам логички нонсенс (68). Ако се, дакле, само појам може супсумирати под појам, онда и факат мора добити облик појма, иначе се не може спознати (69). Ако супсумција

(66) Тако Ewald Meyer, *op. cit.*, стр. 39; O.A. Germann, *Zum strafprozessrechtlichen Legalitätsprinzip*, Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht 1/1961, стр. 9.

(67) Тихомир Васиљевић, *op. cit.*, стр. 122. Слично и Тома Живановић, *Основни проблеми кривичног и грађанског процесног права*, Београд, 1941, стр. 122.

(68) Karl Engisch, *Добијање конкретних правних пресуда на темељу правног начела - особито проблем супсумције*, Правни вјесник 1-2/1988, стр. 183.

(69) Са овим су у складу и нека Хегелова размишљања: "Имати мисао права значи бити образован за мишљење а не више задржавати се у пуко чулном; предмети се морају

конкретног садржаја под један појам није ништа друго до сврставање тог случаја у класу случајева дефинисаних апстрактним чињеничним стањем правне норме, онда се увек изнова намеће питање да ли се они могу изједначити и јесу ли одступања битна. Показује се да је идеал потпуне детерминисаности какву имплицира начело законитости фиктиван. Ради се о томе да ни горња ни доња премиса формалнолошког суда нису потпуно дате (70).

Да закључимо: јавни тужилац је, независно од важећег начела кривичног гоњења, далеко од тога да фунгира као оптужени аутомат, извесна слобода кретања која произилази из природе његове функције не може се поистоветити са дискреционом оценом. У најбољем случају, тиме се може доказивати да дискреција коју подразумева опортунитет не би била ни прва на једина у спектру већ постојећих тужиоачких слобода, које би чиниле "природан амбијент" за случај њеног инаугурисања. У том смислу, могло би се говорити о једном тренду ширења овлашћења примењивача права, као изразу немоћи законодавца да своју регулативу прилагоди особеностима конкретног случаја.

С друге стране, не треба сметнути с ума да се те друге зоне слободног деловања, иако различите по циљу, ширини овлашћења и правној природи, понекад приближавају дискреционом одлучивању по стварним ефектима, а понекад и злоупотребавају у те сврхе. Тако нпр. није искључено да орган гоњења, манипулишући бројем, врстом и оценом доказа (71), или пак произвољним тумачењем генералних клаузула (72) и правних стандарда, доведе до одбачаја пријаве, односно издејствује обуставу поступка и тамо где постоје стварни и правни услови за гоњење. Штавише, показало се да је стварност нешто сасвим друго од прокламованих вредности, да је она немилосрдно изобличила начело легалитета, чији ауторитет је највише поткопан сазнањем да оно не гарантује безусловну примену права у сваком случају. У том

прилагодити форми опћенитости и себе исто тако усмјерити у вољу према нечему опћенитом" (*Основне црте филозофије права*, Сарајево, 1989, стр. 337).

(70) Boštjan Zupančič, *Nekaj misli o načelu zakonitosti*, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 1/1980, str. 29.

(71) Занимљиви су закључци до којих је дошао Klaus Sessar у анализи рада западнотемачких тужилаштава. Испитујући однос обима доказа и тежине кривичног дела у случајевима непостојања признања окривљењем, он констатује да се код тежих дела изводи сразмерно мањи број доказа који знатно доприноси њиховом расветљавању, и обрнуто, већим бројем радњи доказивања код лакших дела се настоји доказати управо то да нема довољно доказа за подизање оптужбе (*Legalitätsprinzip und Selektion, Zur Ermittlungstätigkeit des Staatsanwalts* у: Goppinger, Kaiser, *Kriminologie und Strafverfahren*, Stuttgart, 1976, стр. 155).

(72) Често се као пример наводи установа незнатне друштвене опасности. На први поглед, пракса војвођанских јавних тужилаштава не даје основа за закључак о спремности на злоупотребе ове установе, будући да се не користи у довољној мери. Тако је из годишњег извештаја о раду Покрајинског јавног тужиоца за 1991. видљиво да су општинска тужилаштва нпр. у Кикинди, Бачкој Паланци, Апатину, Инђији и Белој Цркви у последње две године одбацили укупно 571 пријаву, али ни у једном случају по основу чл. 8. ст. 2. КЗЈ; изузетак је тужилаштво у Новом Саду, које је посегнуло за применом ове установе у 25% случајева. Ово не можемо објаснити другачије до фактичком селекцијом коју пре тужиоца врши орган унутрашњих послова при откривању и пријављивању деликта.

смислу могу се чути приговори начелу легалитета да представља само фасаду иза које се крије значајно фактичко опортунирање. У сваком случају, ако је извесна селекција неопходна са становишта нормалног функционисања хронично преоптерећеног кривичног правосуђа, треба је инситуционализовати. Ако пракса показује склоност ка недоследној примени начела легалитета, боље је санкционисати је, него жмурећи прелазити преко ње. Законодавац се сам потискује у други план када прописује апсолутну обавезу гоњења, коју примењивачи права очигледно нису у стању да испуне. Декларисањем строгог легалитета, законодавац се одриче могућности да сам повуче границе стварно постојеће, а некад и неопходне селекције.

Начин и обим прихватања легалитета и опортунитета кривичног гоњења варира према низу фактора, као што су правна идеологија, политичка, уставна и правна традиција, позиција тужилачких органа, а пре свега материјално кривично право, односно његова крутост или еластичност. Ако се легалитет схвати као правило, потреба за опортунитетом као изузетком ће се јавити онда када друге установе материјалног или процесног права не обезбеђују довољан степен заштите одређеног јавног интереса. То најбоље илуструје установа незнатне друштвене опасности, која је као сигурносни вентил у сфери багателног криминалитета, спречавала озбиљније преиспитивање оправданости начела легалитета. Питање је, међутим, колико је та категорија логички исправна и да ли ће кривични законодавац и даље остати при њој. У случају негативног одговора, излаз би се морао потражити у ширењу круга изузетака од начела легалитета, или у извесном опортунирању.

Иначе, позитивна права данас ретко знају за искључиво важење легалитета или опортунитета. Тамо где би инсистирање на доследној примени важећег начела уродило негативним ефектима, прибегава се његовим ограничењима и изузецима. Могло би се чак говорити о тенденцији приближавања ових, некад оштро супротстављених начела. Томе доприносе све присутнији захтеви за предвидљивошћу тужилачких одлука у "опортунитетским" земљама, као и за све већим разводњавањем начела легалитета (73). Корективне мере које из тога резултирају (смернице ради уједначеног коришћења опортунитетских овлашћења; одступања од начела легалитета), су својеврстан доказ потребе за комбиновањем позитивних ефеката сваког од начела. Осим тога, приметно је настојање сваког од система да се, њему примереним инструментима, уклопи у општу тенденцију диверзије (скретања кривичног поступка). Иако немамо амбицију да се овом приликом категорички изјашњавамо у прилог било ког од њих, мислимо да идеју опортунитета не би требало априори одбацивати: ради се о једном легитимном (74) овлашћењу, које има своје границе, подложно је

(73) Најилустративније је западнонемачко право, почев од тзв. Емингерове реформе 1924. године, па до последње процесне новеле 1987. године, прокламовани принцип легалитета је до те мере отупљен бројним изузецима, да се с правом поставља питање његове животности.

(74) Оба начела имају подједнако право на опстанак са аспекта правне државности и спојивости са неким другим општеприхваћеним начелима материјалног и процесног права. Опширније о томе, Снежана Циглер, *Однос начела легалитета и опортунитета*

контроли, и захваљујући неким правним или ванправним моментима, сасвим добро функционише у многим земљама и доприноси сузбијању криминалитета.

(Примљено 13. октобра 1994)

Mr. Snežana Cigler

Assistant at the Faculty of Law in Novi Sad

DISCRETIONARY EVALUATION AS A CRITERION OF DELIMITING THE PRINCIPLES OF LEGALITY AND OPPORTUNITY OF CRIMINAL PROSECUTION

Summary

In contrast to the general opinion according to which the notions pair - legality and opportuneness is reduced to the difference between the duty and the right of criminal prosecution, the author emphasizes in the present article that both principles establish the obligation as to criminal prosecution. The only difference is found in the final results, namely: in case of legality it comes up automatically, while, after statutory requirements have been met, the statute becomes its direct source; in case of opportuneness there is a need of preliminary evaluation of suitability, so that it is a result of the activity of the state agency. The difference at issue may be best expressed by using the notion of discretionary evaluation, which makes, in fact, the essence of the principle of opportuneness.

The author considers also the subject matter, way, subject and limits of discretionary decision-making, so that such kind of deciding does not appear as an undemocratic institution which would eventually be held down in future development of law in this field. In such a way the present article should contribute to demystification of mentioned principle, which has quite often been heavily criticized in theory.

Discretionary evaluation may serve as a deciding criterion of delimiting the principles of legality and opportuneness only in its purified form and separated from other cases of less intensive legal connectedness. A reasonably viewed relation: discretionary evaluation - free assessment of evidence - interpretation of law, makes possible the identification of those zones of more liberal movements inherent in the function of public prosecutor which make more relative the principle of legality, while making it closer, in its effects, to the principle of opportuneness. In such a way the possibility of misuse of both principles would be diminished.

Key words: *Legality. - Opportunity. - Discretionary evaluation. - Free assessment of evidence. - Interpretation of law.*

Snežana Cigler
assistante à la Faculté de droit de Novi Sad

L'APPRÉCIATION DE DISCRÉTION EN TANT QUE CRITÈRE DE LA DÉLIMITATION DU PRINCIPE DE LA LÉGALITÉ ET DE L'OPPORTUNITÉ DE LA POURSUITE PÉNALE

Contrairement à l'opinion prédominante qui réduit le couple conceptuel légalité-opportunité à la distinction entre l'obligation et le droit à la poursuite pénale, l'auteur souligne dans son travail que les deux principes instaurent l'obligation de la poursuite pénale. La différence ne réside que dans le point de départ: chez la légalité cette obligation intervient automatiquement, dès que les conditions légales sont réunies, découlant directement de la loi, alors que chez l'opportunité, elle intervient après une évaluation préalable de son opportunité, se déduisant du contrôle de l'organe d'Etat. La différence entre ces deux catégories peut être exprimée de manière la plus lapidaire à l'aide du concept de l'évaluation de discrétion qui constitue le noyau du principe de l'opportunité.

Suit l'examen de l'objet de la prise des décisions de discrétion, de la modalité de leur prise, de leur détenteur et de leurs limites, autant de réflexions à la lumière desquelles l'appréciation de discrétion n'apparaît plus comme une institution à priori non démocratique qui devrait être éliminée au cours de l'évolution future du droit. Dans ce sens, le présent travail doit contribuer aussi à la démystification du principe de l'opportunité, principe que la théorie traite bien souvent avec sous-estimation.

L'appréciation de discrétion peut servir de critère déterminant de la délimitation du principe de la légalité et de l'opportunité uniquement sous sa forme épurée, distinguée des autres cas qui sont juridiquement moins liés mutuellement. Les relations valablement établies entre l'appréciation de discrétion, la libre appréciation des preuves et l'interprétation du droit permettent d'identifier les zones de circulation plus libres immanentes à la fonction de magistrature qui relativisent le principe de la légalité en le rapprochant par ses effets du principe de l'opportunité et en abusant souvent à cet effet.

Mots clé: *La légalité. - L'opportunité. - L'appréciation de discrétion. - La libre appréciation. - L'interprétation du droit.*

УВОДНА НАПОМЕНА

У наставку објављени чланци *Процена "пометње" у жиговном праву и Методи и принципи оцене новости проналаска у патентном праву* су у ствари прилагођени преводи два од укупно три реферата који су поднети у име Југословенске националне групе Међународног удружења за заштиту индустријске својине (АИППИ) (1) за XXXVI светски конгрес АИППИ који ће бити одржан у Монтреалу, јуна 1995. године.

АИППИ је основана 1897. године и представља несумњиво највећу и најутицајнију међународну невладину, професионалну асоцијацију у области гране права познате под именом "индустријска својина". Данас се конгреси одржавају по правилу сваке треће године, а између конгреса се рад у АИППИ одвија кроз састанке Извршног комитета и Савета председника националних група. Након последњег конгреса 1992. године у Токију, АИППИ се састојала од 47 националних и 3 регионалне групе, укључујући и 158 тзв. независних чланова - из 99 држава. Укупан број чланова, према подацима крајем 1993. године, достигао је у то време импозантну цифру од 7007 чланова.

Југословени су у Асоцијацији били представљени као појединачни чланови још од 1909. године, а као Национална група од 1938-1939. године. Након Другог светског рата, Југословенска национална група је поново примљена 1966. године и од тада па на даље је непрекидно присутна и активна у АИППИ. Треба посебно истаћи чињеницу да њено чланство није било ни прекидано нити "суспендовано" за време санкција против СР Југославије уведених од стране Савета безбедности ОУН, па је тако Југословенска национална група активно учествовала и на последњем светском конгресу у Токију, априла 1992. године.

(1) Association Internationale pour la Protection de la Propriété Industrielle је најшире коришћени назив организације, али се данас равноправно употребљавају називи на енглеском и немачком језику - International Association for the Protection of Industrial Property (IAPIP) одн. Internationale Vereinigung für gewerblichen Rechtsschutz (IVgR).

др Слободан А. Поповић
адвокат из Београда
Милена С. Поповић
адвокатски приправник

ПРОЦЕНА "ПОМЕТЊЕ" У ЖИГОВНОМ ПРАВУ

І. УВОД

Појам "пометње" (2) у југословенском праву о жиговима, као и у многим другим државама, разрађен је и примењује се у оквиру шире правне области која је позната под именом *нелојална утакмица* и уже правне области која регулише *заштиту робних и услужних жигова*, при чему обе поменуте правне области представљају делове правне гране познате под именом *индустријска својина* (3).

Овај појам се генерално дефинише на основу одредаба Члана 10bis Конвенције Париске Уније од 20. марта 1883. године за заштиту индустријске својине (4), које су југословенски судови обавезни да примењују сагласно Члану 16 Устава Савезне Републике Југославије, као и у складу са прописима националног законодавства о сузбијању нелојалне утакмице и заштити робних и услужних жигова. На овом месту ће у наставку бити говора само о појму "пометње" у жиговном праву.

Наше позитивно право у овој области (Закон о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања од 9. јуна 1981. године, са изменама и допунама од 17. јануара и 11. априла 1990. године) (5) бави се "пометњом" пре свега када одређује правне основе за одбијање неког пријављеног знака за заштиту жигом или када је реч о оглашавању ништавим решења о признању права на жиг (чл. 30 Закона) и, на другом месту, када се дефинише појам повреде жига (чл. 118 Закона), мада у овом случају на индиректан начин.

Према члану 30 Закона,
"Не може се као жиг заштитити знак:

.....
5) који својим изгледом или садржајем може да створи забуну у привредном промету, а нарочито да доведе у заблуду просечног потрошача у

(2) Пошто је овај рад припремљен као Извештај у име Југословенске Националне Групе АИППИ (Међународне Асоцијације за заштиту индустријске својине), по питању Q 127, за XXXVI Светски Конгрес АИППИ у Монреалу јуна 1995. године, усвојен је термин "пометња" (confusion) који је сугерисан у смерницама за израду националних извештаја, уместо термина "забуна" одн. "заблуда" који се користе у југословенском законодавству. Иначе, Париска Конвенција такође користи израз "confusion" (који је истовремено и термин англосаксонских правних система), док се у немачком, аустријском и швајцарском праву употребљавају изрази "Verwirrung" односно "Verwechslungsgefahr" (опасност замене) или "Irrföhrung" (довођење у заблуду) - у привредном промету и то у погледу порекла, врсте, квалитета или других својстава производа, одн. услуга.

(3) Овај појам треба схватити у најширем смислу, онако како је дефинисан у Члану 1 (2) и (3) Париске Конвенције ("Службени лист СФРЈ" - Међународни уговори и други споразуми, бр. 6/65).

(4) Која је ревидирана, као што је познато, у Бриселу (1900), Вашингтону (1911), Хагу (1925), Лондону (1934), Лисабону (1958) и Штокхолму (1967); наша земља је везана "Штокхолмским" текстом са важношћу од 31. јануара 1973. године.

(5) Закон је објављен у "Сл. листу СФРЈ" бр. 34/81, а затим је значајно измењен и допуњен 1990. године, (бр. 3/90 и 20/90).

погледу порекла, врсте, квалитета или других својстава робе, односно услуга;

.....
8) који је сличан раније заштићеном знаку другог лица за исту или сличну врсту робе, односно услуга, ако та сличност може да доведе у заблуду просечног потрошача;

....."
Потпуности ради треба додати да, према устаљеној судској пракси, пометња постоји "чим постоји могућност да ће до забуне на тржишту доћи убудуће, без обзира што се забуна на тржишту до сада није ефективно догодила (6)".

II. ОПШТА ПРАВИЛА ЗА УПОРЕЂИВАЊЕ ЖИГОВА

Пракса је установила правило да није неопходно да просечни потрошач пажљиво анализира и непосредно упоређује по приоритету млађи знак са старијим, по правилу регистрованим жигом. Према правном стандарду у овој области, просечни потрошач упоређује млађи знак са предочбом одн. сликом старијег жига која постоји у његовом памћењу: та слика је често недовољно одређена и нејасна и, сагласно томе, ограничена само на битне карактеристике и главне компоненте старијег жига. Овај правни стандард је у нашој судској пракси био изражен на следећи начин: "Од просечног се купца не тражи да до сазнања о пореклу робе коју хоће да купи дође путем упоређивања робног знака, којим је роба снабдевана, са заштићеним робним знаком другог предузећа који тај знак подржава. Ако тај знак на први поглед заводи купца да се ради о роби тог другог предузећа, тада постоји сличност између знака и подражаваног жига, па се овом последњем мора дати судска заштита (7)".

Када је реч о упоређивању жигова и утврђивању да ли је дошло до повреде права на жиг подражавањем старијег заштићеног жига, онда је одлучан општи, укупни утисак који просечан потрошач робе или корисник услуга стиче на први поглед, при чему за проценjивање сличности између колидирајућих жигова нису битне њихове разлике, већ се могућност настанка пометње испитује и утврђује на основу сличности њихових дистинктивних компонената.

III. КРИТЕРИЈУМИ ЗА УПОРЕЂИВАЊЕ

1. Важност дистинктивности за опсег заштите

Жигови са великом дистинктивношћу (тзв. јаки жигови), која постоји на основу њихове оригиналности или је стечена путем интензивне употребе и реклама, уживају у начелу ширу заштиту од обичних, тзв. нормалних жигова. Та проширена заштита се састоји у томе што се конкурентски жигови морају нарочито јасно и оштро разликовати од јаких жигова заштићених за исту врсту робе одн. услуга.

Као посебна случај јаких жигова треба споменути општепознате или ноторне жигове који уживају специјалну заштиту на основу Члана 6bis Париске Конвенције, тј. заштиту чак и у случају када нису регистровани. То је изузетна ситуација, када се већа заштита пружа општепризнатом знаку одн. нерегистрованој жигу у сукобу са регистрованим жигом конкурента.

Супротно ранијој пракси, када Савезни завод за патенте није одбијао пријаву жига због тога што је постојао један ранији општепознати али

(6) Решење Врховног привредног суда Сл. 318/60, од 22.04.1960. године.

(7) Пресуда Врховног привредног суда Сл. 311/67, од 10.04.1967. године.

нерегистровани жиг другог лица за исту или сличну врсту робе или услуга, установљена је нова пракса и Савезни завод за патенте је почео да одбија пријаве за заштиту жигом туђег општепознатог (ноторног) знака са циљем да се спречи настанак пометње на тржишту. Другим речима, опсег заштите против пометње је сада проширен, а заштита се не установљава само у корист заинтересоване стране (конкурента), него и у корист потрошача.

2. Изглед, звук и значење

Према устаљеној пракси Савезног завода за патенте, као и према судској пракси, сви критеријуми за упоређивање жигова - визуелни, аудитивни и семантички - примењују се углавном подједнако, тако да је установљено следеће правило: чим постоји сличност по једном од поменутих критеријума, постоји сличност упоређиваних жигова за коју закон везује одређене правне последице, а то је она сличност која може да доведе у заблуду просечног потрошача тј. да изазове пометњу на тржишту у погледу порекла и других својстава робе одн. услуга.

Међутим, у пракси је прихваћен један изузетак који постоји у случају када су супротстављени жигови у речи несумњиво слични визуелно и аудитивно, али имају различито значење. Према једној одлуци Савезног завода за патенте из 1979. године, утврђено је да жигови LARK и LARA нису слични зато што "... реч LARA означава женско име..." (8).

У случају жига у речима SEVEN UP против стилизованог жига UP, из 1982. године (9), Савезни завод за патенте је одлучио да нема сличности зато што је "... жиг противника предлагача познат широком кругу потрошача..." а он је такође и скраћеница добро познате пиваре "Унион Пиво", тако да је по правилу да преузимање једног дела (UP) жига (SEVEN UP) представља повреду права на жиг у овом случају није могло бити примењено.

3. Преводи

У упоредном праву се превод туђег жига сматра као повреда права на жиг ако се на тај начин може изазвати пометња на тржишту. Међутим, наше право садржи одредбу да повреда права постоји "... ако жиг или знак представља превод или транскрипцију жига" (чл. 118 Закона), што значи да у наведеном случају није потребно доказивати могућност настанка пометње. Тако је Виши привредни суд у Београду установио сличност између жигова VISTORIA и VICTOIRE због *истог значења* (10). У једном ранијем случају, још 1965. године, Врховни привредни суд је установио сличност између жигова СОСТА и КОКТА због тога што други жиг представља *транскрипцију* првога. Једном речи, сви случајеви превода и транслитерације сматрају се као подражавање, а подражавање потпада под појам повреде права на жиг.

4. Серијски жигови

Упоредно право а такође и наше право не одређују специфична правила у погледу заштите тзв. серијских жигова, тј. жигова који имају један општи елемент а разликују се један од другог у осталим саставним елементима. Такви жигови, који припадају једном предузећу, служе обично за обележавање различитих производа који потичу из истог производног извора и поменути заједнички елемент упућује потрошача на закључак да роба има исто порекло али и одређене специфичности. Међутим, у ин-

(8) Решење бр. 24318/78-Ж-199/74 од 12.02.1979. године.

(9) Решење бр. 19512/80-Ж-812/75 од 01.12.1982. године.

(10) Одлука бр. П-1574/71 од 23.10.1973. године.

остраној судској пракси познати су спорови за заштиту серијских жигова од повећане опасности настанка пометње на страни потрошача који су наведени да верују да један конкретни жиг припада серији одређеног произвођача а тај жиг је у ствари у својини конкурента. Најпознатији је случај тзв. "Spirinmarken" немачке фирме Bayer (Aspirin, Novaspirin, Diaspirin, Quinaspirin, Bayaspirin) који су били често подражавани од стране конкурената. Стога им је немачки Врховни суд пружио проширену заштиту одлуком да је туђи жиг ЛЕПТОСПИРИН сличан са жигом АСПИРИН и овом задњем пружио судску заштиту.

Мада у нашој земљи не постоји судска пракса по овом питању, Југословенска Национална Група је мишљења да серијским жиговима треба пружити посебну заштиту против настанка пометње на тржишту у оквиру жиговог права као и правила о сузбијању нелојалне утакмице.

5. Услови под којима се користи старији жиг

Општеприхваћено правило је да судови морају да узимају у обзир све околности појединог случаја приликом процене могућности настанка пометње између старијег и млађег жига. С тим у вези, намеће се питање да ли се ово правило такође примењује и на услове под којима је коришћен старији регистровани жиг, ако га је власник користио са посебним елементима који су били додани регистрованом жигу.

По југословенском праву, регистровани жиг се упоређује са млађим жигом у облику у којем је регистрован. Разуме се, изузеци су ноторни и чувени жигови који, као што је напоменуто, уживају заштиту и без регистровања.

Ипак, у случају коришћења додатних елемената који нису регистровани, постоји могућности позивања на правила о сузбијању нелојалне утакмице под општим условима.

IV. ОСТАЛИ ЕЛЕМЕНТИ ЗА ПРОЦЕНУ

1. Чија пометња се цени?

У југословенском праву, као и у правној теорији тако и у судској пракси, процењује се пометња на страни једног просечног тј. обичног купца, који не види оба колидирајућа жига заједно једног поред другог (као што их посматра нпр. судија, у случају када се суди за могућу повреду права на жиг). У судској пракси је истакнуто да се као просечни потрошач има сматрати "...непосредни потрошач а не посредник у купопродаји (нпр. апотекар ако је у питању лек)" (11).

2. Који део потрошачке публике?

Пошто је основни критеријум за процену могућности настанка пометње реакција и понашање једног "просечног потрошача" или, као што неки кажу, "обичног купца" и, пошто не постоје законски прописи или судска пракса по питању колики део публике је релевантан за установљење могућности настанка пометње, југословенски судови примењују правни стандард да судија, суочавајући се са овим тешким фактичким питањем, има задатак да се стави у положај поменутог просечног потрошача и да донесе пресуду као када би он сам био тај апстрактни "просечни потрошач".

Према томе, уместо одређивања неког процента или другог сличног правила, изгледа да ово фактичко питање треба да буде разрешено на основу слободне судске оцене.

(11) Пресуда Врховног привредног суда СЛ. 228/63 од 26.02.1963. године.

3. Релевантност врсте производа; лекови

Уопште је прихваћено да могућност настанка пометње зависи од врсте производа и купаца одн. потрошача, зато што се свакодневни, масовни и јевтини производи купују од стране немарног, просечног купца који не ангажује посебну пажњу, док се скупи и несвакидашњи артикли нормално купују након промишљеног, упоредног и аналитичког испитивања тржишта. Тзв. професионални или стручни купци, као што су "дилери" у односу на производе са којима тргују, високо образовани трговачки агенти или пак лекари, који преписују лекове, или фармацеути који припремају и издају лекови, не могу бити тако лако доведени у заблуду као што је то случај са неискусном публиком.

У југословенској судској пракси, пре Закона о робним и услужним жиговима од 1961. године, било је установљено правило да је, у случају жигова за обележавање лекова који се издају искључиво уз лекарски рецепт, опасност од пометње у великој мери смањена због чињенице да су стручњаци (лекари и апотекари) "интерполирани" између производа и крајњих потрошача. Тако је у предмету супротстављених жигова EPHETUSSIN и EPHEDROTUSSIN Савезни завод за патенте установио сличност али, након што је доказано да су се поменути лекови продавали искључиво уз лекарски рецепт, Савезни врховни суд је одлучио да опасност од пометње не постоји тако да је тужба за поништај млађег жига била одбијена (12). Насупрот томе, када су лекови били доступни без рецепта, било је одлучено да су жигови THYMOTUSSAN и THYMOSAN слични и заменљиви те је употреба зајдњег била забрањена (13).

Поменута пракса била је критикована у правној теорији, због тога што могућност настанка пометње може да угрози сигурност пацијената који су крајњи потрошачи лекова. Законодавац је усвојио овакво становиште и у Закону од 1961. године је било прописано да сличност постоји ако просечни потрошач, "... без обзира на врсту робе..." може да примети разлику између производа *само ако обрати нарочиту пажњу*. Сагласно томе, Савезни завод за патенте и судови, од 1961. године па на даље, приликом колизије фармацеутских жигова примењују исте критеријуме као и за све друге жигове.

4. Одлучно време пометње

Пошто се околности релевантне по питању пометње временом мењају, а у одсуству одговарајуће судске праксе, Југословенска Група се залаже за солучију да Савезни завод за патенте који одобрава регистрацију жига и судови треба да одлучују по питању према којем моменту се процењује пометња. Најопштије речено, датум прве употребе млађег жига могао би бити сматран као релевантан за процењивање степена дистинктивности старијег жига.

5. Преварна намера

Објективна је чињеница која не зависи од стања свести онога који вређа туђе право на жиг, тј. туженог, да ли су жигови слични у тој мери да могу довести до пометње. Међутим, савесност или несавесност туженог може бити од утицаја приликом досуђивања накнаде штете.

(12) Пресуда У-925/55 од 30.12.1953. године.

(13) Пресуда Гс-781/54 од 01.07.1954. године.

V. ДРУГИ КРИТЕРИЈУМИ

У југословенској судској пракси за сада не постоје други критеријуми који би се могли применити приликом процене пометње али, у случају паралелних дела нелојалне утакмице, на пример употребе сличног жига од стране бившег запосленог, ове чињенице требало би да буду узете у обзир у вези са питањем ко ће да буде обухваћен тужбом и да ли ће захтев за накнаду штете обухватити како стварну штету тако и изгубљену добит, или пак само стварну штету.

МЕТОДИ И ПРИНЦИПИ ОЦЕНЕ НОВОСТИ ПРОНАЛАСКА У ПАТЕНТНОМ ПРАВУ (1)

Југословенски Закон о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања усваја принцип апсолутне новости. Према члану 21. тог закона проналазак је нов ако пре подношења пријаве патента није био обухваћен стањем технике. Сматра се да је проналазак обухваћен стањем технике:

1) ако је учињен доступним јавности објављивањем, излагањем, приказивањем или употребом на начин који стручњацима омогућава да проналазак примењују;

2) ако се битно не разликује од проналазака који су раније пријављени или су пре подношења пријаве патента били доступни јавности, изузимајући проналаске за које је пријава повучена пре објављивања решења којим се признаје патент.

Приликом оцењивања да ли је пријављени проналазак нов не утиче чињеница да је проналазак, у периоду од најмање шест месеци пре дана подношења пријаве патента, постао доступан јавности без пристанка проналазача.

Савезни завод за патенте припремио је предлог новог Закона о заштити проналазака, који треба да буде поднет Савезној скупштини до краја 1994. године. За разлику од садашњег закона, према овом предлогу раније југословенске патентне пријаве улазе у стање технике само ако су објављене на начин предвиђен истим законом.

I. КРИТЕРИЈУМ ЗА ОЦЕНУ НОВОСТИ

A. Документи који се могу употребити у оспоравању новости

1. С обзиром на наведене одредбе југословенског Закона о заштити проналазака сваки документ који је објављен на било којем месту у свету може бити употребљен приликом оспоравања новости касније патентне пријаве. (Члан 21. југословенског Закона о заштити проналазака...). То значи да не постоји никакво географско ограничење у погледу места објављивања. У погледу врсте објављеног документа постоји извесно ограничење тј. услов који мора бити испуњен. Наиме, проналазак мора бити описан у објављеном документу на такав начин да стручњак за одговарајућу област технике може тај да примени. Само они објављени документи који испуња-

(1) Ово је прилагођени превод извешатаја који је аутор поднео у име Југословенске групе Међународног удружења за заштиту индустријске својине (АИППИ) за конгрес АИППИ у Монтреалу, 1995. године.

вају тај услов могу бити употребљени приликом оспоравања новості касније патентне пријаве.

Исто решење предвиђено је и у Предлогу новог Закона о заштити проналазака, који такође усваја принцип апсолутне новості.

С обзиром на садашњи технички ниво светских комуникација, које омогућују брзу и једноставну размену свих информација у читавом свету као и веома развијене економске и научне везе између разних земаља у свету, сматрамо да је потпуно оправдано и целисходно прихватање принципа апсолутне новості.

2. Према важећем Закону о заштити проналазака... (Чл. 21) ранија патентна пријава, која није била објављена у време подношења касније пријаве може у принципу бити употребљена приликом оспоравања новості те касније пријаве, изузимајући оне пријаве које су повучене пре објављивања решења о признању патента.

Међутим, према поменутом Предлогу новог Закона о заштити проналазака приликом оспоравања, односно оцено новості могуће је узимати у обзир само оне раније патентне пријаве, које су до тада објављене у складу са законом.

Сматрамо да је решење из наведеног Предлога новог Закона о заштити проналазака оправдано и целисходно, те да једино објављене раније патентне пријаве могу да буду саставни део стања технике, јер су само оне доступне јавности. Необјављене пријаве су непознате јавности и нема оправдања да се сматрају саставним делом стања технике.

Б. Усмени опис или употреба проналазка

Према важећем Закону о заштити проналазака... (Чл. 21) усмени опис проналазка или његова употреба било где на свету може утицати на новост касније патентне пријаве која се односи на исти проналазак. Ово наравно ако је испуњен и општи услов тј. ако је тим описом односно употребом проналазак постао доступан јавности на такав начин да су га стручњаци из одговарајуће области технике могли применити.

У том погледу нема промена у предлогу новог Закона о заштити проналазака.

Сматрамо да је овакво решење оправдано из истих разлога који оправдавају усвајање принципа апсолутне новості уопште (видети тачку 1. под А)

II. ОЦЕНА НОВОСТИ

А. Прихватљивост (допуштеност) доказа

1. Опис проналазка помоћу писаних докумената

а) Према важећем југословенском закону и пракси докуменат се може сматрати доступним јавности када је доступан свим заинтересованим лицима без икаквих ограничења. Чињеница да је, на пример, само једно лице било у могућности да се упозна са садржином неког документа у којем је описан неки проналазак није довољна да елиминише новост тог проналазка. Слободан приступ свих заинтересованих лица неком документу треба да буде основни критеријум за одређивања да ли је неки докуменат био доступан јавности. Међутим, по нашем мишљењу није довољно да нико не спречава заинтересована лица да се упознају са садржином документа. Потребно је да су обезбеђени разумни услови који омогућују заинтересованим лицима да нађу тај документ и да се упознају са његовом садржином. То значи, на пример да ће докторска теза или неки други научни рад постати

доступан јавности не онда када буде предат некој библиотеци већ тек онда када се унесе у одговарајући каталог и тако постане заиста доступан сваком заинтересованом лицу, јер то лице тек тада заиста може да нађе тај документ и упозна се са његовом садржином.

б) Не постоје никаква ограничења у погледу форме доказа који могу бити употребљени у поступку пред југословенским судовима да би се утврдио датум када је неки документ постао доступан јавности, односно да би се утврдила његова садржина. Југословенски судови прихватају све релевантне доказе у било којој форми. Све врсте доказа се цене од стране суда и оцена који је доказ довољан за утврђивање датума када је документ постао доступан јавности и за утврђивање садржине тог документа, је ствар тзв. "слободног судијског уверења".

в) Да ли ће се сматрати да размена информација између два предузећа, која садржи и опис неког проналаска, елиминира новост тог проналаска тј. да ли га чини доступним јавности зависи од процене свих релевантних околности конкретного случаја. Наиме, потребно је да се оцени да ли је на основу свих тих околности могуће доћи до закључка да је проналазак описан у наведеној размени информација постао доступан јавности на начин да су га стручњаци могли применити.

На пример, ако је налог за истраживање или производњу, који садржи довољан опис неког проналаска, био доступан само ограниченом броју запослених, новост тог проналаска неће бити елиминисана и поред тога што поменути налог не садржи изричиту клаузулу о обавези тајности описаног проналаска.

2. Усмени опис или употреба проналаска као основ елиминисања новости

Иако је у принципу јасно, с обзиром на принцип апсолутне новости, како усмени опис проналаска или његова употреба делују на новост тог проналаска, има случајева где није лако те опште принципе применити. Тако на пример, ако је за примену неког проналаска неопходно јавно експериментисање, као у случају проналаска који се односи на површину јавног пута или на железничку пругу, поставља се питање да ли проналазач има могућност да таквим огледима да тајни карактер и тако их учини ирелевантним у односу на новост његовог проналаска.

Сматрамо да би требало да буде могуће да проналазач тим тестовима да поверљив карактер и тако елиминира њихов утицај на новост његовог проналаска. Међутим, проналазач би требало да у том случају предузме све неопходне мере да његов проналазак не постане доступан јавности у смислу наведених законских одредаба. То значи да није довољно само да прокламује тајност тестова, већ је потребно да не-доступност јавности буде стварна.

Б) Оцена новости

1. Према важећем југословенском закону (Чл. 21) и пракси новост једног проналаска може бити елиминисана не само описом у једном јединственом документу, већ и описом у више докумената (тзв. мозаик докумената). То се односи и на чињење проналаска доступним јавности путем једне, односно више радњи. У југословенском праву и пракси не постоји ограничење на само један докуменат, односно само једну радњу. С обзиром на наведена општа правила којима је регулисана новост проналаска не видимо како би једно такво ограничење могло да се оправда. Стога, новост једног проналаска ће бити елиминисана без обзира да ли је исти описан у једном или више докумената, односно помоћу једне или више радњи. Ово наравно под условом да је описан на такав начин да га одговарајући стручњаци на основу тог описа могу применити.

2. Новост проналаска може практично ценити само стручњак за одговарајућу област технике тако што ће упоређивати све оно што спада у стање технике са проналаском. У ствари, тешко је уопште замислити да новост проналаска могу да цене лаици, тако да ово не може, по нашем мишљењу, да буде спорно.

3. Према важећем југословенском закону и пракси све што се десило пре подношења пријаве за један проналазак може бити релевантно у погледу новости тог проналаска ако су испуњени општи услови. Стога је могуће да се приликом оцено новости узму у обзир и неки документи који су настали после неких ранијих докумената, који сачињавају стање технике, али пре подношења пријаве за проналазак чија се новост цени. Ово стога што и ти каснији документи улазе у стање технике. По нашем мишљењу, једино такво решење је у складу са принципом апсолутне новости.

4. Важећи југословенски закон не захтева да стање технике буде стриктно "фотографско" у односу на проналазак чија се новост цени. Према чл. 21, тачка 2. сматраће се да је проналазак обухваћен стањем технике ако се битно не разликује од проналазака који су пре подношења одговарајуће пријаве били доступни јавности. То значи да се не тражи потпуна идентичност ранијег и каснијег проналаска већ су могуће и извесне разлике, које не смеју бити битне.

Сматрамо да би захтевање потпуне идентичности у описаним случајевима знатно умањило ефикасност - заштите патентираних проналазака.

5. Према важећем закону (Чл. 22) сматра се да је проналазак резултат стваралачког рада (да има тзв. инвентивни ниво) ако решење техничког проблема за стручњака очигледно не произилази из познатог стања технике. Наш закон не искључује раније објављене или необјављене патентне пријаве и разматрања приликом одлучивања да ли постоји тзв. инвентивни ниво.

а) У случају да постоји извесна радња којом је проналазак описан пре подношења одговарајуће патентне пријаве, те да та радња услед рестриктивног тумачења појма новости не буде сматрана разлогом за елиминисање новости, важност признатог патента на основу те пријаве може бити оспорена због недостатка инвентивног нивоа. Другим речима, ако је проналазак нов не значи да аутоматски има и инвентивни ниво. То такође значи да наведена радња којом је проналазак описан може бити узета у обзир приликом оцено инвентивног нивоа и поред тога што та радња није била довољна да елиминира новост проналаска. То је разумљиво пошто је релевантно стање технике, које се примењује приликом одлучивања о инвентивном нивоу проналаска, шире од стања технике које се примењује приликом одлучивања о новости истог проналаска тј. прво садржи све на чему се може заснивати очигледност проналаска, а не само онај део стања технике у којем су описане битне карактеристике проналаска.

б) Према важећем југословенском закону и пракси необјављена патентна пријава може бити основ за оспоравање новости и то не само у погледу патентних захтева него читавог описа.

На таквој необјављеној пријави се може засновати и оцена инвентивног нивоа проналаска.

Међутим, према наведеном предлогу новог Закона о заштити проналазака необјављена патентна пријава не може бити основ за оспоравање новости. Према том предлогу само оне југословенске пријаве које су објављене до момента доношења одлуке о новости проналаска могу бити основ за оспоравање новости. Иста правила се примењују и у погледу оцено инвентивног нивоа проналаска.

Сматрамо да је решење које је заступљено у наведеном предлогу новог закона оправдано из истих разлога који су већ наведени под I., A.2.

ц) Када необјављена патентна пријава представља стање технике, поставља се питање који је датум релевантан за оцену новости: да ли датум приоритета те пријаве или датум њеног подношења у земљи која је у питању. Сматрамо да је релевантан датум приоритета јер то поризилази из члана 4. Париске конвенције, који одређује сврху и дејства међународног права првенства.

6. Такође сматрамо да и у наше право треба увести одредбе које искључују колизију разних патентних пријава истог лица у погледу новости. То значи да новост касније пријаве једног лица не може бити оспорена на основу раније пријаве тог истог лица. Довољно је да постоји бар делимичан идентитет између пријавилаца и то у моменту подношења касније пријаве. За сада такве одредбе не постоје ни у важећем југословенском закону ни у предлогу новог Закона о заштити проналазака. У сваком случају такве одредбе треба да буду праћене одредбама против двоструког патентирања и одредбама о унутрашњем првенству (ове одредбе су унете у наведени предлог новог закона).

7. Оправдано је очекивати да ће неки специфични проналасци проузроковати неке посебне проблеме у погледу оцене њихове новости. Ово нарочито може да се очекује у погледу проналазака који се односе на ДНА и људске гене (тзв. генетски инжењеринг). За сада се у југословенској патентној пракси, вероватно због њене релативне неразвијености, такви проблеми нису појавили.

*Риста М. Симоновић и
др Бранислав Р. Симоновић*

НЕКЕ ПОУКЕ И ПОРУКЕ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЛА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

І. УВОД

Коаутор овог текста, Риста Симоновић, био је студент професора Слодана Јовановића и код њега полагао испит из државног права. Осим на Правном факултету, имао је прилике да га често виђа у радној соби књижаре Геце Кона, који је био и издавач дела Слободана Јовановића. Имао је прилике и да захваљујући Ђорђу Тасићу лично упозна Слободана Јовановића и са њим разговара. Још као студент права заинтересован за реч, мисао и дело С. Јовановића, наставио је да се интересује и прати све што је овај велики научник и стваралац објављивао или што је о њему и његовом делу објављивано. Тако је у протеклих шездесетак година сакупио доста тога што је С. Јовановић објавио и што је о њему објављено.

Заинтересован да се целокупна дела С. Јовановића, после толико година забране, појаве у што потпунијем виду, Р. Симоновић је преко издавача у више наврата давао неке предлоге и указивао на неке заборављене радове и могуће изворе за комплетирање тог капиталног дела српске науке и културе. Милана Ђурђулов, писац "Библиографског прегледа радова Слободана Јовановића", написала је и следеће редове: "Г. Риста Симоновић, правник и заслужни културни радник из Врања, у више наврата је, преко уредништва БИГЗ-а, упућивао зналачке сугестије и предлоге поводом новог издања Сабраних дела Слободана Јовановића. Од посебне важности су били библиографски подаци које је прилагао, или подстицао на изворе где би се још они могли наћи. Тако је, захваљујући искључиво г. Симоновићу, овај преглед обогачен за десет нових библиографских јединица, о којима се трагови нису могли наћи ни у наведеној литератури. Подаци Ристе Симоновића унети су овде под библиографским бројевима: 63-66, 71, 77-80 и 82. Изузедан пример драгоцене, добровољне сарадње и поштовања према делу Слободана Јовановића".

Живорад Стојковић, уредник новог издања Сабраних дела Слободана Јовановића, у 12. књизи, у Напомени уз ово издање, пише: "Довољно је истаћи, примера ради, да су у 11. том, ушла четири текста која нису регистрована у Библиографском прегледу (захваљујући највише, и овога пута, г. Ристи Симоновићу) и да ће их сигурно бити знатно више у накнадним истраживањима".

ІІ. ПОДАЦИ ИЗ БИОГРАФИЈЕ

Владимир Јовановић (28. септембар 1833. Шабац - 19. фебруар 1922. Београд), отац Слободанов, професор Велике школе у Београду, морао је 1864.

године да напусти Кнежевину Србију због својих слободоумних идеја. Населио се у Новом Саду (Аустроугарска монархија), оженио Јеленом Маринковић и с њом добио сина, 21. новембра (3. децембра, по новом календару) 1869. године. Син је добио име Слободан, јер је Владимир то унапред најавио, исказујући и тиме своју велику опредељеност за слободу. Породица Јовановић се враћа у Београд 1873. године. У први разред познате Прве београдске гимназије, Слободан Јовановић полази 1879. године. Седми разред гимназије са вишим течајним испитом завршава 1886. године. Следеће три године проводи у Минхену, Цириху и Женеви због усавршавања у образовању и стицања светских навика за даљи живот и рад. Школске 1886/87. уписује се на Правни факултет у Женеви и исти завршава са одликом. "Државно благодетељање" добија 1889. године на препоруку ректора Велике школе. Поштујући Правила за државне питомце, Слободан Јовановић исте године шаље министру просвете и црквених послова детаљан извештај о свом школовању. Овај извештај садржи и расправу о демократији која најављује неке од касније исказаних одлика Слободана Јовановића. Расправа младог студента није остала без одјека на Правном факултету у Београду, па је тај одјек изазвао додатно полемичко објашњење Слободана Јовановића.

Године 1892, после изражене жеље да као правник прими службу "и у судској струци" бива постављен за писара Првостепеног суда округа подунавског. Следи постављење за аташеа Посланства у Цариграду (1893. године) и сусрет и рад са познатим Стојаном Новаковићем. За секретара пете класе Министарства иностраних дела постављен је 1894. године. Исте године почиње да, под различитим псеудонимима, објављује научне и књижевне радове у неколико часописа. У "Српском прегледу" (уређивао га је Љубомир Недић) сарађује од 1895. године, а у мостарској "Зори" од 1896. године. Године 1897. изабран је за ванредног професора Велике школе у Београду за предмет државно право, иако је његов дотадашњи рад претежно књижевни. Студију "Јован Халић, српски законодаписац" објављује 1899. године а већ 1900. године изабран је за редовног професора. Његов наставнички стаж од 43 године на Правном факултету у Београду испуњен је, поред обављања редовних професорских дужности, и стварањем најзначајнијих дела наше правне и историјске науке, значајним радом у књижевности и изузетно богатом јавном делатношћу.

Са групом београдских интелектуалаца 1901. године оснива "Српски књижевни гласник", најзначајнији српски књижевни часопис, и са Богданом Поповићем остаје уредник до краја његовог излагања (6. април 1941). Од 1901. од 1903. године објављује три значајна рада: "Српско-бугарски рат", "Енглески парламентаризам" и "Светозар Марковић". За дописног члана Српске Краљевске Академије изабран је 1905. године. Од 1907. године па све до 1924. године у "Архиву за правне и друштвене науке" без прекида води парламентарну хронику. За редовног академика је изабран 1908. године, а 1910. године жестоко полемиче са др Владаном Ђорђевићем о српско-бугарском рату 1885. године. Приступну беседу у Академији на тему "Уставобранитељи и њихова влада 1838-1858." одржао је 15. децембра 1911. године. Године 1912. Крста Цицварић оштро критикује Јовановићев рад о Светозару Марковићу.

При Врховној команди српске војске у Првом и Другом балканском рату налази се на месту шефа пресбироа. 1915. године у Крагујевцу посећује га чувени амерички репортер Џон Рид, који ће у својој књизи оставити и забелешку о професору - шефу пресбироа, који у ратном метежу чита роман Мередита. Крајем исте године повлачи се преко Албаније са српском војском која је остала без отаџбине.

Повлачење кроз Албанију наставља се и 1916. године. Као шеф пресбироа сарађује и са Драгутином Димитријевићем Аписом, тадашњим шефом Обавештајног одсека Врховне команде, иначе својим познаником из бал-

канских ратова. Из више разговора са престолонаследником Александром сазнаје за намеру престолонаследника да уклони председника владе и пуковника Аписа. Познанство и сусрети с пуковником Аписом су, вероватно, одлучујуће утицали да из Солуна буде повучен на Крф. Уклањање с положаја шефа пресбириа и повлачење на Крф не значи и његово уклањање с места где се стварала историја српске државе.

Године 1917. учествује у припремама за Париску конференцију на којој је одлучивано о стварању државе Срба, Хрвата и Словенаца. Годину дана касније ради и као члан Комисије за извиђај повреда Хашке конвенције у Првом светском рату. Као члан југословенске делегације, 1919. године учествује у раду Париске мировне конференције. Године 1920. наставља да води своју парламентарну хронику у "Архиву за правне и друштвене науке" и са Богданом Поповићем наставља да уређује "Нову серију Српског књижевног гласника".

У својој сталној рубрици - парламентарној хроници жестоко критикује Закон о заштити државе (1921), а у "Српском књижевном гласнику" покреће анкету о српско-хрватским односима у тек створеној држави (1922). Од 1923. до 1926. године објављује три значајна дела: "Друга влада Милоша и Михаила", "Уставно право Краљевине СХС" и "Влада Милана Обреновића I". За дописног члана Југословенске академије знаности и умјетности изабран је 1927. године, а 1928. године постаје председник Српске Краљевске Академије и на тој дужности остаје до 1931. године. Поводом атентата на хрватске посланике у Скупштини СХС и догађај у земљи, уочи 6. јануара 1929. године, краљ Александар тражи мишљење о овим догађајима и од Слободана Јовановића, што је тада и касније било предмет различитих нагађања око његове улоге у шестојануарским догађајима. Године 1932. почиње издавање Јовановићевих Сабраних дела.

Студија Станислава Винавера (1935. године) показује да су о делима Слободана Јовановића најчешће писали људи из литературе, јер су се њихове историографске књиге читале као романи. Године 1937. основан је Српски културни клуб, а за председника је изабран Слободан Јовановић, који је и изложио разлоге за формирање и циљеве овог Клуба, који је окупио многа незаобилазна имена српске науке и културе. Многи листови и часописи у земљи обележили су 1939. године 70 година живота једног од најугледнијих професора Београдског универзитета, означајући тај дан "свечаним и великим" за "нашу науку и књижевност, за нашу просвету и културу". Пензионисан је и одликован орденом Југословенске круне I реда 1940. године. У влади генерала Душана Симоновића формираној 27. марта 1941. године, Слободан Јовановић је прихватио место потпредседника владе и под старе дане први пут званично ушао у политику. Са владом и краљем одлази 1941. године, преко Грчке и Египта у Јерусалим, а затим у Лондон. Године 1942. преузима од Симоновића место председника владе, а 1943. године обавља дужност потпредседника у влади Милоша Трифуновића.

Девети на листи оптужених на процесу групи од 24 "издајника и ратних злочинаца", који је од 10. јуна до 15. јула 1946. године одржан у Београду, Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на "казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и губитак држављанства". "Част" да српској науци и култури "одузму" на четрдесет година дело једног од најумнијих Срба припала је Војном већу Врховног суда ФНРЈ у саставу: пуковник Михаило Ђорђевић, председник и чланови потпуковник Милија Лаковић и потпуковник Михаило Јанковић. "У име (српског) народа" свесрдно су помогли војни тужилац пуковник Милош Минић и његов помоћник капетан Милош Јовановић. Правни "проналазак" и новина комунистичког кривичног законодавства - одузимање држављанства, примењен је и на Слободана Јовановића, једног од највећих правних умова. Човек који је цео

рат (од средине априла 1941. године од краја рата 15. маја 1945. године) провео у Лондону, далеко од своје земље, осуђен је што је чињењем или нечињењем извршио кривично дело у земљи. Ако је што и радио у Лондону, посебно неку кривичну радњу, за то су надлежни енглеско кривично законодавство и судство. Ко је и како могао у таквим околностима да суду у Југославији пружи било какве конкретне доказе о Слободану Јовановићу као извршиоцу кривичних дела за које је оптужен и осуђен, када га нико од сведока није видео нити лично познавао?

Слободан Јовановић, који је сав живот и дело посветио Србији и српском народу, умро је у изгнанству у Лондону 12. децембра 1958. године. Родио се и умро ван своје домовине Србије. Његова смрт једва да је, са закашњењем, забележена у српској штампи, а пресуда која му је "у име (српског) народа" изречена, проширена је и на његово дело. Та пресуда је, у ствари, пресуда српском народу, јер је њоме српски народ лишен за дужи период најзначајнијих дела из историографије и правних наука. Француска је од њега тражила мишљење о свом уставу, а ми смо у исто време били препуштени уставним марифетлуцима једног учитеља.

О свом васпитању још из детињства и утицају оца Владимира, Слободан Јовановић је писао у својој студији "Владимир Јовановић": "...Владимир и његови савременици нису видели да се тројство науке, слободе и нације не држи на научној, већ на филозофској основи. Та заблуда била је у њихово време доста честа ствар и у Западној Европи. Колико је Владимир веровао у то тројство, дало се опазити по начину на који је мислио да треба да васпитава мене, свог сина" (1). Народне песме и романи Жила Верна су прва лектира које се Слободан Јовановић сећа, а "либерална родитељска власт" дала му је праве појмове о либерализму. Од раног детињства почео је да учи стране језике, па му је знање светских језика (енглески, немачки, француски, руски, италијански, шпански) омогућило приступ европској и светској науци и култури. Дело које је створио, изузетан је допринос српској науци и култури и део је европске и светске културне и научне баштине.

III. ПОДАЦИ ИЗ БИБЛИОГРАФИЈЕ

Три београдска издавачка предузећа, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик и Српска књижевна задруга, учинила су подвиг вредан сваке похвале издавањем Сабраних дела Слободана Јовановића (приређивачи Радован Самарџић и Живорад Стојковић). Дванаест књига, са преко 6270 страна, појавило се 1990. и 1991. године. Тако је после педесет година доступно широј читалачкој јавности готово целокупно дело Слободана Јовановића.

Ово издање Сабраних дела обухвата следеће књиге:

ВОЂИ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ,
ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНЕ РАСПРАВЕ,
УСТАВОБРАНИТЕЉИ И ЊИХОВА ВЛАДА (1838-1858),
ВЛАДА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА, I књига (1868-1878),
ВЛАДА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА, II књига (1878-1889),
ВЛАДА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА, I књига (1889-1897),
ВЛАДА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА, II књига (1897-1903),
О ДРЖАВИ - основи једне правне теорије,
ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ДОКТРИНА,
ПРИМЕРИ ПОЛИТИЧКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ,
ИЗ ИСТОРИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТИ, I књига
ИЗ ИСТОРИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТИ, II књига

(1) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 114.

Из наведених наслова се види да је Слободан Јовановић у својим историографским делима обухватио историју Србије почев од уставобранитеља 1838, па до мајског преврата 1903. године. Уз до тада објављена значајна дела српске историје Лазара Арсенијевића - Бата Лаке ("Историја српског устанак", I и II, 1898. и 1899. године), Миленка Вукићевића ("Школа и школовање за време првог српског устанка", 1893, "Писма из првог српског устанка" и "Карађорђе", I и II, 1907. и 1912. године), те Михаила Гавриловића ("Исписи из француских архива", 1904, "Кнез Милош Обреновић", I и II, 1908. и 1909. и "Кнез Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић"). Слободан Јовановић је допунио историјом периода испуњеног политичким борбама и променама све до мајског преврата 1903. године. Његова историографска дела су незаобилазна за проучавање овог периода српске историје, јер су, осим историјских догађаја, верно приказала и све значајне учеснике у овим догађајима.

У Сабрана дела нису ушла следећа дела Слободана Јовановића:

УСТАВНО ПРАВО КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ, изд. Геце Кона, 1907. године,

УСТАВНО ПРАВО КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА, изд. Геце Кона, 1924.

РАЗНИ ПРИКАЗИ И КРИТИЧКЕ СТУДИЈЕ, објављени у Енциклопедији Станоја Станојевића, I-IV књига, 1928-1930. године,

ЈЕДАН ДЕО РАДОВА, објављених у Лондону од 1941. до 1958.

И поред дугогодишње професуре на Правном факултету у Београду (43 године) и многих јавних делатности, Слободан Јовановић је био неуморан у писању. Писао је руком, без писаће машине и дактилографа, не прекидајући своје писање ни у току ратова које је с војском провео. Као савременик, а често и као учесник, оставио је драгоцене податке о важним историјским догађајима и људима који су у њима учествовали. Писао је читко и јасно, једноставним народним језиком, без употребе страних речи, па је, поред интересантне тематике којом се бавио, и то био разлог што су многе његове књиге читане као романи. Круг његових читалаца је много шири од круга упућених у строго научне расправе.

Портрети Владимира Јовановића, Стојана Новаковића, Павла Маринковића, Љубомира Недића, Николе Пашића, Јована Скерлића и других, рељефи и упечатљиви, кроз многе животне и историјске ситуације, верно одсликавају ове, за нашу историју и културу, значајне личности. Још су бројније личности чије се суштинске одлике сагледавају из историографских дела Слободана Јовановића. Читањем ових дела стиче се слика о нашем карактеру и менталитету, јер је строго свевидеће око посматрача и аналитичара Јовановића умело да види и издвоји најбитније црте нашег карактера. Актуелност његових запажања је трајна и занемаривањем имена којима су приписани одговарајући поступци и понашања, добија се слика типа карактера и менталитета нашег политичара. Примера ради, наступ кнеза Милоша Обреновића према политичким противницима, посебно према Томи Вучићу Перишићу, тако је карактеристичан за наше владаре и политичаре и превазилази сваки макијавелизам. Уношење лукавости, којом се често воле да поносе наши људи, и ситних пакости све до немилосрдности, комбиновано са маштовитошћу у измишљању освета, велики је српски допринос савременијој варијанти макијавелизма. Поменуто осећање Слободана Јовановића за народни језик допунимо овде и читавом збирком вулгарности и псовки, које је он наводио да би дочарао тип владара са овог поднебља. Сировост и суровост неких поступака, којих је пуна наша историја, бескрупулозност владара и политичара, уз историјске чињенице, које откривамо читањем дела Слободана Јовановића, чине његове књиге занимљивим и за обичног читаоца.

IV. ДРЖАВА КАО ОРГАНИЗОВАНА ПРИНУДА ЈЕ НУЖНОСТ

Дело "О држави - основи једне правне теорије" доживело је четири издања (1906, 1914, 1922. и 1936. године), не само због тога што је то био уџбеник намењен студентима Правног факултета, већ и због сталне актуелности теме којом се бави и приступачности стила и језика широком кругу читалаца. Интересантно је скренути пажњу да, и поред овако јасно обрађених појмова о држави на нашем језику, њеној организацији и структури, у читавом послератном периоду срећемо такав дилетантанизам у уређењу државе и непознавање или бркање основних појмова. Да ли је на то утицала наша пословична жеља да будемо посебни по сваку цену или то што наши "творци" послератне државе нису стигли до ових лекција на кратким курсевима и у свом "самообразовању", остаје да се нагађа. Књига садржи потпуну анализу појма државе, државних функција, државне организације, као и додатак (припремљен за четврто издање 1936. године) написан после Првог светског рата, када су, под утицајем нових политичких идеологија настали и нови типови држава. Тако је ова књига, која обухвата анализу свих познатијих теорија и схватања државе, њених функција и организације, обогаћена и анализом државних организација највећих европских држава (Енглеска, Француска, Италија, Немачка и СССР).

Јовановић одређује државу као "спољашну заједницу", која, наравно, не искључује и унутрашње јединство њених припадника, у којој је "регулисан само спољашни живот појединаца; прописано је шта се сме, а шта се не сме радити - а остављено је да се мисли и осећа шта се хоће (2)". Постојање сваке заједнице подразумева и постојање извесних правила која ограничавају припаднике те заједнице. Државу одликује и постојање једне власти "која наређује вршење тих правила" припадницима те заједнице "без обзира на то да ли се они осећају обавезни да их врше". Наши послератни државотворци су, наравно, одступили од овог основног одређења државе као "спољашне заједнице". Како неко може да "мисли и осећа шта хоће", кад је ту партија која ће да одреди шта сме да се мисли и осећа? Ко не мисли и осећа како партија каже, тај је непријатељ и то не само државе, већ и народа. Производња непријатеља, тако постаје уносно занимање и бележи највећу стопу раста у целом послератном периоду. У исто време, тако измишљени непријатељ постаје и алиби за све неуспехе, промашаје и недомишљености који су се множили.

Три основна елемента без којих нема државе су: "људи, земљиште и извесна власт која те људе држи заједно на том земљишту" (3). Тешко је, наравно, одредити који је то потребан минимум за сваки од ових елемената неопходан за постојање државе. За власт се, ипак, мора рећи да треба да буде "довољно јака да у већини случајева изнуди покорност". Због тога је држава, у "основи војна установа", али су значајне њене мисије: правна и културна. Питање власти и принуде, којом се та власт спроводи, отвара питање ограничења државне власти и интервенције. Ограничење, тј. неутралисање законодавне власти постиже се признавањем општег права гласа. Судство и управа "потпуно су бирократисани, и може се рећи, да је неутралност обе те власти у знатној мери постигнута (4)". До чега све доводи стапање законодавне, управне и судске власти, као и непостојање ограничења државне власти, најбоље се види из наше најновије историје.

Државни савез и савезна држава, као облици сложене државе, обрађени су у овој књизи у посебном поглављу уз навођење бројних примера. Наш пример установаљења савезне државе са свим одликама државног савеза,

(2) Слободан Јовановић, *О држави*, Сабрана дела, књ. 8, БИГЗ, Београд, 1990, стр.

14.

(3) *Ibid.*, стр. 30.

(4) *Ibid.*, стр. 84.

потврдио је мишљење које Слободан Јовановић износи: "У пракси, државни се савез показао као слабо трајашња организација (5)". Занимљиво је навести мишљење Слободана Јовановића о политичким странкама, будући да се, после дужег времена, срећемо са вишестраначким системом.

Политичке странке "имају за циљ да прикупе и дисциплинују људе истог мишљења". Полемишући са мишљењем да странке "цепају народ на непријатељске групе, уносе у државни живот раздор и заваду", Јовановић пише: "У демократском друштву, странке имају сасвим други значај. Оне не уносе раздор у један народ који би, остављен сам себи, био сложан, него, напротив, покушавају да безброј ситних личних ђуди и гледишта која постоје у једном народу, сведу на неколико великих колективних мишљења, и да место великог броја малих група од којих ниједна не представља никакву политичку снагу, створе мали број великих, добро дисциплинованих група, које су у стању да приме на себе терет државне управе (6)".

У својој анализи политичких странака и њиховог деловања, Јовановић упозорава и на "махне" партијског система. "Свака странка, самим тим што је странка, посматра ствари са једног свога особеног, ужег гледишта, које се не поклапа с оним ширим гледиштем општих државних интереса: њен искључив утицај на државне послове може стога бити опасан. Странке распаљују фанатизам и шире предрасуде; уопште, уносе у расправљање политичких питања много страсти и заинтересованости. Партијско је мишљење сушта супротност објективног мишљења (7)". Поред тога "савремене странке имају још и своје нарочите махне. Савремене странке не избацују на површину велике државнике, него велике партиске организаторе, велике демагоге и агитаторе, велике парламентарне говорнике. Савременим странкама главна је брига да победе у изборним и парламентарним борбама; оне се купе око људи који су у стању да се у тим борбама одликују; да ли ће они уз то умети и државне послове да воде, ствар је од споредног значаја за њихове странке. Од партиских вођа не тражи се да умеју мислити, него да умеју говорити; не тражи се стручна спрема за државну управу, него моћ утицаја на народну масу; не тражи се тачна свест о државним интересима, него само вештина да своју странку доведу до успеха (8)". Када странка ојача своју организацију, онда јој нису потребни људи великих способности. "Из тог разлога", пише даље Јовановић, "савремене странке одбацују људе од личне вредности скоро као непотребне; оне дејствују с врло малим потрошком личне интелигенције, дејствују као машине" (9). Једини спас из овакве ситуације Јовановић налази у "независном јавном мњењу". "Политички идеали морају се стварати ван странака, од људи који, незаражени страначким егоизмом и слободни од страначке дисциплине, непристрасно и самостално мисле о државним интересима. Ти ће се идеали после наметнути странкама као све популарне идеје, јер, да би само дошла до власти странка пристаје на све оно што бирачко тело тражи од ње (10)".

Питањем установљавња државе, организацијом државне власти и историјским околностима које су утицале на развоје појма државе и државне власти, Јовановић се бавио и у другим својим делима и многим чланцима и приказима. Делови књига "Амерички федерализам" и "О тоталитаризму" посвећени су анализи америчког федерализма и савеза држава, односно тоталитарне државе.

"Тоталитаризам", пише Јовановић, "намењује држави и сувише амбициозан програм. Обично, држава се бави малим проблемима практичне

(5) *Ibid.*, стр. 157.

(6) *Ibid.*, стр. 345.

(7) *Ibid.*, стр. 346.

(8) *Ibid.*, стр. 347.

(9) *Ibid.*

(10) *Ibid.*

политике, исправља оно што се под притиском искуства мора исправљати, и ако има какву идеологију, она јој служи само као путоказ за решавање текућих питања, а не као једно средство за управљање целокупним историјским развитком. Тоталитарци имају амбицију да праве историју. Комунисти су уверени да су Маркс и Лењин у тој мери докучили законе историјског развитка, да је захваљујући њима двојици могућно господарити историјским циљевима. Природне снаге већ су стављене у службу нашим циљевима. Захваљујући Марксу и Лењину, то се исто може учинити и са социјалним снагама (11)".

Битна одлика тоталитарне државе је нереалност постављених циљева. "Комунисти су обећавали једно безкласно друштво, у коме ће с престанком експлоатације радника настати рај на земљи". Тако нереално, боље речено немогуће, постављени циљеви, доводе до још већих тешкоћа. "Извршење великог програма који је тоталитарна држава сама себи наметнула, изискује појачавање њене власти до потпуне диктатуре, као и обрнуто, што се ради оправдања те диктатуре, државном програму мора давати што већи обим. Тоталитарна држава, уколико више сужава слободу појединаца, утолико им више мора обећавати и што је могућно, и што није (12)".

И у чланцима као што су "О друштвеном уговору", "Једна социјалистичка теорија о држави", "Представничка влада у теорији и пракси" и другим има занимљивих и значајних допуна теорији о држави. Велики интерес Слободана Јовановића за ову тему и широко познавање и проучавање светске литературе о овој теми, види се и из приказа свих значајнијих књига које су у свету објављене на тему државе.

Изванредан познавалац државе и њеног функционисања, две своје књиге посветио је тумачењу уставног права: "Уставно право Краљевине Србије" (1907. године) и "Уставно право Краљевине Срба, Хрватата и Словенаца" (1924. године). Обе ове књиге нису ушле у издање Сабраних дела Слободана Јовановића из 1990-1991. године, као ни у прво издање Сабраних дела (1932-1936. године).

Устав Краљевине Србије од 5. јуна 1903. године обрађен је са свим детаљима потребним за разумевање заснивања српске државе под Петром I Карађорђевићем и историје, по оцени многих историчара, овог "златног доба српске демократије".

Први део ове књиге обрађује Велику Народну скупштину као уставотворну власт, други део се бави радом Народне скупштине, а трећи је посвећен улози краља. И ово дело, као и остала Јовановићева дела, одликују се јасним и једноставним стилем и језиком, прегледношћу и систематичношћу излагања и проницљивом анализом свих битних одредаба Устава. Уз обраду сваке главе дати су наслови законских текстова који документују и олакшавају разумевање материје која се обрађује. Овако добро и разумљиво обрађена материја омогућава да и обичан читалац схвати суштину овог обрасца владавине и демократије у целокупној српској историји.

Општи бирачки услови, које прописује Устав из 1903. године јесу услови које мора испунити сваки бирач и свде се на четири:

- 1) "српско држављанство, по рођењу или прирођењу",
- 2) "двадесет једна година старости",
- 3) "плаћање извесне количине непосредног пореза",
- 4) "мушки пол".

Ови услови уведени Законом о Народној скупштини 1861. године, задржани су и у уставима од 1869, 1888. и 1901. године. По Уставу "официри активни и у недејству, и војници под заставом не могу гласати". Под "вој-

(11) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 12. БИГЗ, Београд, 1991, стр. 155.

(12) *Ibid.*

ницима под заставом" подразумевају се и жандарми, јер су и они део војске сталног кадра.

Однос између народних посланика и њихових бирача дефинисао је члан 82 Устава: "Сваки народни посланик представља цео народ, а не само оне који су га изабрали". Члан 83 каже да "бирачи не могу давати ни народни посланици примати заповедна и обавезна упутства". Овакав однос, додуше не тако изричит, предвиђа и Закон о Народној скупштини од 1858. године, док се законом од 1861. године уводи изричит однос. Устав од 1869. године и сви каснији устав и изборни закони дефинишу посланике као представнике целог народа и забрањују императивни мандат.

Устав предвиђа институцију посланичког питања, интерпелације, анкете и истраге, као и право примања молби и жалби у Народној скупштини. Осим права анкете, којом се прикупљају подаци о питању које ће се разматрати, скупштина има прво истраге (члан 121 Устава) којом утврђује нечије погрешке или кривике. И анкета и истрага се завршавају одлуком скупштине. Право скупштине да прима жалбе омогућава јој надзор над злоупотребама власти, док јој право примања и разматрања молби дозвољава изузеће од појединих закона у корист приватних лица. Право жалбе ограничава се на рад административних власти које немају судски карактер и искључује жалбе против приватних лица. Молбе и жалбе могу подносити сви грађани, укључујући и стране држављане, малолетна лица и жене. Озбиљност и достојанство Народне скупштине чува се и изреком да се "молбе и жалбе не смеју подносити усмено". Само надлештва и правна лица могу подносити молбе и жалбе у границама своје надлежности, док се политичка удружења или политички зборови не могу молити нити жалити као целина. Пословником скупштине предвиђено је, не само да је приватним лицима забрањено слати депутације скупштини, него је и скупштини забрањено примати депутације. На тај начин сачувано је достојанство скупштине и омогућено врмање по скупштини разних самозваних делегација или политикантских удружења и *ad hoc* сабора или зборов са "историјским" закључцима и одлукама. Све молбе и жалбе морале су бити "снабдевене потписима свију молилаца и жалилаца". Значи, да ни мајка Југовића није могла у скупштину, а да и не говоримо о неким "мајкама нероткињама" или "политикантским или мушким мајкама", као и о делегацијама зборов, удружења или сабора са именом било ког свеца. Још Устав од 1869. године и Пословник скупштине од 1870. године доносе оваква решења, али они који се стално позивају на српску демократску традицију о томе немају појма. Решења из "учитељског" устава, која су копија бољшевичких устава, су почетак српске уставне праксе, како за нове српске уставотворце, тако и за многе "добре познаваоце" српске демократске традиције.

По завршетку Првог светског рата, 1. децембра 1918. године створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, као нова држава чији је устав донет 28. јуна 1921. године ("Видовдански устав"). Неуморни Слободан Јовановић латио се обраде и овог Устава и на 465 страна текста дао, уз обиље материјала и података о постанку нове државе, потпуну слику њеног правног устројства. Нова држава је, за разлику од Краљевине Србије која је била национално једнородна, обухватила више народа и народних групација, што је захтевало решавање питања управљања новом државом и решавање низа нових проблема каквих раније није било. Због различитог нивоа културе и образовања, различитих вера и жеља које је требало усагласити, одмах се поставило питање какав државни облик дати новоствореној заједници: централистички, савезни или неки други. Изабрано централистичко уређење нове државе, показало се фаталним за будућу Југославију, јер су је од самог оснивања потресали многи немили политички догађаји, који су протеком времена само добијали на жестини. Фаталност ових догађаја, који су означили почетак распада нове државе, неминовно је, почетком Другог светског рата, довела до распада државе.

V. ДА ЛИ СУ СРБИ КУЛТУРАНИ НАРОД?

Ово питање је Слободан Јовановић често себи постављао и њиме се бавио, о чему сведоче делови у више студија, чланака или приказа. Још у студентским данима имао је прилике, школујући се у иностранству, да упозна европску цивилизацију и високе стандарде културног и научног живота. Проучавао је европске институције које су неговале демократију и развијале слободу људи, али му је енглески пример духовног и културног живота посебно био значајан и занимљив. Указујући на тај пример, Слободан Јовановић је истицао да није потребно толико знање људи колико њихово васпитање и култура. Вештина живљења огледа се у усредсређивању и организовању унутрашњег живота. Самоваспитање и самодисциплина су најпрече потребе човека и најлакши начин крођења звери у човеку.

Указујући да је култура шири појам од науке, уметности и политике, Слободан Јовановић у делу "Један прилог за проучавање српског националног карактера" (Виндзор, 1964. године), не без ироније, примећује, како је у нас Срба било знаменитих политичара "који по култури нису стајали високо и којима се то рачунало у заслугу" (13). Оправдање за низак културни ниво нађено је у блиској вези са народом. Тако се култури приписивао негативан предзнак, губљење везе са народом из којег се потекло и са традицијом које се треба држати. Ишло се у томе чак тако далеко да је створен лик правог, истинског песника само као боема, са више дара него образовања. Сматрало се да песник и у свом приватном животу мора, као и у књижевном делу, да буде "жртва својих страсти и осећања", често појачаних алкохолом. Недостатак културе није привилегија само песника. "Научник се често развија једнострано, развијајући своје интелектуалне способности о трошку осталих (14)".

Ако се такав очигледан недостатак културе среће код књижевника, научника или политичара, како наводи Слободан Јовановић, каква ли је тек ситуација са обичним инжењерима, лекарима, професорима, правницима и другим факултетски образованим људима? Најкраћи одговор на постављено питање је: забрињавајућа. Примери из свакодневног живота, којих има непретек, доказују овако смелу тврдњу. Наводимо их без реда по значају. Академици који муку муче с матерњим језиком, а многи и са елементарном логиком, посланици у скупштини, међу којима је највећи број са бар факултетским образовањем, не знају ни целу реченицу да саставе, а о понашању и моралу да и не говоримо. Професори универзитета који о стварима које годинама предају и имају о томе написане уџбенике, не умеју пред камером ни две реченице да изговоре, већ то морају да прочитају. Правници којима за састављање пола странице текста треба месец дана, по могућству у апартманима на Брионима. Четрдесетогодишње дилетантско вођење земље оставило је трагичне последице у свим областима јавног и привредног деловања. Прокламована једнакост свих у свему, уз задржавање привилегије одлучивања и коначног суда Партије пуне празноглавих каријериста и послушника, пружила је многим привид да могу о свему да одлучују. Последице експериментисања у школству ће се најдуже осећати. Прављење програма по мери идеологије, обарање критеријума на свим нивоима школовања, школе без понављача, једнаке школе за све ученике и сва занимања, образовни профили и још много наших изума, остаће као сведочанство времена којем ћемо још дуго плаћати данак. "Културни човек није једностран" (15), бележи даље С. Јовановић. Интелектуалност, осећајност и моралност, као и сагласност ова три елемента, огледају се у целом начину живота културног човека. Култура једног народа обухвата све стране

(13) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991. стр. 566.

(14) *Ibid.*

(15) *Ibid.*

његовог културног живота: науку, веру, морал, књижевност, уметност, политику, право, привреду, војску, обичаје, забаве. Све ово може послужити да се види какав културни образац има народ.

Хуманистички културни образац, настао на учењу античких филозофа, дуго је владао западом, али је временом изгубио своју привлачност. Сведен на мањи број људи, овакав културни образац је потиснут демократским покретима чији је циљ био посвећивање што већег броја људи, што је неминовно водило обарању нивоа образовања.

Комунизам одбацује хуманистички културни образац, јер је њему потребан појединац којим се беспоговорно може управљати, а то се најлакше постиже са мање способним јединкама. Самодисциплина је подигнута на ниво друштва и друштвена дисциплина постаје светиња. Послушност постаје главна врлина, а самостално мишљење највећи прекршај.

Недостатак сопственог културног обрасца у српском народу није надокнађен усвајањем неког европског културног обрасца. Анализом наше књижевности, Слободан Јовановић налази ретке примере покушаја да се установи српски културни образац. Просветитељство Доситеја Обрадовића се, ипак, сводило на давање знања, јер је Доситеј сматрао да је, уз урођени здрав разум и урођену доброту нашег народа, стицање знања довољно за стварање културног обрасца. Следеће име које Слободан Јовановић наводи из наше новије прошлости јесте Светозар Марковић. Као моралист С. Марковић је у први план истицао моралне особине појединаца које су веома битне за формирање новог, бољег човека. Лажни алтруизам, гушење осећајности и једносмерности у развоју личности су највећи недостаци таквог типа новог човека, који може да буде тип пре политичког него културног обрасца. Због тога Слободан Јовановић, са доста заједљивости, закључује да су "комунисти показали какав тај идеал изгледа, кад се оствари" (16). Од моралиста, Слободан Јовановић посебно помиње још тројицу: Богдана Поповића, Уроша Петровића и Божида Кнежевића. Делом прве двојице Јовановић се бавио и у другим својим чланцима. Због актуелности неких схватања наведених аутора, вреди посебно их навести.

О Богдану Поповићу, човеку који је "много више размишљао него што је писао" и који је често волео "да се бави проблемима који никако нису могли бити решени" (17), Слободан Јовановић је писао са дужним поштовањем и више "на основу његовог усменог казивања, него на основу његових објављених списа".

"Први проблем који га је јаче заинтересовао, и то још као великошколца, био је морални проблем", пише С. Јовановић о Богдану Поповићу. "У то време морални проблем био је, тако рећи, на дневном реду. Велики напреси природних наука, напреси у космогонији, геологији, биологији, показали су да је прва књига Старога завета - Књига о постању - сасвим нетачна, и да се, према томе, Свето писмо не може сматрати за непогрешну свету књигу. Цело Свето писмо, па с њима и хришћанска етика била је подвргнута научној критици. Да је Исус био Бого-човек, то наука није примала; што се тиче хришћанске етике, ако није оспаравала њену садржину, наука је оспаравала њено божанско порекло. Моралу је, уопште требало тражити извора ван Божје воље, у реалном свету таквом каквог је наука проучавала (18).

Пошто морал није божји, већ људски закон, он не служи неком вишем недокучивом циљу, него интересима неке друштвене групе. Морал се, значи, своди на интерес, па се поштовање моралних норми своди на компромис и избегавање одмазде друштва. Човек је приморан да поштује моралне норме, али то не значи и да треба да их поштује. Покушавајући да помоћу науке објасни заснованост морала, Богдан Поповић је дошао до закључка да је

(16) *Ibid.*, стр. 569.

(17) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 717.

(18) *Ibid.*, стр. 718.

морал сведен на корисност, што умањује његову обавезност за сваког поједишца. Отуда и тврдња "да морал није ништа друго него најбоља метода за израчунавање наше корисности" (19). Образложење за оспоравање божанског порекла морала Богдан Поповић је нашао у ненаучној заснованост и свете књиге. У раду о Макијавелију, С. Јовановић анализује учење Макијавелија и пише: "Чему пак хришћанство учи људе? Учи их да не траже земаљску славу, већ небеско блаженство; учи их да буду смерни и кротки, а не храбри и јуначни. Дobar хришћанин потпуно је пасиван као грађанин. Он даје цару царство, а држи да је плаћањем пореза испунио све своје дужности према држави. На њу иначе не мисли; мисли му се усредсређују на Бога, и живот који води, то је *vita contemplativa*. Хришћанство не гаји примерне грађане и велике патриоте, него богомољце и испоснике. Какве користи држава има од ових људи с њиховом политичком равнодушношћу и побожном пасивношћу" (20).

Поставља се питање у којој области треба тражити тип идеалног човека који би могао да послужи као културни образац. Јасно је, после наведених примедби, да Богдан Поповић није тражио идеалног човека ни у области религије, ни у политици. Да и постоји тип идеалног човека, који би могао да послужи као културни образац? Ако и не постоји тип идеалног човека, онда бар треба наћи нешто што се томе приближава, неки узор којем треба тежити. Одговор на постављено питање се може наћи у расправи Богдана Поповића "Шта Срби имају да науче од Енглеза", о којој у наведеном раду пише Слободан Јовановић. Енглески центлмен је за Богдана Поповића образац савременог културног човека. Овде се под центлменом не подразумева, као што је то код нас уобичајено, енглески аристократа, већ добро васпитан човек, са добрим породичним и школским васпитањем. Као производ енглеске средње школе, енглески центлмен је у себи сјединио наслеђе старог хуманизма и стоицизам античких филозофа Епиктета и Марка Аурелија. Унутрашњи мир и уравнотеженост, владање самим собом и у случајевима радости или жалости, битне су одлике енглеског центлмена. Овакве одлике центлмена омогућују друштвени саобраћај без проблема, јер не долазе до изражаја тренутна расположења и људске ђуди. Прави центлмен не открива нити намеће своју личност другима, а чува се да га ни други не увлаче у личне ствари. "У свакоме треба да поштујемо човека, али ни за чију личност не треба да се вежемо сувише. Увек једни исти, ми треба да се према свакоме понашамо више или мање на исти начин. Само онда, ако људи буду избацили из својих међусобних односа своје особености, своја узрујавања, своје ја, које је у ствари само за њих важно, само онда могу њихови међусобни односи бити поштеђени бура и потреса. Самовлада о којој су стоици говорили, производи, кад се примени на друштвени саобраћај, оно што се зове такт" (21).

Центлменско васпитање претпоставља самосавлађивање, а оно се не може постићи без великог напора на који нису спремни сви. Овакав начин васпитања је прихватљив у време друштвеног мира када човек може да се посвети изграђивању и јачању своје личности. Време друштвених криза тражи опредељивање за неку од група које учествују у сукобу, што значи опредељивање за неку идеологију. Као што васпитање не може да замени идеологију, ни идеологија није замена за васпитање. Због тога и не треба прихватити критике неког система васпитања с гледишта политичке идеологије. У критици центлменског васпитања Слободан Јовановић не полази са идеолошке позиције, већ налази да, као и сваки други образовни систем, центлменски систем васпитања има своје непотпуности и претеривања. "Са самосавлађивањем може се тако претерати да осећајност буде сасвим угу-

(19) *Ibid*, стр. 720.

(20) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 9, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 107.

(21) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 726.

шена, а понос прекомерно развијен. У том случају са срдечношћу слаби и искреност, и може се десити да цело наше биће постане извештачено" (22). Примењено на Србе, сматрао је Богдан Поповић, центлменско васпитање их не би превише профинило, јер се Срби тешко савлађују. Нашем националном карактеру недостаје култура. Због тога Богдан Поповић пише: "То је узрок да наше добре особине остају у сировом стању, док се наше рђаве особине развијају несметано" (23).

Поред расправе о центлменству, Богдан Поповић је објавио само један део студије о скоројевићима: "Психологија скоројевића". Потпуна супротност центлмену, скоројевић је човек без самодисциплине и самокритике. Увек препун апетита, скоројевић не бира средства да их оствари све и то одмах.

Снагу коју има, а обично је прецењује, користи искључиво за остварење својих апетита, испољавајући при томе безочну осиноост. Примењујући своју теорију о скоројевићима и на народе, Богдан Поповић закључује да међу Србима има скоројевића, али да Срби као народ нису скоројевићи, за разлику од Бугара који су као народ скоројевићи. Разлог томе је што су Срби "све своје националне успехе постигли с муком и платили скупо, докле су Бугари до својих успеха дошли лако и јефтино" (24).

Скоројевић је највећа сметња културном уздицању које подразумева стрпљив и дуготрајан рад, јер он све хоће да постигне на брзину, преко ноћи, без бирања начина и средстава. Појава скоројевића доводи до поремаћаја у друштвеном животу и до културног заостајања. Проширујући своја разматрања о скоројевићима и на политику, Богдан Поповић је дошао до закључка да су радикализам и макијавелизам два зла у политици. Зато је за њега најбоља "она политика која не би била онако непрактична као радикализам ни онако неморална као макијавелизам" (25). Није зато ни чудо што је у оваквим својим ставовима, којих се доследно придржавао исто онако као што се придржавао својих ставова у књижевности, између два рата навукао на себе мржњу комуниста и полуинтелектуалаца.

Урош Петровић, мало познат широј јавности, спадао је у малобројне мислиоце који су се бавили питањима морала, унутрашњим животом човека и његовим самоваспитањем. Мало по обиму, али ретко и значајно по тематици и начину остварења, дело Уроша Петровића није промакло будном оку Слободана Јовановића. Белешка коју је о овом делу написао, штампана је као предговор књизи моралних размишљања Уроша Петровића, објављеној под насловом "За сваки дан". Урош Петровић се, пишући ова размишљања, прихватио тешког и незахвалног посла да (младим) људима пружи савете о самодисциплиновању, самоваспитању и организовању унутрашњег живота, ради постизања духовног мира и хармоније. Иако то нису потпуно нови савети, јер су се сличним питањима бавили многи европски моралисти и мислиоци, искреност и убедљивост којим су дати, сведоче да су то били и лични доживљаји душе. После Доситеја оваква врста писања ређе се среће у књижевности и њоме су се бавили приучени и самозвани књижевници који су овакав род осиромасили, како у мислима тако и у стилу, па осим разних поучника и алманаха није било интересената за овај род.

Књига "За сваки дан" (Београд, 1926. године) садржи следећа поглавља: Читаоцу, О васпитању самог себе, О читању, О писцима и критичарима, О правом индивидуализму и О таленту и генију. Слободан Јовановић пише у предговору овој књизи: "Белешке Уроша Петровића, назване За сваки дан, казују, у гавноме, ону стару истину да је дух јачи од материје, и да се цела

(22) *Ibid.*

(23) *Ibid.*, стр. 727.

(24) *Ibid.*

(25) *Ibid.*

вештина живота састоји у усредсређивању наших духовних снага и организовању нашег унутрашњег бића" (26). У есеју "О васпитању самога себе" Урош Петровић пише: "Осетити сву величину духовног поретка, веровати у своју божанску природу, и радити на све већој спиритуализацији, хуманизацији, организацији нашега бића, на рачун нижих интереса, на рачун слепих сила материје, - ето правог човековог дела. Радити на победи духа, значи радити на победи стваралачког и организаторског принципа над принципом деструктивним и анархичним: дух је стварање, организација, ред; материја је распадање, анархија, хаос. Шта је наука до духом откривени поредак у стварима? Шта је природа до духом организована материја" (27).

Урош Петровић од самог почетка своје књиге настоји да укаже на значај и доминацију духа над материјом. Живот испуњен херојством у савлађивању самога себе, свакога тренутка, омогућава да човек постане херој. "Да човек, дакле, постане херој, не треба далеско да иде. Наш свакодневни живот, то је право бојно поље. Сваки дан ми имамо стотину прилика да однесемо победу. Ми свакога тренутка водимо велику битку која одлучује о нашој будућности, о нашој судбини: ми свакога тренутка имамо да изаберемо хоћемо ли бити бољи или гори, већи или мањи, јунаци или слаботиње" (28). Не постоји, дакле, изговор да се неке није пружила прилика и шанса за највећа херојска дела. Треба погледати себе и признати себи шта је ко спреман да учини у самоваспитању и самодисциплиновању. Не дозволити да материја, којој је иманентан неред, савлада дух који уноси ред, који је стваралачки. То је тај корак на који никако да се одлучимо. Радије тапкам у месту, кукамо над судбином, а свет одмиче. И управо у тој неодлучности, или немогућности, да се крене од свога ја, од себе, можда, лежи објашњење зашто ми, као народ, не можемо да прихватимо, да пресадимо, било који други културни образац.

Свој културни образац нисмо изградили, а туђи културни обрасци су нам неприхватљиви. Владимир Дворниковић је, у свом чувеном делу "Карактерологија Југословена", још 1939. године понудио добар део одговора на питање зашто ми не можемо да имамо свој културни образац: "...Југословен се може сматрати човеком живог моралног осећања и суђења, али не и доследног моралног дељања. У поређењу са западноевропским човеком, југословенско етичко осећање и суђење можда је и живље, али је прелаз у акцију, а нарочито у примену на своје лично ја, далеко слабији и неизразитији. При томе је нарочито карактеристично да Југословен, по правилу, није свестан те своје подвојености и неуравнотежености" (29). Слободан Јовановић налази сличне узроке недостатку културног обрасца: "А могућно је да један од узрока оскудице културног обрасца лежи у самој природи нашег индивидуализма, који се одликује великом енергијом, али и великом амбицијом. Амбиција га покреће више на јавне подухвате и подвиге, него на присна размишљања о себи самоме" (30).

Културног обрасца, дакле, нема, нисмо га ни имали, а нисмо се много ни трудили да га створимо. Недостатак културног обрасца рађао је и увећавао потребу за националним и политичким обрасцем. После уједињења српског народа у једну државу, многи су мислили да су сви национални задаци испуњени, па је напуштен било какав национални образац. У новој држави задржани су стари политички обрасци, који нису одговарали новом времену. После Другог светског рата национални образац је анатемисан, јер је тада прихваћен совјетски бољшевички интернационализам.

(26) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 715.

(27) Урош Петровић, *За сваки дан*, Београд, 1926.

(28) *Ibid.*

(29) Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Геца Кон АД, Београд, 1939, стр. 837.

(30) С. Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 12, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 570-571.

Политички образац је, мада потпуно неизграђен и импровизиован, преузет од бољшевика. О културном обрасцу у новој комунистичкој држави није било ни помена. Непостојање било каквог обрасца највише је погодовало полуинтелектуалцима и приученим, али изузетно лојалним и послушним примитивцима. "Полуинтелектуалац је човек који је уредно, па чак можда и с врло добрим успехом свршио школу, али у погледу културног образовања и моралног васпитања није стекао скоро ништа. Било услед његове урођене неспособности или због махна школског система, он није добио подстрек за духовно саморазвијање" (31).

Нови систем не само да није давао подстрек за духовни развој, већ је на сваки начин такав развој спречаван и ометан. Потпуна униформност, а пре свега, униформност мишљења, наметана је с партијског врха. Сва мудрост и све што је човек требало и смео да зна долазили су с партијског врха. Чак је и прописивано о чему, како и када сме да се пише или слика. Својеврсна "министарства мишљења", тзв. агитпропи, јединствена измишљотина бољшевичког система, створена су да би се контролисало мишљење. Брига о духовној култури народа поверена је онима који нити су је имали нити знали шта је то култура. Недостатак морала и моралних кочница, уз све наведено, само је још више погодовао развоју примитивизма. Полуинтелектуалци, о којима пише Слободан Јовановић, обављају посао декултуризације. "Неомекшан културном аса олабавелом моралном кочницом, он има сирове снаге напретек. Школска диплома, као улазница у круг интелигенције, дала му је претерано високо мишљење о себи самом. У друштвеној утакмици тај дипломирани примитивац бори се без скрупула, а с пуним уверењем да тражи само своје право, које му је школа признала" (32).

Опште сиромаштво и беда, узроковани ратом, погодовали су бујању корупције на свим нивоима. Људи су куповани, а тиме и ућуткивани, ситним положајима и привилегијама, које су грчевито бранили, јер су им управо ти положаји омогућавали материјално богаћење и издизање из опште беде и сиромаштва. Полуинтелигенција је у свим комунистичким државама интегрисана у систем додељивањем измишљених саветничких места, формирањем мамутских института за све и свашта, а нарочито за међународни раднички покрет или међународне економске односе, формирањем издавачких предузећа са диригованим преднацртима и нацртима издавачких планова, радија и телевизије (од локалних до централних) и још много различитих тзв. институција за културу, образовање и слично. О радничким универзитетима, вечерњим и партијским школама да и не говоримо. Све те институције и установе су системом финансирања из државног буџета, биле држане под строгом контролом партијске врхушке. Самоуправљање, накалемљено на све то, створило је још већи хаос. Привид моћи који је кроз самоуправљање дат свим запосленим и друштвена својина која им је дата на располагање, водили су у још веће сиромашење земље. Настало је развлачење и присвајање друштвене својине, што је довело до општег банкротства друштвених фирми. Буђење политичких амбиција код полуинтелектуалаца повезано је са њиховом жељом да се кроз политику стекну материјална добра и да се на високим положајима за кратко време обогате. Лична корист и лако богаћење, а не општи циљеви, терају људе да уграбе какав политички положај, а то значи плен. А шта је са онима који не успеју да се докопају неког положаја, шта је са полуинтелектуалцима који нису успели? "Полуинтелектуалац у таквом положају тим је опаснији, што не зна ни за какве моралне обзире који би његово огорчење ублажавали" (33).

(31) *Ibid.*, стр. 571

(32) *Ibid.*

(33) *Ibid.*, стр. 572.

Слободан Јовановић наводи да су такви полуинтелектуалци, не случајно, одлазили у комунисте. Полуинтелектуалац, тај "дипломирани примитивац", примећује Јовановић, као појава пуна негативности, открила је и две ствари: прво, да је, уз национални и политички, неопходан и културни образац, и друго, да школа која се ограничава само на давање знања, а не обухвата и васпитање карактера, погодује стварању полуинтелектуалца.

VI. СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ И ВРАЊАНЦИ

Врањанац Ђорђе Тасић, у својој двадесетосмој години живота, пред испитном комисијом Правног факултета Београдског универзитета у саставу: Живојин Перић, председник и Слободан Јовановић и Тома Живановић, чланови, 15. маја 1920. године одбранио је са одликом докторску тезу "Проблем оправдања државе". Овај знаменити правник је, у неколико својих радова и приказа, анализирао дела свог професора Слободана Јовановића.

У раду "Погледи Слободана Јовановића на политички живот XIX столећа" (34), Тасић је дао анализу дела Слободана Јовановића о политичким приликама у XIX веку. Приказе два значајна дела С. Јовановића "Платон" (35) и "Макијавели" (36), Тасић је објавио 1935. и 1936. године. Дужи рад под насловом "Слободан Јовановић и социологија. Његова теорија о Држави", Тасић је објавио 1938. године (37). У овој студији Тасић подвлачи тачност тврдње Слободана Јовановића о значају националне свести. "У доцнијим радовима он ће (С. Јовановић, прим. аутора) подвлачити особито важност националне свести за коју налази да има дубљег корена у историји него класна свест и да у критичним моментима надјачава класну свест. Из појаве нацизма и фашизма закључује да су се поред класне идеје показали као важни чиниоци државна идеја и национало осећање" (38). Наши марксисти, којима је, поред осталог, у образовању недостајало и познавање дела Слободана Јовановића, годинама су нас убеђивали да је класна свест једина која постоји и да она одређује све.

У чланку "Правник" (39), Тасић даје портрет Слободана Јовановића и почиње следећим речима: "Г. Слободан Јовановић је један од најугледнијих професора и научника које је Београдски универзитет имао. Обдарен разноврсним талентима он је ретка појава код нас. Још ређа по томе, што у себи спаја таленат запажања са талентом критичког логичког резонувања, и особито таленат научника са талентом за уметнички израз и језик. Правни факултет се поносио што га је могао убројати међу своје чланове".

Слободан Јовановић је имао високо мишљење о књижевном стваралаштву Борисава Станковића. У предговору за збирку прича "Утуљена кандила" Драгише Васића, Слободан Јовановић пише између осталог: "Отуда у његовим приповеткама нечега самониклога као у првим радовима Јанка Веселиновића и Борисава Станковића" (40). Сахрани Борисава Станковића

(34) *Чехословачка југословенска ревија*, бр. 7-8, Београд, 1931. године

(35) *Архив за правне и друштвене наука*, бр. 5, Београд, 1935.

(36) *Ibid.*, бр. 1, 1936.

(37) *Социолошки преглед*, књ. I, Београд, 1938.

(38) *Ibid.*

(39) *Политика*, Београд, 4. децембар 1939.

(40) Драгиша Васић, *Утуљена кандила*, предговор С. Јовановића, ИК Геце Кона, Београд, 1922.

23. октобра (умро 21. октобра) 1927. године, поред осталих личности из културног и научног живота, присуствовао је и Слободан Јовановић.

Занимљиво је поменути, поред већ реченог о језику Слободана Јовановића, да је он умео често да употребом неких речи, већ заборављених, дочарава неку ситуацију, опише догађај или личност. Такав је случај са врањским изразом "неком говејеш", који значи некоме служити, настојати, угађати. Овај израз из старог Врања био је у оно време у сталној употреби, али је временом заборављен. Слободан Јовановић је употребио овај израз са врло пластичним значењем и сачувао га од заборава.

*др Зоран Ивошевић
судија Врховног суда Србије*

ЈАВНИ КОНКУРС И ЗАШТИТА АУТОРСКИХ ПРАВА

Коментар пресуде Врховног суда Србије
Гж. 253/93 од 6.4.1994. године

Јавни конкурс се, у области ауторских права, обично користи за награђивање књижевних, музичких, музичкосценских, сликарских, вајарских, архитектонских, споменичких и других уметничких дела, али и проналазака, техничких унапређења, заштитних знакова, жигова, логотипа, меморандума и других духовних творевина.

У овом случају јавни конкурс је расписан за орочену израду идејног пројекта Спомен обележја "Сремски фронт", који аутору најбољег пројекта обећава највећу новчану награду, откуп и израду Спомен обележја по његовој замисли. Конкурс је расписао Одбор за изградњу Спомен обележја, чије обележје је законом преузела СФР Југославија. Она је, међутим, тај закон ставила ван снаге, па до реализације Спомен обележја по првонаграђеном пројекту није дошло. Оно је, ипак, саграђено по пројекту другог аутора, при чему су, изгледа, коришћена и нека идејна решења из првонаграђеног пројекта.

Тужилац је, као аутор првонаграђеног пројекта, тражио да се према туженима - СР Југославији и АП Војводини: 1) утврди постојање правног односа који произлази из јавног конкурса за израду идејног пројекта Спомен обележја објављеног у листу "Борба" 6. јуна 1974. године, 2) утврди чињеница да је на том конкурс био првонаграђен тужиочев идејни пројект и да је на основу тога донет савезни Закон о обезбеђењу средстава за финансирање и изградњу Спомен обележја, 3) утврди да су тужени искористили тужиочев пројект у изградњи Спомен обележја по пројекту другог аутора и тако повредили његова ауторска права.

Окружни суд у Београду је пресудом П. 13/93 од 15.7.1993. године одбио захтев тужиоца, тако да је он поднео жалбу. Испитујући побитану пресуду, у смислу члана 365. Закона о парничном поступку, Врховни суд Србије је одлуком Гж. 253/93 од 6.4.1994. године (која је и предмет коментара) жалбу тужиоца делимично усвојио а делимично одбио. При том је указао на нека важна правна питања. Да их размотримо!

І. ПРАВНА ПРИРОДА КОНКУРСА

Правни односи поводом јавног конкурса за награђивање ауторских дела, не могу се разумети без претходног одређивања његове правне природе. Због тога се пресуда најпре о томе и изјашњава:

"Одбор за обележавање Сремског фронта расписао је општи југословенски анонимни конкурс за израду идејног пројекта Споменика палим

борцима НОВ Југославије на Сремском фронту 1944-1945. године у атару села Адашевци код Шидла, који је објављен у листу "Борба" 6. јуна 1974. године и на коме је прву награду добио идејни пројект тужиоца.

На овај начин успостављен је правни однос између расписивача конкурса и тужиоца. Тај однос није ближе одређен ни у тужби ни у првостепеној одлуци. Како то, по члану 186. став 3. Закона о парничном поступку, није сметња за решавање спора, овај суд налази да је реч о правном односу насталом из јавног обећања награде, у смислу чл. 229. до 233. Закона о облигационим односима. Конкурс за израду идејног пројекта Споменика, као и сваки конкурс из члана 323. Закона о облигационим односима, представља једнострану изјаву воље расписивача да награди и откупи најбоље пројекте. Тужилац, као аутор најбољег пројекта, добио је прву награду од 80.000 динара и откуп од 15.000 динара. Осим тога, расписивач конкурса се, тачком VIII Услови конкурса, обавезао да се идејни пројекат тужиоца користи за израду главног извођачког пројекта, што је значило да се Споменик по њему и сагради. Ова обавеза није испуњена па је тужилац зато и поднео тужбу у овој парници".

Једнострана изјава воље се јавља у два облика: јавно обећање награде и хартија од вредности. Овде је реч о првом облику.

Јавно обећање награде, према чл. 229. до 233. Закона о облигационим односима, може имати општи и посебан вид. Општи је инволвиран у јавни оглас а посебан, у јавни конкурс.

Обећање награде онеме ко изврши одређену радњу, постигне неки успех, нађе се у одређеној ситуацији или испуни неки други услов, учињено јавним огласом, обавезује обећаваоца да испуни обећање. Ако се оно односи на какво наградно такмичење, мора бити одређен и рок за испуњење услова, у ком случају је обећање неопозиво. Неорочено обећање се може опозвати (онако како је и учињено), али онај ко је поступио по огласу а није знао за опозив има право захтевати обећану награду, док онај ко је до опозивања учинио издатке да би поступио по огласу, има право на њихову накнаду, изузев ако обећавалац докаже да су учињени узалуд. Обавеза обећаваоца награде престаје, ако му нико не саопшти да је поступио по огласу у одређеном року, а ако рок није одређен - истеком једне године од објављивања огласа.

Наведена правила важе и за оглас и за конкурс. Али, за сваки од ових видова постоје и посебна правила, која се тичу услова остваривања права на награду.

У случају јавног огласа, право на награду има онај ко први изврши радњу за коју је обећана награда, а ако ту радњу изврши више лица истовремено, сваком припада једнак део награде, осим кад правичност захтева другачију поделу.

У случају јавног конкурса, о додељивању награде одлучује организатор конкурса или једно, односно више лица које он одређује. Кад су условима конкурса одређена правила награђивања, сваки учесник има право захтевати поништење одлуке о додељивању награде, због повреде тих правила. Својину или које друго право на награђеном делу задржава аутор, ако конкурсом није изричито предвиђено да га стиче организатор конкурса. (1)

Заједничка правила огласа и конкурса и посебна правила конкурса вреде и за односе настале поводом јавног конкурса за израду идејног пројекта Спомен обележје "Сремски фронт". Ти односи су, међутим, специфични по носиоцу обавезе из конкурса, о чему ће управо бити речи.

(1) О јавном обећању награде, види - М. Константиновић, *Облигације и уговори*, 1969, стр. 68 и 69; В. Станковић у уџбенику Ж. Ђорђевића и В. Станковића, *Облигационо право*, 1994, стр. 261. до 263. и 269. до 277, као и у *Коментару Закона о облигационим односима* (рецензија С. Перовић и Д. Стојановић) стр. 682. до 690.; С. Царић, *Коментари чл. 229. до 233. у Коментару Закона о облигационим односима* (редакција Б. Благојевић и В. Круљ), 1980, стр. 594. до 600.; Ј. Радишић, *Облигационо право*, 1988, стр. 317. до 320.

II. НОСИЛАЦ ОБАВЕЗЕ ПО КОНКУРСУ

Носилац права по конкурсy је учесник награђеног ауторског дела. У овом случају, то је тужилац, аутор првонаграђеног идејног пројекта, по коме је Спомен обележје требало бити изграђено. Иако је конкурс био анониман, око његове идентификације није било проблема. Они су, међутим, настали при утврђивању носиоца обавезе, пошто тужба "није уперена према расписивачу јавног конкурса, већ према СР Југославији и АП Војводини".

1. Зашто је носилац обавезе СР Југославија

На ово питање пресуда даје следећи одговор:

"Што се СР Југославије тиче, она је ступила у овај правни однос преузимањем обавезе расписивача конкурса, сходно члану 453. Закона о облигационим односима. То преузимање је било специфично, јер је извршено Законом о обезбеђењу средстава за финансирање изградње "Споменика победе" ("Службени лист СФРЈ" број 29/77), кога је усвојила Скупштина СФРЈ на седници Већа република и покрајина 3.6.1977. године. Тиме је СФРЈ постала учесник овог правног односа. После нестанка те државе, њене обавезе је преузела тужена СР Југославија, у смислу става 2. преамбуле Устава СРЈ ("Службени лист СРЈ" број 1/92). Отуда, она и има стварну легитимацију туженог у овој парници.

Околност да је Закон о обезбеђивању средстава за финансирање изградње "Споменика победе" стављен ван снаге 1986. године, утицао је на извршење обавеза у погледу реализације идејног пројекта тужиоца, али не и на остала дејства те обавезе. Обавеза из правног односа насталог јавним обећањем награде не може се, у смислу члана 230. став 2. Закона о облигационим односима, опозвати једностраним актом. То важи и за обавезу државе, у чијим је рукама доношење закона. Она у овом спору иступа својим доминијумом а не империјумом, тако да је, као парнични субјект, равноправна тужиоцу.

Додуше, стављање ван снаге поменутог закона искључило је могућност реализације тужиоачевог идејног пројекта, али управо то представља повреду тужиоачевих права, за коју одговара држава. У томе и лежи правни интерес тужиоца за утврђење правног односа према СР Југославији, насталог из једностране изјаве воље изражене у јавно објављеном конкурсy (члан 187. став 2. ЗПП).

Носилац обавезе по јавном конкурсy није Одбор за обележавање Сремског фронта, који га је расписао, јер је обавезе тог одбора преузела најпре СФР Југославија а потом СР Југославија. То преузимање је било атипично, пошто није извршено правним послом, већ Законом о обезбеђивању средстава за финансирање изградње Спомен обележја, односно Уставом СР Југославије (2). Али, држава, у чијим је рукама доношење највиших нормативних аката земље, може и то. Она, међутим, не може преузете обавезе мењати нити их се одрећи. И за њу, наиме, важи одредба члана 230. став 2. Закона о облигационим односима да се обећање награде не може опозвати ако је огласом одређен рок за извршење радње, као у овом случају. Зато је укидање Закона о обезбеђивању средстава за финансирање изградње Спомен обележја, могло спречити реализацију првонаграђеног идејног пројекта, али не и искључити одговорност државе за неизвршење преузете обавезе по основу јавног конкурса. Овде је реч о држави као доминијуму, због чега она у овој парници има третман грађанскоправног субјекта.

(2) О типичном преузимању обавезе види - М. Константиновић, *op. cit.*, стр. 115. и 116; В. Станковић, *op. cit.*, стр. 523-525; Ј. Радишић, *op. cit.*, стр. 408-410.

2. Зашто носилац обавезе није АП Војводина

На ово питање пресуда одговара:

"За разлику од СР Југославије, која је законом преузела обавезу расписивача јавног конкурса за израду идејног пројекта Спомен обележја, САП Војводина, односно АП Војводина у саставу Р. Србије, то није учинила ни једним актом. Она јесте потписник Друштвеног договора о обезбеђивању средстава за изградњу и уређене Спомен обележја "Сремски фронт", али се тај договор не односи на преузимање обавезе расписивача конкурса према тужиоцу, већ на реализацију другог пројекта, уместо награђеног.

По Уставу Р. Србије ("Службени гласник РС" број 1/90), АП Војводина није друштвено политичка заједница, већ територијална аутономија у саставу Р. Србије (члан 6). Она више не врши функције државе, али може извршавати законе и друге прописе односно опште акте Р. Србије, кад је то предвиђено законом републике. У односу на СР Југославију не постоји ни та могућност, не само зато што је територијална аутономија изгубила атрибуте државности, већ и због тога што је престала да буде чинилац федерализма.

С обзиром на речено, АП Војводина није могла преузети законску обавезу федерације у погледу реализације идејног пројекта тужиоца. Ако је није могла преузети, није могла постати ни субјект правног односа насталог из општег југословенског конкурса за израду идејног пројекта Споменика борцима Сремског фронта. Зато је првостепени суд правилно поступио што је захтев за утврђивање тог односа према њој одбио.

Околност да је Споменик изграђен на територији Војводине, није довољна за настанак обавезе. Ова чињеница није извор облигације а и релативна је, јер је локација Споменика и на територији села Адашевца, Општине Шид, Р. Србије и СР Југославије.

Ово су били разлози због којих је, у смислу члана 368. Закона о паричном поступку, одбијена жалба и потврђена побijeна пресуда у делу који се односи на утврђење правног односа према друготуженој".

АП Војводина, за разлику од СР Југославије, није преузела обавезе расписивача конкурса за изградњу Спомен обележја, па нема легитимацију носиоца обавезе по том конкурс. То, међутим, не значи да не може одговарати за повреду ауторских права тужиоца, као потписник Друштвеног договора о обезбеђивању средстава за изградњу и уређење Спомен обележја по пројекту другог аутора.

Овом констатацијом пресуда улази у сферу повреде ауторских права тужиоца и њихове заштите.

III. ПОВРЕДЕ АУТОРСКОГ ПРАВА

Тужилац, као аутор првонаграђеног идејног пројекта, стекао је право да се Спомен обележје сагради по његовом пројекту. То право му је повређено, јер је Спомен обележје изграђено по пројекту другог аутора. Тужилац тврди да је, притом, неовлашћено коришћен и његов идејни пројект, у чему види повреду ауторског права. Првостепени суд се није, у потребној мери, бавио чињеницама у вези са овим тврђењем. То се уочава као мана првостепеног поступка, коју треба отклонити. Наравно, с обзиром на садржину ауторских права и режим њихове заштите. О томе се у пресуди наводи:

"Тужилац, као аутор награђеног идејног пројекта, ужива, у смислу члана 95. Закона о ауторском праву ("Службени лист СФРЈ", бр. 19/78 и 24/86), заштиту моралних и имовинских права. Заштита моралних права, према члану 28. Закона о ауторском праву, тиче се права аутора да буде признат и означен као творац дела, права да се успротиви сваком деформисању,

сакаћењем или другом мењању дела и права да се успротиви свакој употреби дела која би вређала његову част и углед, а може се, према члану 96. Закона о ауторском праву, остварити објављивањем пресуде о повреди тих права, забраном даље повреде или на други начин. Заштита имовинских права аутора, остварује се, према члану 98. Закона о ауторском праву, правом на накнаду штете.

Без обзира што захтев за накнаду штете није постављен, првостепени суд је требало да испита да ли су тужиочева ауторска права повређена, јер и само доношење пресуде о томе, значи сатисфакцију за тужиоца, као аутора. Његов првонаграђени идејни пројект је откупљен, али је он задржао сва морална и имовинска права, што је констатовано у тачки VII Услови конкурса. Првостепени суд ово није испитао, па је чињенично стање у том погледу остало непотпуно утврђено, на шта жалба, у смислу члана 355. Закона о парничном поступку, и указује. Отсуство чињеница о евентуалном искоришћавању награђеног идејног пројекта, чини да се побијана пресуда, у том делу, не може испитати, што представља битну повреду поступка из члана 354. став 2. тачка 13. Закона о парничном поступку, на коју се пази по службеној дужности.

С обзиром на изнето, овај суд је, у смислу члана 369. став 1. и члана 370. став 1. Закона о парничном поступку, укинуо првостепену пресуду у делу који се односи на искоришћавање тужиочевог ауторског дела и предмет вратио на поновно суђење (овај део пресуде има карактер решења).

У поновном поступку првостепени суд ће отклонити речене недостатке, тако што ће испитати да ли су тужени користили идејни пројекат тужиоца, при изградњи Спомен обележја "Сремски фронт" на истој локацији а по пројекту другог аутора, да би, зависно од утврђених чињеница, оценио да ли су повређена његова ауторска права".

Према члану 26. Закона о ауторском праву, постоје ауторска имовинска и ауторска морална права. Чланом 95. Закона о ауторским правима, предвиђено је да лица чије је ауторско имовинско или морално право повређено, може захтевати заштиту тог права и накнаду штете која му је повредом нанета.

Ауторска имовинска права односе се на искоришћавање ауторског дела и преношење ауторских права уз одређену накнаду. Њихова заштита се остварује тужбом за извршење уговора, забрану неовлашћеног искоришћавања дела, утврђивање постојања ауторског права, исплату ауторске накнаде, накнаду материјалне штете или какво друго давање, чињење или нечињење. Ауторска имовинска права трају за живота аутора и 50 година по његовој смрти, ако законом није другачије одређено. Ако је њихов носилац правно лице, трају 50 година по објављивању. Ова права се наслеђују, док трају.

Ауторска морална права тичу се права аутора да буде признат и означен као творац дела, да се успротиви сваком деформисању, сакаћењу, или другом мењању дела и да се успротиви свакој употреби дела која би вређала његову част и његов углед. Њихова заштита се остварује: објављивањем пресуде којом је утврђена повреда права, накнадним објављивањем имена аутора, забраном даље повреде права, уништавањем плагијата, накнадом нематеријалне штете или на други начин којим се неутралише повреда. Ауторска морална права трају и по престанку трајања ауторских имовинских права. Она су вечна. Зато њихово вршење прелази на наследнике, па се после смрти аутора они јављају као заштитници његових моралних права. Отуда се у пресуди Врховног суда Србије Рев. 87/94 од 1.9.1994. године и каже да "право на накнаду нематеријалне штете настале поводом ауторских моралних права, прелази на наследнике и кад, у моменту смрти аутора, није утврђено правноснажном судском одлуком или писменим споразумом". Али, ова пресуда упозорава да су "морална права аутора, односно његовог наследника, везана за личност, па не могу прећи на другог уговором

о искоришћавању, односно преносу искоришћавања ауторског дела". Осим њих, ауторска морална права може вршити и организација којој је аутор припадао или је, с обзиром на врсту дела, требало да припада.

Тужба у овој парници није искористила све могућности заштите. Она не садржи захтев за накнаду штете, иако би он био најплодотворнији. То, међутим, није могло бити разлог да првостепени суд не испита истинитост тужиоцевих тврдњи да је при изградњи Спомен обележја по пројекту другог аутора неовлашћено коришћено његово првонаграђено ауторско дело. Јер, и сам чињенични исказ суда о постојању ове повреде значи сатисфакцију за аутора, чије је дело плагирано. То је био разлог што је Врховни суд, у том делу, укинуо побијану пресуду и предмет вратио на поновно суђење. Притом је првостепеном суду наложио да испита да ли је при изградњи Спомен обележја по пројекту другог аутора, заиста дошло до неовлашћеног искоришћавања ауторског дела тужиоца. Наравно, тужиоцу остаје могућност да преиначењем тужбе постави и захтев за накнаду штете, али сада уз ризик позивања тужених на застарелост.

IV. ЗАШТИТА ПРАВА АУТОРА

Врховни суд је у укидајућем делу своје пресуде (који има карактер решења) дао и упутства која се тичу саме заштите ауторских права:

"Евентуална повреда ауторских права тужиоца не би била у директној вези са правним односом поводом јавно обећане награде по конкурс за идејни пројекат Спомен обележја "Сремски фронт". Тај однос је облигациони и делује између странака који су га успоставили (*inter partes*). Ауторско право делује према свима (*erga omnes*) и зато га може повредити како субјект тог односа тако и свако ко је неовлашћено користио ауторско дело. Стога, у погледу овог захтева, у парници остаје и АП Војводина, као један од учесника Друштвеног договора о обезбеђивању средстава за изградњу и уређење Спомен обележја "Сремски фронт", усвојеног 11. априла 1986. године. То што остали учесници договора нису обухваћени тужбом, није сметња за суђење о овом захтеву, јер у парници о њему тужене повезује идентичност предмета спора па они чине процесну заједницу вољних (а не нужних) јединствених супарничара, што омогућује исход спора и без учесника Друштвеног договора који нису тужени.

Према члану 187. став 1. Закона о парничном поступку, тужба за утврђење се може односити само на постојање, односно непостојање неког права или правног односа, или истинитост, односно неистинитост неке исправе. Из овог произлази да постојање или непостојање неке чињенице, не може бити предмет тужбе за утврђење. Самим тим, ни тужилац у овој парници није могао тражити утврђење чињенице да је на општем југословенском јавном конкурс за израду идејног пројекта Спомен обележја "Сремски фронт" био првонаграђен и чињенице да је на основу тога био донет Закон о обезбеђивању средстава за финансирање и изградњу тог обележја, које су, иначе, неспорна подлога за одлучивање у овој парници.

Пошто је првостепени суд мериторно одлучивао и о тужби за утврђење чињеница, што не спада у судску надлежност, учинио је битну повреду поступка из члана 354. став 2. тачка 3. Закона о парничном поступку, па је овај суд, у смислу члан 396. став 2. Закона о парничном поступку, укинуо тај део првостепене пресуде и тужбу са таквим захтевом одбацио (овај део пресуде има карактер решења)".

Ова упутства тичу се процесне заједнице субјеката који у парници због повреде ауторског права чине тужену страну, као и тужбе за утврђење.

1. Процесна заједница тужених

Права по основу јавног конкурса су релативна и делују између расписивача конкурса и његових учесника. Другим речима, између субјеката односа који је тим конкурсном успостављен. За разлику од њих, ауторска права су апсолутна и делују према свима (3). Зато ова права могу повредити не само расписивач конкурса и његови учесници, него и свако ко неовлашћено користи духовну творевину аутора.

Разликовање ових права дошло је до изражаја у положају АП Војводине, као парничне странке у овом спору. Она није легитимисана у погледу правног односа поводом јавног конкурса, а легитимисана је у погледу повреде ауторских права првонаграђеног на том конкурс. У спору због ове повреде легитимисани су и СР Југославија, која је преузела обавезе расписивача конкурса, и сви други субјекти који су финансирали изградњу Спомен обележја по пројекту другог аутора, без обзира што нису учесници односа поводом конкурса.

Управо зато што за повреду ауторског права може бити одговоран свако ко је ту повреду учинио, број тужених се може и увећати. Али, ако тужилац не прошири тужбу, положај тужених имаће само СР Југославија и АП Војводина. У спору због повреде ауторског права, тужени чине процесну заједницу вољних јединствених супарничара, која може егзистирати и кад не обухвата све који у њој још могу бити. Према онима који су у њој, парница, по члану 201. Закона о парничном поступку, може бити окончана само на једнак начин (4). Различит начин суђења о захтевима који су постављени, не допушта природа правног односа о којем је реч.

Ако буде истакнут и захтев за накнаду штете, тужени ће, у погледу њега, бити у процесној заједници обичних супарничара, јер се њихова одговорност заснива на солидарној обавези, којој је примерено обично пасивно супарничарство (5).

2. Тужба за утврђење

Пошто предмет тужбе за утврђење не може бити захтев да се утврди постојање или непостојање неке чињенице, првостепени суд није могао мериторно одлучивати о захтеву да се утврди да је тужилац на конкурс за израду идејног пројекта Спомен обележја "Сремски фронт" био првонаграђен и да је за финансирање изградње овог Спомен обележја био донет посебан закон.

У том делу захтева тужба је требало да буде одбачена. Пошто првостепени суд то није учинио, Врховни суд је укинуо побијану пресуду и у том делу одбацио тужбу.

(3) О. Станковић у уџбенику О. Станковића и В. Водинелића, *Увод у грађанско право*, 1994. година, стр. 136.

(4) З. Ивошевић, *Супарничарство*, 1979, стр. 90-103. и *Јединствено супарничарство проналазача у спору о раскиду лиценчног уговора*, *Анали Правног факултета у Београду*, број 6/93, стр. 707-712.

(5) З. Ивошевић, *op. cit.*, стр. 73-86.

ОДЛУКЕ ВРХОВНОГ СУДА СРБИЈЕ

Заштита ауторских моралних права

Морална права аутора односно његовог наследника везана су за личност па не могу прећи на другог уговором о искоришћавању, односно преносу искоришћавања ауторског дела.

Право на накнаду нематеријалне штете настале повредом ауторских моралних права прелази на наследнике и кад у моменту смрти аутора није утврђено правоснажном одлуком или писменим споразумом.

Из образложења:

Према члану 5. став 1. Закона о ауторском праву превод књижевног дела заштићен је као и изворно дело. Пошто по члану 26. поменутог закона ауторско право садржи материјалноправна и личноправна овлашћења, преводилац књижевног дела (као и писац) ужива заштиту и имовинских и моралних ауторских права.

У овом случају предмет заштите је превод књиге Фридриха Ничеа "Воља за моћ" коју је 1937. године издао Геца Кон у оквиру филозофске библиотеке "Кариатиде". Аутор превода је др Душан Стојановић а тужбу је поднео његов син. У својству наследника, преко пуномоћника Ауторске агенције за Р. Србију.

Предмет тужбеног захтева је заштита ауторских моралних права. Та права су вечна јер, по члану 87. Закона о ауторском праву трају и по престанку ауторских имовинских права која се по члану 82. став 1. поменутог закона гасе педесет година после смрти аутора. Морална права су везана за личност аутора односно његовог наследника и не могу се уговором преносити на другог. Зато је без утицаја на легитимацију тужиоца у овом спору уговор кога је он закључио са ИРО "Просвета" 22. новембра 1989. године. Овим уговором тужилац је у смислу члана 52. Закона о ауторском праву пренео имовинска права искоришћавања дела у пуном обиму али се тиме није лишио нити је могао да се лиши ауторских моралних права и њихове заштите. Та права су непреносива, што је, уосталом изричито предвиђено и у члану 6 bis Бернске конвенције за заштиту књижевних и уметничких дела коју је Југославија ратификовала 1971. године. С обзиром на то, неосновани су наводи жалбе да тужилац није активно легитимисан да захтева заштиту ауторских моралних права и накнаду штете по том основу.

Пошто је тужени без знања и дозволе тужиоца искористио превод др Душана Стојановића за своје фототипско издање Ничеове књиге "Воља за моћ", не назначивши аутора превода, повредио је ауторска морална права преводиоца да буде признат и означен као аутор, у смислу члана 28. Закона о ауторском праву. Зато је првостепени суд, штитећи ово право, поступио по члану 96. тач. 2. и 3. Закона о ауторском праву, када је одредио објављивање пресуде о трошку туженог и забранио неовлашћено коришћење превода.

Побијана пресуда је правилна и у погледу накнаде нематеријалне штете. Ово право предвиђа члан 95. Закона о ауторском праву а остварује се

заједно са директном заштитом ауторских моралних права из члана 28. тога закона. Накнада је досуђена као правична сатисфакција, у складу са чланом 200. Закона о облигационим односима јер одговара значају повређеног добра и циљу накнаде а не погодује тежњама које су неспојиве са њеном природом и друштвеном сврхом.

Околност што је аутор превода умро пре повреде права не утиче на могућност остваривања накнаде нематеријалне штете упркос члану 204. став 1. Закона о облигационим односима по коме потраживање накнаде нематеријалне штете прелази на наследнике само ако је признато правноснажном одлуком или писменим споразумом. Овај општи пропис се не примењује у заштити ауторских моралних права, јер га искључује посебна норма члана 87. Закона о ауторском праву према коме ауторска морална права трају и по престанку ауторских имовинских права (која нацивљују аутора само 50 година). Како и Бернска конвенција за заштиту књижевних и уметничких дела, у члану 6. bis став 2. предвиђа да морална права аутора "остају на снази после његове смрти", јасно је да потраживање накнаде нематеријалне штете настале повредом тих права, прелази на наследнике па је то право могао остварити и тужилац, без обзира што је право на накнаду материјалне штете остварила ИРО "Просвета".

Према члану 200. став 1. Закона о облигационим односима, накнада нематеријалне штете се досуђује независно од накнаде материјалне штете. Стога су неосновани наводи жалбе да накнадом због повреде ауторских моралних права тужилац жели да оствари накнаду имовинске штете.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 87/94 од 1.9.1994)

Заштита ауторских моралних права

Директна заштита ауторских моралних права остварује се заједно са заштитом тих права путем накнаде нематеријалне штете, тако да извињење аутору, односно објављена исправка не искључује могућност остваривања права на накнаду штете.

Из образложења:

"Према члану 28. Закона о ауторском праву, ауторска морална права су: право аутора да буде признат и означен као творац дела, право аутора да се успротиви сваком деформисању, сакаћењу или другом мењању дела и право аутора да се успротиви свакој употреби дела која би вређала његову част и углед. Заштита ових права не огледа се само у накнадном означавању имена аутора и забрани понављања повреде, у смислу члана 98. Закона о ауторском праву, него и у праву на накнаду штете због повреде тих права, које се према члану 95. поменутог закона остварује кумулативно са директном заштитом. Отуда се у жалби неосновано наводи да тужилац не може остварити накнаду штете због повреде ауторских моралних права зато што је тужена ревија у наредном броју објавила напомену и исправку са извињењем тужиоцу и осталим ауторима чији су радови коришћени у писању репортаже. Објављивање исправке, односно извињења не искључује, дакле, право на накнаду нематеријалне штете у смислу члана 200. Закона о облигационим односима у вези са чланом 95. Закона о ауторском праву.

(Пресуда Врховног суда Србије, Гж. 89/94 од 1.9.1994)

Одговорност новинара и издавача

Ако је новинар плагирањем или на други начина повредио морална права аутора, обављајући радну дужност, за штету одговара и организација у којој ради.

Из образложења:

"Основано се у жалби тужиоца наводи да првостепени суд није имао у виду одредбу члана 170. став 1. Закона о облигационим односима. Према

овој одредби, за штету коју запослени у раду или у вези са радом проузрокује трећем лицу одговара предузеће у коме је штетник радио у тренутку проузроковања штете, осим ако докаже да је запослени у датим околностима поступао онако како је требало. Примена ове одредбе захтева да се разјасни да ли је првотужени проузроковао штету из радног односа или не. У жалби тужиоца се наводи да је тужени "хonorарни уредник", што изискује да се испита његов радни правни статус. С тим у вези потребно је разјаснити да ли страначку способност има тужена ревија или предузеће које је ту ревију основало.

С обзиром на то, овај суд је, у смислу члана 369. став 3. и члан 370. став 1. ЗПП, укинуо побијану пресуду у делу којим је одбијен захтев према туженој ревији, и предмет вратио на поновно суђење.

У поновном поступку првостепени суд ће разјаснити да ли тужена ревија има властити правни субјективитет или се користи правним субјективитетом оснивача, при чему ће поступати у смислу члана 83. ЗПП. Испитаће да ли је првотужени у радном односу и да ли му је послодавац ревија или њен оснивач, да би се знало ко одговара за повреду ауторских права тужиоца и накнаду штете, солидарно са њим."

(Пресуда Врховног суда Србије, Гж бр. 89/94 од 1.9.1994)

Редиговање или коауторство превода

Прерада превода у процесу редиговања без сагласности преводиоца јесте повреда његовог ауторског права, али ако се он са том прерадом сагласи, интервенције у преводу могу довести и до коауторства.

Из образложења:

"Тужиља у овом спору тражи заштиту ауторских моралних и имовинских права. Чињенични основ њеног захтева је тврђење да је тужени њен превод, уз одређену прераду и редакцију, објавио као свој. Тражила је да се утврди да је њено ауторско право повређено на тај начин што је тужени недозвољено редиговао и прерадио њен превод и на тако насталом преводу себе означио као јединог аутора.

Овако постављен захтев није јасан и одређен. Повреда ауторског моралног права овлашћује аутора да буде признат и означен као творац дела и да се успротиви сваком деформисању, сакаћењу или другом мењању дела, као и да се успротиви свакој употреби дела која вређа његову част или углед. Тужиљин захтев види повреду ауторског права само у недозвољеном редиговању и преради њеног превода и у чињеници да је на тако насталом преводу тужени себе означио као јединог аутора. С обзиром на изнето, захтев тужиље би морао бити усмерен у правцу утврђивања да је она аутор превода, а не да је тужени на насталом преводу себе означио као јединог аутора. Наведене нејасноће имају значај битне повреде поступка, јер се из донесене пресуде не види одређено да ли се ради о плагијату тужиљиног превода или само о изостављању тужиље као једног од коаутора тужиље

У поновном поступку потребно је разјаснити да ли рад туженог на преводу тужиље има квалитет коауторства или само вешто редигованог текста превода".

(Решење Врховног суда Србије Гж 705/92 од 20.4.1994)

Редиговање или деформисање превода

За утврђивање границе између недозвољеног деформисања и дозвољеног редиговања превода, потребно је стручно знање којим суд не располаже па се у помоћ мора позвати вештак.

Из образложења:

"Пошто је анализирао редакторске измене у преводу тужиоца, првостепени суд је закључио да није било потребно вештачење налазећи да је ноторно да се ради о деформисању превода тужиоца.

Једина спорна чињеница била је: да ли је овде реч о недозвољеном деформисању или дозвољеном редакторском мењању превода. Проглашавајући ову спорну чињеницу ноторним недозвољеним деформисањем тужиоцевог превода, првостепени суд је учинио битну повреду поступка из члана 354. став 1. у вези члана 221. став 4. Закона о парничном поступку. За њено утврђивање суд не поседује довољно стручног знања, па ће, у поновном поступку, преко вештака утврдити да ли је и у којој мери стручном редакцијом превода промењен његов смисао и да ли је тиме деформисано преводилачко дело, или је, пак, редакција превода урађена по правилима струке и обичајима у том послу".

(Решење Врховног суда Србије Гж. 3/93 од 10.2.1993)

Концепт листа као ауторско дело

Идејни концепт по коме се један лист индивидуализира у свом жанру, представља ауторско дело.

Из образложења:

"Тужеља је код Ауторске агенције регистровала концепцију женског листа "Ана". Женски часописи припадају жанру ревијалне штампе. Постоје два глобална концепта њиховог уређивања. Један се изводи из стила листа "Elle", који је заснован на широј социокултурној равни третирања "женских" тема са акцентом на текстуални део. Други се темељи на стилу листа "Vogue", који је више ослоњен на визуелни акценат гламура и моде. Посебну групу чине "трач" магазини, врста "жуте штампе" која се бави јевтиним и скандалозним вестима из живота познатијих и богатијих људи. Сва ова три тренда утицала су на развој домаће женске штампе. Часопис "Ана" је лакши, ближи публици која би хтела да се опусти или забави, има изразиту склоност ка гламуру и медијалном трачу, препознатљиво писмо, стил и однос према темама које третира, односно које изоставља. Упоредивањем бројева које је уређивала тужила и бројева који су изашли касније, није се могла констатовати нека битнија и суштинска формална и структурална разлика. Часопис "Ана" у оба периода има изразит стилски, тематски и структурални континуитет.

С обзиром на изнето, концепција листа "Ана" је оригинална творевина тужиле и може се сматрати њеним ауторским делом, јер представља индивидуализирану концепцију листа, који се по својим одликама разликује од свих листова сличног жанра. Неосновано се, стога у жалби наводи да концепција часописа представља само идеју а не ауторско дело које ужива заштиту.

Пошто је тужени наставио да издаје лист "Ана" и после тужилиног противљења, првостепени суд је правилно обавезао туженог да јој накнади штету".

(Пресуда Врховног суда Србија Гж. 84/93 од 21.4.1993)

Ауторство и законско решење

Држава не повређује право аутора научног или стручног дела ако по његовој идеји законом одреди један друштвени однос.

Из образложења:

"Тужилац тврди да је у својим стручним радовима изнео идеје о оснивању стамбених предузећа и расподели личних доходака по којефицијентној методи, да је са тим идејама упознао одговорне људе у Скупштини и да су баш на основу тих идеја донети прописи о томе.

Ако би се и узело да су идеје тужиоца искоришћене при доношењу одговарајућих прописа, ипак се не би могло узети да су повређена његова ауторска права, јер грађани приликом доношења прописа додају своје предлоге и мишљења а тужилац је о својим идејама самоиницијативно упознао одговорне људе у Скупштини и предложио доношење прописа у том смислу”.

(Пресуда Врховног суда Србије Гж. 70/93 од 24.3.1993)

Ауторска тужба за утврђење

Аутор нема правни интерес да се утврди постојање његовог ауторског права ако не тражи и заштиту тог права према туженом.

Из образложења:

”Аутор може, у смислу чл. 8, 31. и 38. Закона о ауторском праву и чл. 187. Закона о парничном поступку, поднети тужбу за утврђивање постојања ауторског права на одређеном делу, уколико му тужени то право оспорава. Стога аутор дела нема правни интерес за подношење ове тужбе, ако у исто време не тражи и заштиту ауторског права према туженом”.

(Решење Врховног суда Србије Гж. 13/93 од 16.2.1993)

Заштита и објављивање ауторског дела

Аутор има право на заштиту ауторског дела без обзира да ли је оно објављено или не.

Из образложења:

”Према члану 3. Закона о ауторском праву, ауторско дело је творевина људског духа у књижевности, науци, уметности и другим областима стваралаштва, а према члану 8. тог закона, аутор је онај који је дело створио. С обзиром на то, захтев тужиоца да се утврди да је аутор означеног дела, основан је без обзира што оно још није објављено. Објављивање је у смислу члана 27. Закона о ауторском праву, само начин искоришћавања ауторског дела”.

(Пресуда Врховног суда Србије Гж. 70/93 од 24.3.1993)

Рок издавања дела и важења издавачког уговора

Ако није другачије уговорено, рок издавања дела и важења издавачког уговора траје годину дана од предаје дела издавачу.

Из образложења:

”Уколико рок за издавање дела није утврђен уговором, издавач је, по члану 70. став 4. Закона о ауторском праву, дужан да дело објави у примереном року, а најкасније у року од једне године од дана предаје ауторског дела издавачу. По ставу 1. истог члана, истеком овог рока престаје и важење издавачког уговора. Према томе, ако рок није предвиђен, закон не допушта да важење издавачког уговора траје бесконачно. То би довело до правне несигурности. Сем тога, може се претпоставити да аутор има правни интерес да своје дело понуди другом издавачу, ако га први издавач у одређеном року није издао. После истека тог рока, истиче и важност закљученог издавачког уговора. Зато издавач после овог рока нема овлашћење за издавање дела”.

(Пресуда Врховног суда Србије Гж. 65/93 од 11.5.1993)

"Право покајања"

Допуна првобитне верзије мемоара није, сама за себе, довољна да се закључи да се аутор користио "правом покајања" и да је забранио издавање старе верзије.

Из образложења:

"Заључак правостепеног суда да се аутор користио правом покајања и да је забранио издавања првобитне верзије мемоара, заснива се само на чињеници да је написао нову верзију мемоара, којом је допуњена ранија. Коришћење права из члана 30. Закона о ауторском праву условљено је обавезом аутора да о томе обавести корисника, односно сопственика дела, што мора бити учињено сасвим одређено, на изричит начин, без икакве сумње у погледу воље аутора да забрањује објављивање првобитне верзије дела".

(Пресуда Врховног суда Србије Гж 186/93 од 15.1.1994)

Сагласност аутора и ново издање дела

Кад није реч о тзв. "слободном делу", издавач мора тражити од аутора, односно његовог наследника сагласност за свако ново издање дела, ако уговором није друкчије одређено.

Из образложења:

"Уколико уговором није друкчије одређено, издавач је дужан да тражи одобрење и сагласност од аутора, односно његовог наследника за свако ново издање дела. Пошто се не ради о тзв. "слободном делу", јер није прошао рок заштите одређен чланом 82. Закона о ауторском праву, поновно издавање дела без сагласности или одобрења аутора, односно његовог наследника, даје могућност тражења забране поновног издања већ објављеног дела".

(Пресуда Врховног суда Србије Гж 186/93 од 15.1.1994)

Слајдови и фотографије као ауторска дела

Слајдови и фотографије за омоте грамофонских плоча и касета су ауторска дела за чије коришћење аутору припада накнада.

Из образложења:

"Слајдови и фотографије су ауторска дела, у смислу члана 3. Закона о ауторском праву, па је тужени, пошто је утврђено да их је искоришћавао, дужан да тужиоцу, као њиховом аутору, исплати накнаду одређену чланом 27. истог закона. Висина накнаде је правилно утврђена, с обзиром да је примењен тарифник Удружења примењених уметника и Ауторске агенције за област фотографије".

(Пресуда Врховног суда Србије Гж 16/93 од 4.3.1993)

Компјутерски програм као ауторско дело

Компјутерски програм је ауторско дело па аутор ужива заштиту према сваком ко га неовлашћено користи.

Из образложења:

"Компјутерско-рачунарски програми су оригинална духовна творевина тужиоца и зато представљају њихова ауторска дела у смислу члана 3. Закона о ауторском праву. Ти програми су стварани ван радних обавеза тужиоца у туженој установи. Отуда је она повредила ауторска права тужиоца, тиме што је програме користила под својим именом и ознакама".

(Решење Врховног суда Србије Гж 145/93 од 22.6.1993)

Разгледница као ауторско дело

Разгледница је ауторско дело па њен творац, односно његов наследник ужива ауторску заштиту.

Из образложења:

"Тужила је наследница аутора комплета од 10 разгледница града. Тужено туристичко предузеће је без њене сагласности објавило овај комплет разгледница поводом свог јубилеја. Како је на овај начин повредило ауторско право тужиље, првостепени суд је поступао у складу са чланом 96. Закона о ауторском праву када је туженом забранио даљу повреду права и наложио да се пресуда у овом спору објави о трошку туженог".

(Пресуда Врховног суда Србије Гж. 231/93 од 28.12.1993)

Неовлашћено коришћење филма

Филмско предузеће повређује права аутора филма ако искоришћава филм на начин који није предвиђен уговором.

Из образложења:

"Странке су закључиле уговор о режији филма, којим је предвиђено да тужилац, као аутор, преноси на тужено филмско предузеће право снимања, производње, репродуковања, стављања у промет, биоскопског приказивања филма у земљи и иностранству, као и право приказивања филма на телевизији, док сва остала права задржава за себе. С обзиром на то, за коришћење филма ван ових начина, тужени је био дужан да прибави сагласност тужиоца, односно да склопи нови уговор. Тужени је, међутим, без прибављања ове сагласности, издао касету филма и ставио је у промет. Пошто је на тај начин повредио и ауторска права тужиоца, првостепени суд је правилно поступио што је његов захтев усвојио".

(Пресуда Врховног суда Србије Гж. 243/91 од 3.10.1993)

Трајање ауторског права и рок застарелости потраживања

Трајање ауторског имовинског права ваља разликовати од рокова застарелости потраживања из уговора о коришћењу ауторског дела.

Из образложења:

"Законом о ауторском праву одређена је дужина трајања појединих врста ауторског права. Тако је чланом 84. тог закона прописано да ауторско имовинско право на дело примењене уметности траје 25 година од објављивања. Овде је реч о општем року трајања поменутог ауторског права, у оквиру кога се свако појединачно потраживање из одређеног уговора јавља као облигационо право које застарева у роковима предвиђеним Законом о облигационим односима".

(Пресуда Врховног суда Србије Гж. 268/93 од 23.2.1994)

Супарничарска заједница коаутора проналаска

Коаутори проналаска имају положај јединствених супарничара у спору ради заштите њиховог права.

Из образложења:

"Сви даваоци лиценце по уговору о лиценци, носиоци су патента, јер су, као коаутори, изумели технолошки поступак добијања препарата за одржавање хигијене косе, екстракцијом из биљака. Ово их, према члану 76. Закона о заштити проналаска, техничких унапређења и знакова разликовања ("Службени лист" СФРЈ бр. 34/81 и 3/90), недељиво повезује у материјалну правну заједницу, из које заштиту проналаска према стипендијоци лиценце могу остваривати само као јединствени супарничари, у смислу члана 201.

Закона о парничном поступку. По овој одредби, сви јединствени супарничари сматрају се једном парничном странком, како би се спор, због недељивости правног односа у коме учествују, могао решити на једнак начин према свима. То значи да се и у овој парници, спор може решити само јединственом пресудом, која ће подједнако гласити према свим тужиоцима, као јединственим супарничарима. Да би се то обезбедило тужиоци могу предузимати диспозитивне парничне радње (повлачење, преиначење или проширење тужбе, закључење поравнања и др.) као једна парнична странка а не као појединачни процесни субјекти. У погледу осталих парничних радњи, важи правило да се радње делатних супарничара протежу и на неделатне, па ако неки супарничари остану код тужбе а неки је повуку, има се узети да су код тужбе остали сви. Ова и друга правила јединственог супарничарства морају се поштовати, јер њихово неуважавање доводи до неразрешивих заплета”.

(Решење Врховног суда Србије Гж 853/91 од 10.7.1992)

Заштита патента

Проналазач, односно власник патента има право на заштиту проналаска према сваком ко га неовлашћено користи.

Из образложења:

”Тужилац је проналазач и носилац патента. Тужени је без одобрења тужиоца израђивао и продавао производ заштићен патентом.

Према члану 44. Закона о заштити проналаска, техничких унапређења и знакова разликовања (”Службени лист СФРЈ” бр. 34/81, 3/90), носилац патента има право да га користи, да другим лицима не дозволи његово неовлашћено коришћење и да од лица које му повреди право захтева накнаду штете. Како је тужени неовлашћено производио и стављао у промет производ заштићен патентом, дужан је да тужиоцу накнади штету”.

(Пресуда Врховног суда Србије Гж 119/93 од 11.5.1991)

Повреда проналазачког права

Проналазачко право се повређује подржавањем или неовлашћеном производњом, односно продајом заштићеног производа.

Из образложења:

”Тужени је повредио проналазачко право тужиоца, подражавањем и неовлашћеном производњом, односно продајом патентом заштићеног производа. Стога је правилна пресуда првостепеног суда којом је тужени обавезан да тужиоцу накнади штету због повреде овог права”.

(Пресуда Врховног суда Србије Гж 281/93 од 22.12.1993)

Преузимање аксиоматичних научних дефиниција

Преузимање аксиоматичних научних дефиниција не може се квалификовати као повреда ауторског права претходника у преузимању.

Из образложења:

”Првостепени суд је оценио да је тужени повредио ауторско право тужиоца, тиме што је у писању уџбеника ”Основи економије”, објављеног 1992. године, користио делове текста туженог из њиховог заједничког уџбеника ”Политичка економија”, објављеног 1987. године.

Оваква оцена није поуздана.

Према члану 3. став 1. Закона о ауторском праву, ауторским делом сматра се и творевина у области науке. Овај закон не утврђује експлицитно појам научног дела, али из његове логике и логике научног стваралаштва произлази да је то самостално дело једног или више аутора које решава,

односно објашњава неко научно питање или поставља нове научне проблеме. То дело ужива ауторску заштиту и не може се присвајати.

Вештаци др Б.И. и др Б.М. професори Економског факултета у Београду, навели су да је тужени заиста преузео поједине исказе тужиоца из њиховог ранијег заједничког уџбеника. Међутим, нису се изјаснили о карактеру тих исказа, иако је тужени указивао да они потичу од класика економске мисли и да представљају неизбежну грађу свих уџбеника економије. Будући да овај став дели и рецензент спорног уџбеника др М.П. такође професор Економског факултета у Београду, да је преузимање исказа више садржинско него дословно и да је од 400 страна спорног уџбеника под сумњом око 200 редова, очито је да није разјашњено да ли се преузети искази односе на аксиоматичне дефиниције општепризнатих економских категорија, које су идентификовали класици економске доктрине, или на самостална изворна научна достигнућа тужиоца. С обзиром на то у жалби се основано указује да је чињенично стање остало непотпуно утврђено, што је и било разлог да овај суд, у смислу члана 370. став 1. ЗПП, укине првостепену пресуду и предмет врати на поновно суђење.

У поновном поступку првостепени суд ће отклонити учињене недосатке тако што ће тражити да се вештаци изјасне о питању које је остало неразјашњено. Ако се њихово мишљење о томе и даље буде разликовало од мишљења рецензента, одредиће се ново вештачење, сходно члану 261. став 3. ЗПП. Примени ове одредбе не шкоди што је рецензент саслушан као сведок, јер научна звања које има (доктор економских наука и професор универзитета), дају његовом исказу капацитет налаза и мишљења вештака.

Вештачење је доказано средство које се користи кад суд не располаже стручним знањем без којег се не може разјаснити релевантна околност. Пошто суд зна право (*iura novit curia*), неумесан је предлог жалиоца да се за вештака одреди стручњак за ауторско право. Суду нико не може вештачити право, јер судија ту вештину мора имати. Због тога и евентуално ново вештачење може обавити само стручњак у области науке којим се баве и парничне странке. Наравно, и то вештачење мора бити засновано на компаративној анализи, као што је било и допунско вештачење од 17.12.1993. године.

Тужени јесте поступио некоректно, јер тужиоца све до објављивања уџбеника "Основи економије" није обавестио да неће бити коаутор. Али, у овој парници суд одлучује само о правним питањима. О моралном аспекту спора изјаснило се Наставно научно веће Пољопривредног факултета у Београду. Суд у овом спору треба да одговори само на питање: да ли је тужени повредио ауторско право туженог неовлашћеним коришћењем његовог ауторског дела и да ли је дужан да то јавно призна."

(Решење Врховног суда Србије, Гж. 127/94 од 28.12.1994.)

Концепт часописа као ауторско дело

Концепт часописа може бити ауторско дело ако представља оригиналну духовну творевину, а не компилацију већ постојећих страних или домаћих часописа.

Из образложења:

"Окружни суд је пружио ауторску заштиту концепту часописа "Плећење", иако се није бавио питањем да ли тај концепт представља оригиналну духовну творевину тужиоца. Сама чињеница да није расправљено да ли је реч о самосталном и оригиналном ауторском делу или евентуалној модификацији страног часописа "Verlag für Frau", било је довољно да се првостепена пресуда укине и предмет врати на поновно суђење".

(Решење Врховног суда Србије, Гж. 88/94 од 29.09.1994.)

Приредио др Зоран Ивошевић

ОДЛУКЕ САВЕЗНОГ УСТАВНОГ СУДА

Пропис о ревалоризацији друштвеног капитала није противан уставном начелу забране повратног дејства закона

Одредбама члана 34а. Закона о судовима и поступку претварања друштвене својине у друге облике својине ("Сл. гласник РС", бр. 48/91, 75/91 и 61/94) прописано је како се врши поновно утврђивање (ревалоризација) вредности друштвеног капитала који је претворен у друге облике својине, до 1. јануара 1990. године.

Грађанин сматра да оспорене законске одредбе нису сагласне с Уставом СРЈ, пошто имају повратно дејство.

Одредбом члана 117. став 2. Устава СРЈ утврђено је да поједине одредбе закона, ако то захтева општи интерес, утврђен при њихову доношењу, могу имати повратно дејство. О повратном дејству закона, односно појединих одредби закона које нису у складу с Уставом СРЈ може се говорити, дакле, само у случају да законодавац повратно дејство појединој законској одредби није дао у општем интересу. Савезни уставни суд утврдио је да је Народна скупштина Републике Србије, доносећи оспорене законске одредбе, дала тим одредбама повратно дејство у општем интересу. С обзиром на то, Савезни уставни суд оценио је да оспорене законске одредбе нису противне начелу Устава СРЈ о забрани повратног дејства закона. При томе, мора се имати у виду да Савезни уставни суд не може, по Уставу СРЈ, оцењивати да ли је повратно дејство оспорених одредби наведеног закона одиста у општем интересу. Та оцена припада искључиво законодавцу. Уставносудска контрола уставности закона ограничава се, према томе, само на то да утврди да ли је одредби закона која има повратно дејство то дејство дато у општем интересу, утврђеном у поступку за доношење закона, односно законске одредбе са повратним дејством.

(Савезни уставни суд, решење I У број 158/94, од 23. новембра 1994)

Закон може прописати право надлежног државног органа да привремено затвори продајни објект или друго продајно место у случају повреде одредби Закона о трговини

Одредбом члана 41а. Закона о трговини ("Сл. лист СРЈ", број 41/94) прописано је да је савези тржишни инспектор дужан да привремено затвори продајни објект или друго продајно место трговцу, у случајевима ближе одређеним том законском одредбом.

Грађанин сматра да оспорена законска одредба није у складу с одредбом члана 69. став 1. Устава СРЈ, по којој је зајамчена слобода рада и привређивања, и да само суд може изрећи заштитну меру забране обављања делатности.

Слобода рада и привређивања, зајемчена Уставом СРЈ, не значи, по схватању Савезног уставног суда - слободу обављања делатности мимо услова прописаних законом којим се уређује обављање делатности. Оспорена законска одредба налаже савезном тржишном инспектору привремено затварање продајног објекта у случају да се трговинска делатност обавља противно условима прописаним законом. Свако ко се бави пословањем те врсте дужан је да поштује одредбе Закона о трговини, да не поступа противно оспореној одредби тога закона. Нико се, стога, позивом на слободу рада и привређивања, не може понашати, у обављању делатности, тако да не поштује услове прописане законом. Наведена одредба Устава СРЈ не спречава законодавца да пропише не само услове под којима се обавља трговинска делатност, већ и да санкционише последице незаконитог поступања, односно последице прекршаја закона. Закон о трговини не забрању-

је бављење том делатношћу, да би се могло говорити о повреди уставне слободе рада и привређивања. Савезни уставни суд сматра, због тога, да оспорена законска одредба није несагласна с Уставом СРЈ.

Савезни уставни суд сматра, исто тако, да није противно Уставу СРЈ, наведено овлашћење тржишног инспектора које значи одређену заштиту друштва од незаконитог понашања у обављању наведене делатности. Уставом СРЈ није утврђено, наиме, да такву меру може изрицати само редовни суд, и да, то што је у питању једна заштитна мера, коју, по правилу, изричу, као споредну меру, редовни судови (у кривичном поступку) уз главну казну, не значи да закон даје државном органу једно овлашћење које му, по Уставу СРЈ, не може дати.

(Решење Савезног уставног суда, I У број 87/94, од 16. новембра 1994)

ПТТ организација може, грађанима и правним лицима, наметати само оне обавезе на које је овлашћује закон о ПТТ услугама

Одредбама чл. 7. и чл. 27. Правилника о критеријумима за заснивање претплатничких односа у ТТ саобраћају ("Сл. гласник Републике Србије", бр. 8/93) прописано је да се захтев за пресељење претплатничког ТТ уређаја подноси, по правилу, најраније 15 дана пре сеобе подносиоца захтева из стана, односно пословне просторије, а најкасније на дан пресељења; да ће се сматрати да је претплатник напустио претплатнички ТТ уређај уколико у наведеном року не поднесе захтев за сеобу претплатничког ТТ уређаја, услед чега му престаје претплатнички однос.

Грађанин сматра да оспорене одредбе Правилника нису у складу с одредбама чл. 75. и чл. 77. Закона о ПТТ услугама, којима је прописано кад престаје претплатнички однос између корисника ПТТ услуга и ПТТ организације.

Пресељење претплатничког ТТ уређаја у други стан, односно у другу пословну просторију и престанак претплатничког односа између корисника ТТ уређаја и ПТТ организације уређен је одредбама чл. 75. и чл. 77. Закона о ПТТ услугама ("Сл. лист СФРЈ", бр. 2/86 и 26/90). Тако је, одредбом члана 75. став 1. тачка 4. тога закона прописано да претплатнички однос може престати, у случају пресељења ТТ претплатника у други стан, односно пословну просторију ако претплатник остави на коришћење ТТ уређај новом кориснику стана, односно пословне просторије. По одредбама чл. 77. тога закона, телефонски претплатник који се сели у други стан, односно у другу пословну просторију може написмено захтевати од ПТТ организације на чије се подручје преселио да се изврши прикључење његовог телефонског уређаја на ТТ мрежу. При томе, Закон не прописује рок у којем је телефонски претплатник дужан да поднесе тај захтев. Претплатник који се сели није дужан, дакле, поднети захтев за пресељење уређаја у неком року који одређује ПТТ организација, нити његово пропуштање тога рока може имати за последицу престанак претплатничког односа. Претплатнички однос може престати само уколико претплатник који се сели остави на коришћење свој телефонски уређај новом кориснику стана, односно пословне просторије. У томе случају, тај однос престаје по Закону, а не - по одредбама оспореног правилника. Јавно предузеће "Србија", није, дакле, имало право да телефонског претплатника обавезује, у случају пресељења, на подношење захтева у одређеном року, нити да за пропуштање тога рока везује последицу престанка претплатничког односа. Због тих разлога, Савезни уставни суд налази да оспорене одредбе Правилника нису сагласне са савезним законом.

(Савезни уставни суд, одлука III У број 85/94, од 23. новембра 1994)

Општинска скупштина нема право да прописује начин заснивања претплатничких односа у ТТ саобраћају

Одлуком Скупштине општине Д. о прикључењу претплатничког телефонског апарата на ТТ мрежу на територији општине Д. прописани су услови под којима се будући телефонски претплатници могу прикључити на ТТ мрежу на територији општине, и услови под којима претплатници могу преселити претплатнички апарат из једног у други објект, и друга питања која се тичу заснивања претплатничких односа у ТТ саобраћају.

Поступак за оцењивање законитости оспорене одлуке покренуло је Јавно предузеће ПТТ саобраћаја Црне Горе, истичући да се односи који су предмет оспорене одлуке уређују Законом о ПТТ услугама, Општим условима за вршење ПТТ услуга и општим актом Јавног предузећа ПТТ саобраћаја Црне Горе. Оспорена одлука није, због тога, у складу са Законом о ПТТ услугама.

Савезни уставни суд оценио је да оспорена одлука није у складу са савезним законом.

Одредбама чл. 67. и чл. 68. Закона о ПТТ услугама ("Сл. лист СФРЈ", бр. 2/86 и 26/90) - на које се позива оспорена одлука - није прописано да општинска скупштина може, својим актом, уређивати, било које, питање заснивања претплатничких односа у ТТ саобраћају. Тим законским одредбама прописано је ко може постати телефонски претплатник, обавезе телефонског претплатника и ПТТ организације, и начин заснивања претплатничког односа у ТТ саобраћају. Ни те, ни друге одредбе Закона о ПТТ услугама, односно одредбе другог савезног закона, не овлашћују општинску скупштину (као ни друге државне органе) да прописује услове и начин на који се закључује претплатнички однос у ТТ саобраћају. То је право - уколико нешто из те области није прописано савезним законом - ПТТ организације, која утврђује критеријуме за заснивање претплатничких односа у ТТ саобраћају и закључује уговор о претплатничким односима у томе саобраћају. Због тих разлога, Савезни уставни суд оценио је да оспорена одлука није сагласна са савезним законом.

(Савезни уставни суд, решење III У број 66/94, од 19. октобра 1994)

Закон не може бити оглашен неуставним само због тога што не садржи неку одредбу коју би, по мишљењу грађанина, морао садржавати

Грађанин је оспорио уставност Закона о Војсци Југославије ("Сл. лист СРЈ", број 67/93), а нарочито одредбе тога закона о пензијском и инвалидском осигурању војних осигураника, због тога што Закон нема одредбе о праву војних пензионера на накнаду за увећане трошкове становања, у случају кад војни пензионери немају стана.

Савезни уставни суд утврдио је, пре свега, да Закон о Војсци Југославије не садржи одредбе које би, по мишљењу грађанина, морао садржавати.

Непостојање прописа, односно одредбе закона, другог прописа или општег акта чија се уставност оспорава пред уставним судом јесте, у ствари - непостојање процесних претпоставки за поступање уставног суда. То значи да не постоји пропис чија се уставност, односно законитост оспорава, да уставни суд не може одлучивати о непостојањем прописа, односно одредби одређеног прописа, и да уставни суд не може одлучивати о таквом захтеву. Нема могућности да се оспорава уставност једног закона онда кад он не садржи неку одредбу коју би, по мишљењу онога ко оспорава уставност таквог закона, тај закон морао садржавати. Уставни суд није орган који исправља такве "пропусте" законодавца, већ - орган који одлучује о устав-

ности закона, о уставности неке одредбе која постоји. Не постојање једног прописа може, стога, бити отклоњено само посредством законодавне иницијативе, а не и делатношћу уставног суда.

(Савезни уставни суд, решење I У број 135/94, од 16. новембра 1994)

Одређени институти посебног управног поступка могу, републичким законом, бити уређени друкчије него што их уређује закон о општем управном поступку

Одредбом члана 232. Закона о пензијском и инвалидском осигурању ("Сл. гласник Републике Србије", бр. 27/92 и 82/92) прописано је да рок за укидање коначног решења по праву надзора износи две године.

Пошто је Законом о општем управном поступку, као савезним законом, прописано да рок за укидање коначног решења по праву надзора износи годину дана, грађанин сматра да оспорена одредба републичког закона није у складу са Законом о општем управном поступку.

Постојање Закона о општем управном поступку и одредбе тога закона о року у којем се коначно решење може укинути по праву надзора не значи, по оцени Савезног уставног суда, не само да не може постојати посебан управни поступак, него ни то да поједине установе које познаје Закон о општем управном поступку не могу бити друкчије уређене законом који уређује посебан управни поступак. Из саме природе Закона о општем управном поступку као закона који уређује - општи управни поступак, произлази да тај закон важи само онда кад у одређеној области не постоји посебни управни поступак. То значи, даље, да и посебан закон о управном поступку у одређеној области може тај поступак уредити друкчије него што је он уређен Законом о општем управном поступку. Природу општег управног поступка, тј. природу Закона о општем управном поступку изражава и сама одредба члана 2. тога закона, по којој поједина питања управног поступка у одређеној области могу бити, посебним законом, друкчије уређена него што су уређена тим законом, тј. Законом о општем управном поступку. Због тих разлога, Савезни уставни суд оценио је да оспорена одредба републичког закона није несагласна са Законом о општем управном поступку.

(Савезни уставни суд, решење III У број 59/93, од 16. новембра 1994)

Постојање посебног курса динара није противно уставу СРЈ

Одредбама чл. 186в. став 3. и чл. 186ц. Закона о девизном пословању ("Сл. лист СФРЈ", бр. 66/85, 71/86, 3/88, 59/88, 85/89 и 96/91; "Сл. лист СРЈ", бр. 27/92, 16/93 и 50/93) прописано је да се, изузетно од општег курса динара, може утврдити и његов посебан курс: за обрачун плаћања и наплате у обрачунској валути, за обрачун царине и других дажбина и за динарску исплату депоноване девизне штедње, и да Народна банка Југославије може, до доношења савезног закона којим се уређује измиривање обавеза по депонованој девизној штедњи, исплаћивати овлашћеним банкама на име смањења те штедње 1/120 од износа депоноване девизне штедње, са стањем на дан 31. децембра 1992. године.

Грађани сматрају да оспорене законске одредбе нису у складу с Уставом СРЈ, због тога што се увођењем нижег курса динара девизне штедише стављају у неравноправан положај у односу на остале имаоце девиза и ограничава право девизних штедиша да подижу девизне штедне улоге и слободно располажу тим улозима.

Савезни уставни суд утврдио је да у тренутку одлучивања о иницијативи за покретање поступка не постоји двојни, већ јединствен курс динара, који се примењује на све финансијске и друге трансакције, укључујући и исплату депоноване девизне штедње. Без обзира на то што у овоме тренутку

не постоји посебан курс динара, Савезни уставни суд оценио је да оспорене одредбе наведеног закона нису противне Уставу СРЈ. Курс динара није оно што се уобичајено зове "уставна категорија". Средство плаћања (динар), домаћи новац, прописује закон, који може прописати и однос домаће валуте (динара) и страних средстава плаћања, тј. курс динара према страним средствима плаћања. Одређивање тога курса спада у област монетарне и девизне политике, коју уређују законодавац и Влада. Савезни уставни суд не може, дакле, оцењивати исправност утврђеног курса динара, па ни питање постојања, односно непостојања посебног курса динара. Законом о девизном пословању могло је, дакле, бити прописано и постојање двојног курса динара, што није несагласно с Уставом СРЈ. Оспорене законске одредбе нису, по оцени Савезног уставног суда, несагласне с Уставом СРЈ ни са становишта наводне повреде начела једнакости грађана у правима и дужностима, будући да тај курс није зависио од личних својстава грађанина, која не могу бити основ за неједнакост грађана у правима и дужностима, и да се је односио на свакога, независно од његових својстава и друштвеног положаја.

(Савезни уставни суд, решење I У број 52/93, од 16. новембра 1994)

Приредио Ђорђе Ђурковић

Поводом приказа В.В. Водинелића књиге УВОД У ГРАЂАНСКО ПРАВО, А Гамса са Љ.М. Ђуровић

У Аналима Правног факултета у Београду, бр. 3-4/1994. појавио се приказ Владимира В. Водинелића књиге Увод у грађанско право А. Гамса са Љ. Ђуровић, Београд, 1994, XVII издање. Приказ је по много чему неуобичајен и прелази оквири академских стандарда.

Пре свега, поставља се питање коректности поступка. Наиме, приказ се појављује после објављивања његовог уџбеника истог назива и у време кад је приказивач заменик главног и одговорног уредника Анала. Затим, цео овај број Анала одликује окружење породице Водинелић. Штета што су изостали и потомци. Даље, начин писања приказа такође је специфичан (нпр. склоност ка неким неважним детаљима или инсистирање на прецизности кад то није битно или неопходно). Међутим, на то се нећемо освртати, пошто је то описано одавно не у правним већ у неким другим књигама. Напоследку, рецимо да и замерке о "неажурности" претходног издања (XVI) и о његовој "застарелости" и неусклађености са нашим друштвеним променама не стоје (1).

Што се тиче осталих примедби и критика наведених у приказу појмимо редом.

1. У погледу замерке о промени назива приказиване књиге без објашњења од XIV издања истичемо да смо то урадили добронамерно. Да смо ми објаснили разлику између Увода у грађанско право и Општег дела шта би остало приказивачу за његове уводне делове у књизи Увод у грађанско право. (Можда би га ми тада могли општужити за нечије духовно очинство).

2. Примедба која се односи на употребу термина "буржоаско", "капиталистичко" и "социјалистичко", као и поделу права на буржоаско и социјалистичко такође је неоснована, јер је та подела била општеприхваћена и идеолошки постављена. Приказивач као бивши партијац то сигурно зна. Ако су неки изрази и промењени или изостављени нису напуштена и основна опредељења, па није било потребно да се Марксова схватања изоставе и тамо где сматрамо да је он као научник био у праву. Због тога, извршена су само нужна скраћења и његови цитати сведени на потребну меру. Приказивач такође замера неизменљивост књиге и ставова у њој. Ако је под тим мислио да не треба да се мењају научни ставови према политичкој коњуكتури, онда је у праву. Али, ако под тим подразумева да нису схваћене промене у праву, свакако се вара. Заиста постоје интелектуалци који су брзо "преврнули ћурак" чим је пао стари режим и прешли у "антикомунистички табор" који нуди нове перспективе. Разумљиво је да сада анатемизишу и Маркса. Међутим, заборављају да је он дао најтемељнију анализу робне привреде на основу идејних поставки Адама Смита, а нарочито је допринео објашњењу везе робне привреде и имовинског права (што је Маркс из анализе робне привреде, а посебно о улози приватне својине и конкуренције

(1) Због недостатка времена и исцрпљености тиража договорено је са издавачем да се не врше веће измене, осим уводних делова. Поред тога, предочено нам је да ће се ускоро појавити књига истог назива.

извукао погрешне друштвенофилозофске и политичке закључке, друго је питање). Приказивач не зна (пошто се тада тек родио) да су Стаљин и Вишински одбацили Марксова схватања и пребацили их у "јерес", што најбоље показује трагична судбина совјетског теоретичара Пашуканиса. Аутор првог издања ове књиге је међутим био принуђен да се ослони на ова Марксова схватања, јер иначе не би могао да реконструише грађанско право у тадашњој "социјалистичкој" Југославији. То је био не само тежак него и ризикантан посао. С друге стране, совјетски уџбеници, нарочито после Информбиро-а били су неупотребљиви. Међутим, после измирења наше земље са СССР-ом совјетски писци преузели су многе основне идеје из овог уџбеника (2).

Тврдњу о неизмењивости ставова у приказиваној књизи побија још једна чињеница: док се највећи број правника, међу њима вероватно и приказивач, за време Кардељевог самоуправног права клео у "несвојинску" концепцију друштвене својине, о замени грађанског права са самоуправним правом, аутор је указивао на апсурде таквих ставова.

Примедба да се у приказиваној књизи не види да ли је наше право, имајући у виду постојећу ситуацију, социјалистичко или капиталистичко потпуно је неоснована. А ево из којих разлога. Прво, (приказивач то сигурно зна) из Устава Републике Србије из 1990. године, за разлику од претходних устава (и савезног и републичких), изостале су одредбе о социјалистичком друштвено-економском уређењу. С друге стране, из духа и слова чл. 55. стиче се утисак да се ради о хибридном економском уређењу (нпр. управљање и присвајање врши се по основу својине и рада). Друго, у следећој одредби Устава Србије (чл. 56) јамчи се друштвена, државна и остали облици својине и прокламује њихова једнака правна заштита. Треће, Устав СР Југославије из 1992. године јамчи својину (чл. 69, ст. 2.), не прецизирајући ниједан њен облик. Тако поступа и Устав Црне Горе из исте године (чл. 45). Из наведеног се види да у постојећим уставима није опредељено друштвено-економско уређење, а у савезном и црногорском уставу ни својинска структура. Најпосле, Устав Србије, иако не прокламује социјалистичко економско уређење, јамчи друштвену својину "која је управо својствена само социјализму, и то самоуправном социјализму" (3). Остављамо по страни законске прописе о приватизацији друштвене својине, јер ту у сваком погледу постоји појмовни галиматјас.

Имајући у виду све изнето, као и научну радозналост и склоност приказивача ка "новинама", милимо да би за њега био велики изазов да одговори на питање какво је економско уређење у нашем друштву, па самим тим и какав је карактер нашег права, полазећи наравно од постојеће својинске структуре. Одговор на ово питање представљао би, без сумње, велики научни допринос, а читаоци приказиване књиге у следећем издању, обећавамо, биће "на чисту" да ли је наше право социјалистичко, капиталистичко или не дај боже опет нека "новина" или хибрид.

3. Не разумемо зашто се приказивач толико узбуђује због неких грешака које уопште нису важне ни за студенте ни за друге читаоце. На пример, много је жучи изливено због обичне фlosкуле о стању грађанског законодавства у бившим социјалистичким земљама. Он, као добар познавалац личног права, води ваљда рачуна и о неким моралним обзирима, рецимо према својим старијем професору. С друге стране, зашто оптеретивати уџбеник и неискусне студенте на првој години неким непотребним подацима. Уосталом, и у тим земљама је још увек период транзиције, тако да сви наведени закони служе тој сврси. Жао нам је једино што је приказивач

(2) На пример, у првом издању свога уџбеника *Увод у грађанско право (општи део)* из 1968, проф. Д. Стојановић наводи писце који су користили методологију и појмовни апарат из приказиване књиге (стр. 5-7).

(3) С. Перовић, *Васкрс права*, Правни живот, бр. 11-12/1991, стр. 1132.

утрошио толико драгоценог времена. У вези са овом примедбом напоменимо само да се и сам приказивач пита у претходном пасусу да ли су сви такви подаци неопходни у "уџбенику таквог профила".

4. Приказивач истиче као посебну непримереност употребу израза "наше право", под којим је он схватио да је то право Србије (4). При томе, он зна зашто није приказана другачија структура судова у Црној Гори или зашто није поменут црногорски Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима, као и тестаментална способност. Међутим, оно што је важно истаћи и што показује "добру намеру" приказивача је чињеница да наведених података изузев тестаментарне способности за црногорско право, нема ни у уџбенику истог наслова чији је коаутор приказивач. Питамо се једино колико је значајно, будимо прецизни, (одлика битна за приказивача) да ли се *активна тестаментарна* способност стиче са 15 или 16 година.

Примедба о решењу Закона о предузећима о пуноважности правних послова склопљених изван оквира делатности предузећа могла би да буде и самокритика сопственом уџбенику, јер је тамо ово питање презентирано магловито, имајући у виду првенствено правно неискусне студенте прве године. Узгред буди речено, и приказивач спомиње за комерцијална правна лица то решење у фусноти бр. 260 на стр. 125. свога уџбеника.

Што се тиче Закона о удруженом раду, препуштамо га приказивачу да га он обради у контексту наше правне а сопствене идеолошке прошлости као "његово право", а не "наше право" проф. А. Гамса и Љ. Ђуровић.

5. У вези самог приступа приказивача писању уџбеника, по нама, када се не пише о чисто правнотеоријском питању већ о неком које је и позитивноправно, на пример из Општег дела, мора се поћи или бар имати у виду позитивно право земље чији смо држављани. Читајући одељак "Врсте правних лица" у наведеном уџбенику приказивача (где смо по његовом мишљењу гостовали непозвано) читалац ће се запитати којом се то методом користи. Пажљивим проучавањем запазиће се да није у питању ни историјскоправни, ни упоредноправни, а понајмање позитивноправни приступ. У том делу не спомиње се ниједан закон, а неколико неки наш позитивноправни пропис (5). Није нам намера да учимо приказивача о писању уџбеника, али сматрамо да би морао да постоји бар неки наговешај да се ради о позитивном праву.

Право које приказивач само понекад назива "наше право" (6) (и за које каже да нам је заједничко) није, на жалост, ни србијанско, ни црногорско, ни југословенско, ни универзално, па чак ни космичко, јер се тако приказано право не може сместити ни временски ни просторно.

Пошто се у приказиваном уџбенику пишући део од врстама правних лица пошло, пре свега, од позитивног права, тако се и поступило. Од законских прописа првенствено су коришћени: савезни Закон о предузећима из 1989, Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима из 1989. и Закон о јавним службама из 1991. Републике Србије. И приказивач је свакако користио наведене законске прописе, иако их нигде не спомиње нити наводи. Међутим, и овде му је приступ погрешан, јер испада, према њему, да онај ко је први користио закон стиче ауторско право на њему. Тако сви остали који

(4) Тако проф. А. Гамс испаде по други пут србијански националиста. Исто важи за Љ. Ђуровић, прауку војводе Станка Радоњића из породице гувернадуре, брата од ујака краља Николе, министра иностраних послова у влади истог краља, учесника Берлинског конгреса и Санстефанског мира и унуку Митра Ђуровића, министра финансија Краљевине Црне Горе и активног учесника тзв. бомбашке афере.

(5) Већ смо напоменули да се у пар. о правним лицима, Закон о предузећима спомиње тек у фусноти 260. на стр. 125, трећој страни пре краја тог параграфа.

(6) Нпр. на стр. 111, пас. 373, где говори о задужбинама не спомиње се ни Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима Србије из 1989, нити истоимени закон Црне Горе из 1985. године.

користе закон у исте, педагошке сврхе, морали би да траже ауторизацију од приказивача. На страну то што су се критеријуми за све наведене поделе налазили већ у претходним издањима приказиване књиге.

6. Поводом дела у приказиваној књизи који је приказивач назвао "Новине", треба најпре истаћи да тај део није измењен до непрепознатљивости, већ је и даље врло препознатљив. Сваки пажљивији читалац који познаје и претходна издања приказиваног уџбеника препознаће садржину, већину критеријума за наведене поделе, па и неке целовите делове. Сада је то само изложено на други начин, сходно институционалним променама у нашем позитивном праву. Према томе, није све релеванто за овај део, како каже приказивач, преузето из његовог уџбеника већ из сопственог, и, наравно, из законских прописа, осим неких општепознатих ствари (нпр. за приватне и јавне задужбине). Не видимо зашто је због тога толико отрова проливено.

Критеријуми за поделу правних лица нису могли бити преузети од приказивача из једноставног разлога што их он није ни делио по критеријумима или мерилама, како смо то ми чинили, већ је истакао шта је по њему "правно важно за организацију са статусом правног лица".

Подела на установе и удружења постојала је и у претходном издању из 1991, одакле је и преузета и где су вршене само неке мање промене. О критеријуму за ову поделу према *организационој структури* или *унутрашњој организацији* видети претходно издање приказиваног уџбеника (стр. 112, пас. 135). Затим, подела установа је сасвим другачија од поделе у приказивачевом уџбенику (видети пас. 132. на стр. 88 приказиваног уџбеника из 1994). У вези с овим делом, за циљеве задужбина коришћени су примери из претходног издања (стр. 105, пас. 128. и стр. 118, пас. 145). Даље, и до сада је у приказиваном уџбенику постојао део о задужбинама, фондацијама и фондовима према закону из 1972. који је имао битно другачија правна решења о правном статусу ових установа. Критеријум за поделу задужбина према нашем праву је различит у приказиваном уџбенику од оних у уџбенику приказивача (видети стр. 88, пас. 132 код Гамс-Ђуровић и стр. 111, пас. 373 код Водинелића). Једина сличност је синтагма "задужбина у ужем смислу". Али, сваки иоле пажљивији читалац закона о задужбинама дошао би до овог закључка, а камоли неко ко се бави овом материјом.

О критеријуму за поделу правних лица према *циљу или делатности* коју обављају на комерцијална и некомерцијална, као и о терминологији у вези с том поделом видети претходно издање приказиваног уџбеника (стр. 105, пас. 127 и стр. 107, пас. 131). Затим, да је за некомерцијално правно лице основни статусни обик установа, и то задужбина видети претходно издање приказиване књиге (стр. 107, *in fine*). Исто тако, о значају наведене поделе за начин оснивања и престанак ових правних лица, као и о њиховој различитој судској надлежности за спорове видети опет претходно издање приказиваног уџбеника (стр. 108, *in fine* и стр. 109, пас. 132).

О подели правних лица према *облику својине* можда је излишно говорити. Ова подела садржана је у самом Закону о предузећима. Исто тако, проф. А. Гамс је истицао ту поделу и њен значај скоро у свим својим радовима о својини. (Видети, примера ради, *Својина и односи јавног и приватног*, Правни живот, бр. 8-10/1989, стр. 1231-1238 и *Подела права на приватно и јавно и утицај те поделе на својинске односе*, Правни живот, бр. 11-12/1991, стр. 1137-1166). О значају облика својине правног лица видети и претходно издање уџбеника (стр. 107, пас. 131). У вези с овом поделом треба истаћи да ћемо убудуће користити изразе "чистосвојинска" и "мешовита" правна лица, јер нам се чини да је то семантички исправније.

Сходно изнетом, одељак о врстама правних лица у приказиваном уџбенику има свој континуитет у много чему са претходним издањима и теоријским ставовима аутора. Самим тим не ради се ни о мелиорацији нити о детериоризацији.

Све у свему, у вези са делом о врстама правних лица у приказиваној књизи да закључимо да закони и начела садржана у њима, колико нам је познато, не сматрају се ауторским делом. Осим тога, опште је познато да је свака духовна творевина једним својим делом духовно чедо постојећих предности а само једним делом, често сасвим малим, различита од њих, али и то је довољно (7).

За оне пак остале примедбе могло би се рећи да проистичу из сасвим другачијег приступа и концепције писања уџбеника, о чему је већ било речи.

7. Пошто се више пута у приказу спомињао асоцијативан израз "духовно очинство", пружила нам се прилика да се и ми осврнемо на делове "Окружење грађанским правом" (стр. 2) и "Метод грађанског права" (стр. 9-15) у поменутој књизи приказивача.

Читајући наведене делове уџбеника и ми смо се осећали врло удобно, као код своје куће. "Окружење грађанским правом" и примери наведени тамо (пас. 3) неодољиво подсећају на прву страну приказиваног уџбеника. Што се тиче метода грађанског права и његових битних одлика илити, како каже приказивач, начела регулисања: једнакости странака и равноправности њихових воља, слободне иницијативе странака, прометљивости грађанских права и имовинске санкције - духовна су деца проф. Гамса, о чему нема ни трага у поменутом уџбенику (8). Истина, наведеним карактеристикама метода грађанског права додата је још једна - начело заштите на приватни захтев (које је у приказиваном уџбенику истакнуто у одељку "Вршење и заштита права"). Затим, инсистира се на томе да је реч о "комбинацији а не о кумулацији" а с друге стране, наглашава да све наведене одлике метода грађанског права *заједно* могу да се појаве *једино* у грађанском праву (9), што значи, ипак, кумулативно.

Тако испада да, без обзира на неслагање приказивача са теоријским поставкама у приказиваној књизи, као и на неке његове другачије ставове, и он прихвата наведене четири карактеристике метода грађанског права.

Било како било, изгледа да смо се међусобно посећивали без позива, као и да смо посећивали заједно законодавчеву кућу, с том разликом што приказивач живи у уверењу да је на њој стекао својину.

8. На крају можемо рећи да, уз све уважавање потребе корисности и неопходности објективне и добронамерне критике, провере сопственог мишљења, размене ставова и сучељавања супротних ставова, сматрамо да напис В.В. Водинелића уопште није приказ него покушај неприincipијелне личне дисквалификације и саморекламерства. Стил и начин на који је писан остатак су бољшевичког метода којим се, на жалост, "новопечени самодемократи" служе за промоцију својих претераних амбиција (а у име "принципа") да се у дискусији уместо побијања аргумената противника, лично дисквалификује противник. Овај приказ не само да није на академском нивоу већ је научни памфлет. Он је лишен дубљих сагледавања чињеница и њихових веза, а изнад свега инсистира на обичним документационим подацима. Поред тога, кипти од зле намере и агресивне наметљивости, које су непознате и непримерене академским круговима.

(7) О. Станковић у књизи О. Станковић, В. В. Водинелић, *Увод у грађанско право*, књига прва, 1992, стр. 140, пас. 468.

(8) Додуше, у књизи В.В. Водинелића *Грађанско право - уводне теме*, Београд, 1991, стр. 60, фуснота 88, спомиње се проф. Гамс као њихов идејни творца у нашој правној теорији. Међутим, полазећи од претпоставке да бар 90% читалаца (ако не и више) поменутог уџбеника *Увод у грађанско право* О. Станковића и В.В. Водинелића неће читати Уводне теме В.В. Водинелића, ова примедба не мења на ствари, па и ако се ради о техничкој грешци.

(9) Видети стр. 15, пас. 74. in fine наведеног уџбеника.

П.С. Ову врсту полемике нисмо тражили, али од ње ни не бежимо. Међутим, да не би злоупотребљавали драгоцени простор часописа, што се нас тиче, дискусија је завршена.

Андрија Гамс
Љиљана Ђуровић

др Оливер Антић, *НАСЛЕДНО ПРАВО*, Народна књига, Београд, 1994.

Последњих дана јуна 1994. године из штампе је изашла књига *Наследно право* професора др Оливера Антића. Као други наслов у одскора покренутој библиотеци "Стручна књига", књигу је објавила београдска "Народна књига".

Др Оливер Антић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, аутор је неколико десетина чланака из готово свих сегмената Наследног права. Своје прво дело систематског карактера "Наследно право", објавио је у оквиру "Приручника за полагање правосудног испита" у редакцији проф. др Борислава Благојевића. Плодну сарадњу, коју је једним делом своје универзитетске и научне каријере професор Антић имао са професором Благојевићем, обележило је и њихово коауторство на последња три издања уџбеника "Наследно право у Југославији". Књигу која је пред нама професор Антић потписује сам. По казивању аутора у Предговору, она је настала као резултат припрема за предавања која је држао студентима Правног факултета почев од 1983. године до данас. Књига је исписана на 332 стране хириличним текстом и својим садржајем обухвата пет делова систематизованих следећим редом: *Увод у Наследно право* (стр. 7-53), *Наслеђивање на основу закона* (Стр. 57-150), *Тестаментално наслеђивање* (стр. 153-244), *Наследно правни уговори* (стр. 247-273) и *Оставински поступак* (стр. 277-312). У *Додатку* (стр. 313-316) приказане су шеме законских и нужних наследних редова по републичким законима о наслеђивању. На крају (стр. 317-324) следи списак коришћене литературе.

Први део, "Увод у Наследно право", подељен је у две главе. У првој глави (стр. 7-42), под насловом "*Установа наслеђивања и Наследно право*", аутор обрађује појам наслеђивања и наследног права, разматра његов значај и основ, дискутује о термилолошким питањима и излаже основна начела, изворе и карактеристике наследног права. У овом делу посебну пажњу привлачи ауторово опредељење за јавни поредак као основ установе наслеђивања. Ово стога што је реч о сасвим новом приступу у решавању проблема правно теоријског основа установе наслеђивања, који се својом оригиналношћу и доследношћу изведених закључака у приличној мери разликује од мишљења које смо имали прилике да сретнемо у литератури. Без претензије да пружи јединствен одговор, што је основна нит која повезује остале доктринарне ставове, схватањем по коме се основ наслеђивања налази у јавном поретку указује се да је његова суштина састављена из елемената правног, етичког и економског карактера и да је она, колико заједничка свим правним системима на истом степену правне цивилизације, толико међу њима и различита, што је управо последица садејства ових специфичних утицаја. По мишљењу професора Антића, ту се налази одговор за различита позитивна решења упоредног законодавства у погледу

ширине круга законских и нужних наследника, уже или шире слободе завештања, другачијих обика завештања и сл. Уопште узев, иако ће овај став тек бити стављен под лупу критике, мишљења смо да се већ сада може казати да је он дубоко прожет недогматским погледом на правила и институте наследног права, што ће свакако подстаћи један нови приступ у њиховој правној анализи.

Друга глава (стр. 43-53) овог дела књиге, *"Претпоставке за наслеђивање"*, има за предмет разматрање општих услова на основу којих долази до наслеђивања (заоставштина, делација, постојање наследника и основ позивања на наслеђе). Својим садржајем она практично представља увод у излагања у другом, трећем и четвртм делу.

Други део књиге, *"Наслеђивање на основу закона"*, такође је подељен у две главе. У првој (стр. 57-101) која носи исти маргинални наслов, излагања су, према мерилу значаја који поједине чињенице (сродство, брачна веза, држављанство) имају приликом формулисања законског реда наслеђивања, подељена на она која обухватају општа и она која обухватају посебна правила наслеђивања. Када је реч о општим правилима, аутор на почетку прати генезу теоријских модела групне расподеле крвних сродника почев од Римског права до данас, након чега даје приказ законских система примењених у упоредном (француском, шпанском, португалском, аустријском, немачком, англо-америчком, руском, индуском) и југословенском праву. Из исцрпног приказа упоредно правних решења и њиховог поређења са решењима југословенског, прецизније српског права, читалац ће врло брзо закључити да законодавац из 1974. године, ограничавајући право наслеђивања на првостепене потомке родоначелника трећег наследног реда, није предњачио у проширивању круга крвних сродника који уопште долазе у обзир да буду позвани на наслеђе, већ напротив да је у томе, уз руског законодавца, заузео најрестриктивнији став. О тој чињеници морало би се водити рачуна у поступку израде новог закона о наслеђивању, који је у току. У истом правцу, ка критичком промишљању постојећих института, постављена су и излагања о посебним правилима наслеђивања, која се баве наследно правним положајима грађанских сродника, супружника и државе. Анализу њиховог статуса према домаћим наследно правним прописима аутор употребљава компаративним приказом, што омогућује да он буде боље и свестраније сагледан.

Друга глава (стр. 109-148) другог дела књиге *"Императивно наслеђивање"*, по нашем мишљењу је њен најквалитетнији део. Она представља синтезу најважнијих резултата истраживања на пољу проблема ограничења слободе завештања, којим се професор Антић бавио у својој докторској дисертацији под насловом *"Слобода завештања и нужни део"*, одбрањеној на Правном факултету 1983. године. Након кратког приказа опречних теоријских ставова о потреби ограничавања слободе завештања датог на почетку ове главе, аутор се упушта у анализу постојећих система ограничења, Европско-континенталног и Англо-америчког. При том, врло детаљно и прегледно, предочавају се разлике које постоје у позитивним правним решењима унутар оба система. Читалац ће на тај начин стећи потпун увид у прилично изнијансирана правила императивног наслеђивања у упоредном праву и различите последице њихове практичне примене. Ова излагања комплетирана су разматрањем правно теоријског основа императивног наслеђивања. У њима аутор, доследно остајући при ставу да се основ наслеђивања уопште, па сходно томе ни императивног наслеђивања не може тражити ван датог јавног поретка и критикујући са тог становишта поједина мишљења која теже универзалности решења, предлаже за југословенско право прихватање модификоване алиментационе теорије. Уз услов да та теорија буде усвојена од законодавца и у наследно правним прописима консеквентно спроведена, она би довела до промене правне природе права на нужни део у нашем праву, из стварно правне у облигационо правну. По

пишчевом мишљењу, које поткрепљује искуствима англо-америчког и неких европских права (немачког) и разлозима практичног карактера (спречавање распарчавања заоставштине нарочито онда када у њен састав улази пољопривредно земљиште), облигационо правна природа права на нужни део далеко је више у служби циљева које треба постићи правилнима императивног наслеђивања. Завршена излагања у овом делу посвећена су позитивно правним решењима југословенског права. Она обухватају разматрања о питањима наследно правног положаја нужних наследника (услови за остваривање права и величина нужног дела), разбаштињења и облика остављања нужног дела.

Трећи део књиге посвећен је *тестаменталном наслеђивању*. У њему аутор најпре обрађује појам тестаментa и његове правне карактеристике. Затим следе излагања о садржини тестаментa, при чему је посебна пажња поклоњена материјалној садржини и то питањима која се односе на постављање наследника, ограничења при постављању наследника (супституција услов, рок, налог) и легат. Надаље се разматрају поједини облици завештања: олографски, алографски, судски, конзуларни, међународни, бродски, војни и изузетни. На крају, аутор дискутује о чувању и ништавости тестаментa и посебно о сведоцима у тестаменталном праву, о чему се, несразмерно практичном значају овог питања, мало говорило у литератури. Излагања у овом делу на појединим местима обилато су поткрепљена ставовима судске праксе (одредница о тестаменталним сведоцима) и исцрпном упоредном анализом (нарочито део о изузетном облику завештања) и импонују својом детаљношћу и прецизношћу.

Четврти део носи наслов "Наследно правни уговори". Међутим, већ у уводу аутор наглашава да такав назив, с обзиром на материју која се у овом делу излаже, није адекватан и да је његова употреба резултат потребе усаглашавања са законском терминологијом. Наиме, у науци под наследно правним уговорима подразумевају се само они споразуми који представљају правни основ за универзалну или сингуларну сукцесију. Но, не обрађујући пажњу на ово, републички закони о наслеђивању на једној страни користе назив "наследно правни уговори" за уговоре који по својој суштини то нису већ представљају "чисте" облигационо правне уговоре који имају одређена наследно правна дејства, а на другој страни, истовремено, садрже забрану закључивања наследно правних уговора (српски ЗОН апсолутну, а црногорски релативну, јер дозвољава под извесним условима одрицање од наследства које још није отворено). Професор Антић у својим излагањима чини јасну појмовну дистинкцију између ове две категорије уговора, мада сматрамо да је ту дистинкцију можда требало нагласити и у самом наслову, тим пре што централно место у њему обухватају разматрања која се односе на облигационе уговоре са наследно правним дејствима: уговор о уступању и расподели имовине за живота и уговор о доживотном издржавању. Оба ова уговора врло детаљно су обрађена у свим сегментима, почев од материјалних и формалних услова за њихово закључење, преко дејстава које производе, до начина престанка. Сва излагања усклађена су и употпуњена резултатима правно догматске анализе допунског диспозитивних норми које регулишу ове уговоре и то у првом реду норми Закона о наслеђивању, које за њих имају значај *lex specialis* и у другој норми Закона о облигационим односима, које се на ове уговоре примењују као *lex generalis*. Посебан квалитет представља указивање у напоменама на ставове судова у бројним питањима за које законски текстови у овој прилично разубеђеној и некомпактној правној материји нису пружили јасне одговоре. Чини се да се водећи рачуна о тим практичним решењима, нарочито о оним која су у судској пракси устаљена, могло отићи и корак даље и та решења понудити законодавцу у смислу предлога за употпуњавање регулативе. Но и без тога излагања о уговору о уступању и расподели имовине за живота, уговору о

доживотном издржавању и споразуму о деоби наследничке заједнице којима се овај део завршава, практичарима ће пружити значајну помоћ у решавању конкретних случајева, а законодавцу коме је стало да његови акти иду у корак са потребама живота, упутство за даље обликовање правила о овим уговорима.

Пети део књиге има за предмет *оставински поступак*. На његовом почетку излажу се општа питања поступка за расправљање заоставштине, као што су предмет поступка, надлежност за расправљање заоставштине и састав суда, а затим и нека општа правила процедуре у грађанским стварима. При том, приметно је настојање аутора да ова излагања задржи у оквирима нивоа општости прикладног да студенти друге године права, који се први пут у свом школовању на једном позитивно правном предмету срећу са проблематиком формалног права, стекну основна знања о процедури у грађанским стварима која су неопходна за боље разумевање правила оставинског поступка. Отуда су излагања о правилима оставинског поступка у ужем смислу, која следе након разматрања поступка са тестаментом, далеко конкретнија. У њима аутор прати правила оставинске процедуре од пријема смртовнице или предлога за покретање оставинског поступка, разлога за упућивање на парницу или други поступак, до доношења решења о наслеђивању и наследно правних захтева после његове правноснажности. Врло исцрпно и детаљно, подвлачењем јасне дистинкције према установи урачунавања поклона и легата у нужни део, уз помоћ примера, објашњена су и читаоцу учињена прегледним сложена правила у материји повреде нужног дела. Истом прецизношћу и у складу са позитивно правним решењима, аутор је у завршном делу образложио правила која важе на пољу одговорности наследника за оставиочеве дугове, одвајања заоставштине од имовине наследника, застарелости наследних правних захтева и прелевмана.

Литература из које је професор Антић црпио научну грађу за ову књигу броји око четири стотине библиографских јединица на српском, француском, енглеском и немачком језику. По томе и великом броју напомена (668) које допуњују текст, ова књига следи најбоље традиције универзитетских уџбеника из области грађанског права чији су писци професори Правног факултета у Београду.

Посебну пажњу у овом осврту заслужује терминологија коју аутор у књизи употребљава. Упадљиво је наиме настојање да се поједини изрази, одомаћени у литератури, замене бољим и прикладнијим. Тако на пример уместо израза *тестament* у књизи налазимо *завештање*; реч *легат* замењена је речју *испорука*, *онерат* изразом *оптерећено лице*, а *легатар* речју *испокопримац*; уместо *заоставштина без наследника* користи се израз *вакантна заоставштина*. Нови називи, иако неки од њих немају порекло у српском књижевном језику, много боље од досадашњих одражавају стварно значење института и установа ради чијега означавања су употребљени. Леп утисак који оставља ауторово инсистирање на новој терминологији употпуњава и лакоћа стила којим је књига списана, кратка реченица и сажета мисао њом изражена, што није увек била одлика уџбеника из области наследног права које смо имали прилике да читамо. Штета је што такав утисак квари велики број грешака у коректури текста, неуобичајен у данашње време чак и за прва издања. Њихово отклањање и опремање стварним регистром у наредним издањима, свакако, допринеће још бољем квалитету ове књиге.

Књига *Наследно право* писана је као уџбеник намењен пре свих студентима Правног факултета за припремање испита из истоименог предмета. Она ће им пружити довољно потребних информација, омогућити да сагледају целину области наследног права и подстају на критичко размишљање. Широј правничкој публици, а поготову њеном делу који је свакодневно у прилици да се сусреће са проблемима наследног права, ова

књига представљаће драгоцен приручник. Најзад, законодавцу који се латио подухвата доношења новог закона о наслеђивању, уколико буде имао слуха за идеје њоме предочене, књига професора Антића биће јасан путоказ о правцу реформе садашњег законодавства. На тај начин би хвале вредан ауторски напор, учињен писањем књиге, добио пуну афирмацију.

*Драган Павић
Марко Ђурђевић*

ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКИХ ДИСЕРТАЦИЈА ПРОФЕСОРА ПРАВНОГ
ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ ОДБРАЊЕНИХ У ПЕРИОДУ ОД 1945.
ДО 1994. ГОДИНЕ НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ

1948

1. Стојичевић, Драгомир, *Порекло и функција тестаментa calais comitiis*, Београд, 1948, стр. 183 (умножено за одбрану).

1949

2. Јанковић, Драгослав Р., *Политичке странке у Србији у XIX веку*, Београд, 1949. - (Нема свих података јер теза није предата ниједној надлежној библиотеци).

Исто: *О политичким странкама у Србији XIX века*, Београд, Просвета, 1951, стр. 287.

1950

3. Васић, Велимир, *Печалбарство источне Србије*, Београд, 1950, стр. 306 (умножено за одбрану).

1951

4. Капор, Владимир, *Неосновано богаћење у грађанском праву*, Београд, 1951, стр. III + 193 (умножено за одбрану).

1952

5. Гузина, Ружица, *Локалне самоуправе под Турцима и државна власт у Србији у периоду 1815-1830*, Београд, 1952, стр. 550 (умножено за одбрану).

Исто: *Кнежина и постанак српске буржоаске државе*, Београд, Култура, 1955, стр. XVI + 270.

6. Познић, Боривоје, *О објективним границама правоснажности грађанске пресуде*, Београд, 1952, стр. 147 + III, (умножено за одбрану).

1953

7. Николајевић, Борко, *Репарације као установа послератних односа између држава, Преглед развоја, са посебним освртом на репарације после I и II светског рата*, Београд, 1953, стр. 426, (умножено за одбрану).

Исто: *Репарације. Развој послератних односа између држава поводом репарација, с посебним освртом на време после Првог и Другог светског рата*, Сарајево, Веселин Маслеша, 1956, стр. 352.

1954

8. Антонијевић, Зоран Р., *Одговорност возара по уговору о превозу робе*, Београд, 1954. - (Нема свих података јер теза није предата ниједној надлежној библиотеци).

Исто: *Одговорност транспортних предузећа по уговору о превозу робе* (Са освртом на страна законодавства и међународне конвенције о превозу), Београд, Савез удружења правника Југославије, 1958, стр. 180.

9. Ђурић, Михаило, *Идеја природног права код грчких софиста*, Београд, 1954, стр. 223, (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Савез удружења правника Југославије, 1958, стр. 126.

1955

10. Аврамов, Смиља, *Начело поштовања међународних уговора и могућност њихове ревизије*, Београд, 1955, стр. 316, (умножено за одбрану).

11. Бакић, Војислав, *Правни положај ванбрачне деце по законодавству ФНРЈ*, Београд, 1955, стр. 256, (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Универзитет, 1957, стр. 140.

12. Деспотовић, Милан, *Право на рад*, Београд, 1955, стр. 217, (умножено за одбрану).

13. Јовановић, Божидар, *Резерве*, Београд, 1955, стр. 538, (умножено за одбрану).

14. Ступар, Михаило, *Правни послови малолетника. Нарочито правни послови за које се захтева сагласност трећег*, Београд, 1955, стр. 207, (умножено за одбрану).

1956

15. Аврамовић, Драгослав, *Проблеми трансфера*. (Прилог теорији спољних зајмова), Београд, 1956, стр. IX + 90 + 42, (умножено за одбрану).

16. Ђорђевић, Живомир, *Проблем еквивалентности у облигационом праву*, Београд, 1956, стр. 167, (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Универзитет, 1958, стр. 112.

17. Јовановић, Владимир, *Права осигурача према трећем одговорном лицу. Питање такозваног "регреса" осигурача према трећем одговорном лицу*, Београд, 1956, стр. 245, (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Државни осигуравајући завод Генерална дирекција, 1957, стр. X + 178.

18. Марковић, Милан, *Заштита мањина у склопу међународне заштите људских права*, Београд, 1956, стр. 267, (умножено за одбрану).

19. Милутиновић, Милан М., *Географски материјализам*, Београд, 1956. - (Нема свих података јер теза није предата ниједној надлежној библиотеци).

Титоград, Историјски институт НР Црне Горе, Одељење за проучавање државе и права, 1957, стр. 311.

20. Самарџија, Милош, *Цена производње. Методолошко-теориска истраживања*, Београд, 1956, стр. 206, (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Нолит, 1957, стр. 206.

21. Симовић, Војислав, *Природа и правни положај АВНОЈ-а*, Београд, 1956, стр. 239, (умножено за одбрану).

22. Жилић-Јурин, Ана, *Кеупесова теорија мултипликатора*. (Прилог дискусији о теорији мултипликатора), Београд, 1956, стр. 224, (умножено за одбрану).

1957

23. Цвејић, Јелена, *Облигациони уговори у дубровачком праву од XIII до средине XIV века*, Београд, 1957, стр. 389, (умножено за одбрану).

24. Денковић, Драгаш, *Вршење правне службе и одговорност за штету проузроковану грађанима*, Београд, 1957, стр. 185, (умножено за одбрану).

25. Димитријевић, Павле, *Правоснажност управних аката*, Београд, 1957, стр. 532, (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Савремена администрација, 1963, стр. VII + 329, Библиотека за управне науке.

26. Кандић, Љубица, *Скупштине у Србији за време Првог устанка од 1804-1813*, Београд, 1957, стр. 253 + 15, (умножено за одбрану).

Исто: *Скупштине у систему власти државе Првог устанка (1804-1813)*, Београд, Универзитет, 1963, стр. 156.

27. Максимовић, Иван, *Економска теорија социјализма у савременој грађанској економској науци*, (Прилог критичи чисте теорије социјалистичке економије), Београд, 1957, стр. 319, (умножено за одбрану).

Исто: *О савременој економској теорији*, Београд, Култура, 1961, стр. 183.

28. Радовановић, Милош, *Злоупотреба положаја или овлашћења*, Београд, 1957, стр. 427 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Штампарско-издавачко предузеће ПТТ, 1958, стр. 260.

29. Стефановић, Милица, *Положај малолетника у кривичном праву*, Београд, 1957, стр. 177 (умножено за одбрану).

1958

30. Петрић, Вера, *Кривично-судска пракса у Србији 1815-1839*, Београд, 1958, стр. 198 (умножено за одбрану).

31. Срњић, Иванка, *Други дом у претставничким телима*, Београд, 1958, стр. III + 497 + XV (умножено за одбрану).

1960

32. Мирковић, Мирко, *Правни положај српске цркве под турском влашћу (1459-1766)*, Београд, 1960, стр. 328 (умножено за одбрану).

Исто: *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу (1459-1766)*, Београд, Завод за издавање уџбеника СРС, 1965, стр. 223, Наука, техника, уметност, 20.

33. Станковић, Владан, *Законска обавеза издржавања у југословенском праву*, Београд, 1960, стр. IV + 284 (умножено за одбрану).

34. Врачар, Стеван, *Социјална садржина функције државноправног поретка*. Расправа о улози државе и права у процесу политичког конституисања друштва, Београд, 1960, стр. III + 542 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Савез удружења правника Југославије, 1965, стр. 253.

1961

35. Лазаревић, Љубиша, *Положај младих пунолетника у кривичном праву*, Београд, 1961, стр. 435 (умножено за одбрану).

36. Николић, Павле, *Скупштински систем владавине*, Београд, 1961, стр. VI + 379 (умножено за одбрану).

Исто: *Скупштински систем*, Београд, Савремена администрација, 1973, стр. 201, Институт за упоредно право, Монографије, 71.

37. Печујлић, Мирослав, *Савремене социјалистичке теорије о прелазу из капитализма у социјализам*, Београд, 1961, стр. 310 (умножено за одбрану).

38. Поповић, Владислав, *Изборни систем Југославије*, Београд, 1961, стр. 235 (умножено за одбрану).

1962

39. Ђуровић, Радомир, *Уговор о кооперацији у пољопривреди*, Београд, 1962, стр. X + 341 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Универзитет, 1964, стр. 212.

Београд, Савез удружења правника Југославије, 1964, стр. 212.

40. Младеновић, Марко, *Развод брака*, Београд, 1962, стр. 553 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Савремена администрација, 1964, стр. 314, Библиотека друштвених наука.

Развод брака и узроци за развод брака, Историја, социологија, законодавство, судска пракса (2. изд.), Београд, Рад, 1974, стр. 445.

41. Павићевић, Радован Л., *Схватања о држави П.Ј. Прудона*, Београд, 1962, стр. 258 (умножено за одбрану).

Исто: *Држава као конфедерација комуна. Критика Прудонових схватања*, Београд, Институт за међународни раднички покрет, 1969, стр. 235, Развој социјалистичке мисли, Студије и монографије.

1963

42. Ђорђевић, Мирослав, *Кривична одговорност правних лица за привредне преступе*, Београд, 1962, стр. 286 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Универзитет, 1968, стр. 135.

43. Ђорђевић, Стеван, *О континуитету држава с посебним освртом на међународноправни континуитет Краљевине Југославије и ФНРЈ*, Београд, 1963, стр. IV + 336 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Научна књига, 1967, стр. IV + 182.

44. Пак, Милан, *Аутономија воље странака у купопродајним уговорима са страним елементом*, Београд, 1963, стр. 204 (умножено за одбрану).

45. Перовић, Слободан, *Формални уговори у грађанском праву*, Београд, 1962, стр. 247 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Савез удружења правника Југославије, 1964, стр. 147.

Београд, Научна књига, 1964, стр. 147 (2. изд.).

46. Станковић, Обрец, *Новчана накнада неимовинске штете са посебним освртом на југословенску судску праксу*, Београд, 1962, стр. 272 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Универзитет, 1963, стр. 184.

Београд, Савремена администрација, 1968, стр. VIII + 244, Библиотека друштвених наука, (3. изд.).

1964

47. Алексић, Живојин, *Примена научних достигнућа код личних извора доказа у кривичном поступку*, Београд, 1964, стр. 298 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, 1965, стр. VII + 160.

48. Курдулија, Момчило, *Неважност брака*, Београд, 1964, стр. 291 (умножено за одбрану).

- Исто: Београд, Савез удружења правника Југославије, 1965, стр. 156.
Београд, Универзитет, 1965, стр. 156.
Београд, Савремена администрација, 1970, стр. VII + 155.
49. Петровић, Мирослав, *Циљ опорезовања*, Београд, 1964, стр. III + 207 + XII (умножено за одбрану).
50. Рајковић, Верољуб, *Улога јавног тужиоца у грађанском судском поступку СФРЈ*, Београд, 1964, стр. VII + 307 (умножено за одбрану)
Исто: Београд, Савез удружења правника Југославије, 1965, стр. 210.
51. Станојевић, Обрад, *Зајам у историји права*, Београд, 1964, стр. 6 + XXII + 373 (умножено за одбрану).
Исто: Београд, Институт за правну историју на Правном факултету, 1966, стр. 325
Зајам и камата. Историјска и упоредноправна студија, Београд, Институт за правну историју на Правном факултету, 1966, стр. 325.
52. Стојановић, Александар, *Улога управних стручњака и функционера у југословенској јавној управи у оквиру историје и упоредног права*, Београд, 1964, стр. 459 + 41 + XV (умножено за одбрану).
Исто: *Улога функционера и управних стручњака у развоју јавне управе*, Београд, Универзитет, 1965, стр. 192.
53. Шулејић, Предраг, *Осигурање од грађанске одговорности*, Београд, 1964, стр. VI + 236 (умножено за одбрану).
Исто: Београд, Универзитет, 1967, стр. 166.
Београд, Институт за упоредно право, 1967, стр. 166. Институт за упоредно право, Монографије, 28.
54. Трајковић, Миодраг, *Правни односи код комисионе куповине и продаје робе у нашем и упоредном праву*, Београд, 1964, стр. 5 + 253 (умножено за одбрану).
Исто: Институт за упоредно право, 1969, стр. 146, Институт за упоредно право, Монографије, 45.
Београд, Универзитет, 1969, стр. 146.

1965

55. Аћимовић, Михајло Н., *Допринос браниоца истини у кривичном поступку*, Београд, 1965, стр. 170 (умножено за одбрану).
Исто: Београд, Савез удружења правника Југославије, 1966, стр. 117.
56. Атанацковић, Драгољуб, *Кривично дело угрожавања јавног саобраћаја*, Београд, 1965, стр. 2 + 360 + 27 + XV (умножено за одбрану)
Исто: Београд, Универзитет, 1967, стр. 164.
57. Димитријевић, Војин, *Право уточишта на територији стране државе (Територијални азил)*, Београд, 1965, стр. VII + 333 (умножено за одбрану)
Исто: *Уточиште на територији стране државе: Територијални азил*, Београд, Центар за документацију и публикацију Правног факултета, 1969, стр. 176.
58. Јаковљевић, Душан С., *Кривична дела против слобода и права грађана у југословенском кривичном праву*, Београд, 1965, стр. III + 337 (умножено за одбрану).
Исто: *Кривична дела против слобода и права грађана*, Београд, Центар за документацију и публикације Правног факултета, 1969, стр. 178.
59. Кавран, Драгољуб, *Руковођење у органима управе*, Београд, 1965, стр. 246 (умножено за одбрану).
60. Мајсторовић, Живорад, *Систем планирања у Совјетском Савезу*, Београд, 1965, стр. 2 + 187 (умножено за одбрану).

61. Милојевић, Момир Б., *Положај појединца и његов активни субјективитет у међународном праву*, Београд, 1965, стр. IV + 507 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Југословенски завод за продуктивност рада, 1987, стр. 288.

62. Ристић, Павле, *Проблем односа између федерације и федералних јединица са посебним освртом на Југославију*, Београд, 1965, стр. II + V + 338 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Научна књига, 1967, стр. IV + 184.

63. Станковић, Југослав, *Основне друштвене скупине и друштвена моћ у систему југословенске социјалистичке демократије*, Београд, 1965, стр. 349 (умножено за одбрану).

64. Станковић, Владета, *Проблеми акумулације у социјалистичкој привреди*, Београд, 1965, стр. 223 (умножено за одбрану).

65. Стојановић, Радослав, *Политика силе и неразвијене земље у савременим међународним односима*, Београд, 1965, стр. III + 336 + XI (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Научна књига, 1967, стр. 184.

66. Шошкић, Драгутин, *Проблеми расподеле у социјализму с посебним освртом на југословенску праксу*, Београд, 1965, стр. 282 (умножено за одбрану).

67. Вашић, Александар, *Узроци робне производње у социјализму*, Београд, 1965, стр. VI + 383 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Научна књига, 1966, стр. VI + 302.

68. Видаковић, Зоран, *Радничко самоуправљање и научно управљање*, Београд, 1965, стр. 5 + XI + 451 (умножено за одбрану)

1970

69. Ђукић-Вељовић, Златија, *Совјетски федерализам и његов развитак*, Београд, 1970, стр. 2 + 232 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Институт за упоредно право, 1971, стр. 126, Институт за упоредно право, Монографије, 55.

Београд, Универзитет, 1971, стр. 126.

1971

70. Брајић, Влајко, *Проблеми запошљавања у условима технолошког прогреса (са посебним освртом на делатност међународне организације рада)*, Београд, 1971, стр. 205 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Институт за упоредно право, 1972, стр. 149, Институт за упоредно право, Монографије, 64.

Београд, Универзитет, 1972, стр. 149.

71. Имамовић, Мустафа, *Правни положај и унутрашњи политички развитак Босне и Херцеговине 1878-1914*, Београд, 1971, стр. XIII + 538 + 21 (умножено за одбрану).

Исто: Сарајево, Свјетлост, 1976, стр. 274.

1972

72. Јојић, Бранислава, *Правна и политичка једнакост људи у социјализму*, Београд, 1972, стр. 245 (умножено за одбрану).

Исто: *Правна и политичка једнакост људи у социјализму: Упоредно-правна анализа устава социјалистичких држава Европе*, Београд, Савремена

администрација (ети), 1986, стр. 140. Институт за упоредно право, Монографије, 112.

1973

73. Чавошки, Коста, *Идеја слободе и демократија*, Београд, 1973, стр. III + 440 (умножено за одбрану).

74. Ивић, Александар, *Уставноправни концепт друштвене својине у Југославији*, Београд, 1973, стр. 307 (умножено за одбрану).

75. Кошутин, Будимир, *Судска пресуда као извор права*, Београд, 1973, (Нема свих података јер теза није предата ниједној надлежној библиотеци).

Исто: Београд, Институт за упоредно право - Савремена администрација, 1973, стр. 171, Институт за упоредно право, Монографије, 47.

1974

76. Коштуница, Војислав, *Институционализована опозиција у политичком систему капитализма*, Београд, 1974, стр. 416 (умножено за одбрану).

77. Орлић, Миодраг, *Правна природа закупа*, Београд, 1974, стр. XXI + 514 + 29 (умножено за одбрану).

1975

78. Милић, Владимир, *Утицај индустријализације на измене у социјалној структури Југославије*, Београд, 1975, стр. VIII + 450 (умножено за одбрану).

1976

79. Бесаровић, Весна, *Правни аспект преноса технолошког знања у земље у развоју*, Београд, 1976, стр. VIII + 488 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Институт за упоредно право, 1978, стр. 215.

80. Јекић, Загорка, *Одвојено мишљење судије код доношења судских одлука у кривичном поступку*, Београд, 1976, стр. 320 + XXVI (умножено за одбрану)

Исто: Симић-Јекић, Загорка, *Одвојено мишљење судије у кривичном поступку*, Београд, Центар за публикације Правног факултета у Београду, 1983, стр. 292.

81. Марковић, Ратко, *Извршна власт*, Београд, 1976, стр. 656 (умножено за одбрану)

Исто: Београд, Савремена администрација 1980, стр. VIII + 256.

1977

82. Крећа, Миленко, *Jus cogens у међународном јавном праву*, Београд, 1977, стр. IV + 409 (умножено за одбрану).

Исто: *Апсолутно обавезне норме (jus cogens) у међународном јавном праву*, Београд, Научна књига, 1989, стр. 168.

1978

83. Лабус, Мирољуб, *Марксова теорија понуде и тражње*, Београд, 1978, стр. 476 (умножено за одбрану).

1979

84. Табороши, Светислав, *Приступ изучавању личне потрошње*, Београд, 1979, стр. VII + 456 (умножено за одбрану).

Исто: *Односи потрошње у социјализму: Потрошач у систему удруженог рада*, Београд, Пословна политика, 1986, стр. 225.

85. Тодоровић, Мирјана, *Вебленово схватање друштва и критика капитализма*, Београд, 1979, стр. II + 263 (умножено за одбрану).

86. Васиљевић, Мирко, *Пословодни орган организације удруженог рада. Правно политички аспект*, Београд, 1979, стр. VII + 559 (умножено за одбрану).

Исто: *Пословодни орган организације удруженог рада*, Београд, Трибина, 1981, стр. 281, Актуелности.

1980

87. Јевтић, Драгош, *Локална самоуправа у Србији 1888-1903*, Београд, 1980, стр. 314 (умножено за одбрану).

88. Поповић, Дејан, *Економски ефекти посредних пореза*, Београд, 1980, стр. III + 421 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, 1983, стр. 286.

1981

89. Аврамовић, Сима, *Еволуција слободе тестирања у античком грчком праву*, Београд, 1981, стр. III + 399 (умножено за одбрану).

90. Јањић-Комар, Марина, *Право детета на живот и здравље*, Београд, 1981, стр. 228 (умножено за одбрану).

91. Лилић, Стеван, *Однос управе и грађана: Са посебним освртом на југословенско позитивно право*, Београд, 1981, стр. VI + 350 (умножено за одбрану).

92. Ракић-Водинелић, Весна, *Ревизија против пресуде*, Београд, 1981, стр. VII + 437 (умножено за одбрану).

93. Шундерић, Боривоје, *Услови за заснивање радног односа радника у удруженом раду*, Београд, 1981, стр. XVIII + 486 (умножено за одбрану).

Исто: *Услови за заснивање радног односа радника*, Београд, Научна књига, 1986, стр. XII + 238.

1982

94. Вукадин, Емилија, *Наменска расподела дохотка у социјалистичкој самоуправној привреди*, Београд, 1982, стр. 405 (умножено за одбрану).

1983

95. Антић, Оливер, *Слобода завештања и нужни део*, Београд, 1983, стр. V + 340 (умножено за одбрану).

96. Лазин, Ђорђе, *"In dubio pro reo" у кривичном поступку*, Београд, 1983, стр. V + 272 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Научна књига, 1985, стр. XII - 167.

97. Милошевић, Мирослав, *Римска земљишна својина у класичном и посткласичном праву*, Београд, 1983, стр. 322 (умножено за одбрану).

1984

98. Поповић, Драгољуб, *Одступање од кривице као основа вануговорне одговорности за штету у францускоме и немачкоме праву (1838-1943)*, Београд, 1984, стр. 335 + XLVI (умножено за одбрану).

1985

99. Игњатовић, Ђорђе, *Савремено стање криминалне политике у Југославији*, Београд, 1985, стр. IV + 342 (умножено за одбрану).

1986

100. Китић, Душан, *Остваривање законског издржавања у иностранству*, Београд, 1986, стр. IX + 350 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Научна књига, 1989, стр. 172.

101. Тркуља, Јовица, *Присисцптивање теоријског концепта диктатуре пролетаријата*, Београд, 1986, стр. V + 404 (умножено за одбрану).

102. Водинелић, Владимир В., *Јавно и приватно право*, Београд, 1986, стр. XIX + 1185 (умножено за одбрану).

103. Вујадиновић-Милинковић, Драгица, *"Будимпештанска школа: теорија радикалних потреба*, Београд, 1986, стр. V + 452 (умножено за одбрану).

Исто: *Теорија радикалних потреба: "Будимпештанска школа"*, Никшић (етц), Универзитетска ријеч (етц), 1988, стр. 320 (Библиотека Савремени свијет).

1987

104. Драшкић, Марија, *Ванбрачна заједница; Грађанскоправна дејства заједничког живота*, Београд, 1987, стр. 465 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Научна књига, 1988, стр. 249.

105. Кнежевић, Гашо, *Меродавно право за трговачки уговор о међународној продаји робе*, Београд, 1987, стр. X + 316 (умножено за одбрану).

Исто: Београд, Институт за упоредно право, 1989, стр. 219, Монографије, 123.

106. Миловановић, Зоран, *Криминалистички и процесни аспекти идентификације лица у кривичном поступку*, Београд, 1987, стр. V + 583 (умножено за одбрану).

107. Митровић, Драган, *Садржина и облици законитости*, Београд, 1987, стр. 362 (умножено за одбрану).

108. Петровић, Снежана, *Интересне групе и политички систем*, Београд, 1987, стр. 285 (умножено за одбрану).

109. Радуловић, Љиљана, *Ослобођење од казне*, Београд, 1987, стр. IV + 309 (умножено за одбрану).

110. Томић, Зоран, *Управна контрола управе: посебно у југословенском праву*, Београд, 1987, стр. 511 (умножено за одбрану).

1989

111. Стефановски, Мирјана, *Хрватски концепт државног уређења у време стварања југословенске државе*, Београд, 1989, стр. III + 512 (умножено за одбрану).

112. Васић, Радмила, *Правна обавезност обичаја*, (с.1.): (с.н.), 1989, стр. IV + 345 (умножено за одбрану)

1990

113. Цетинић, Маринка, *Кривична дела пропуштања*, Београд, 1990, стр. 295 (умножено за одбрану).

114. Лубарда, Бранко, *Колективни уговори о раду као извори радног права у савременим државама*, Београд, 1990, стр. 8 + 365 (умножено за одбрану).

Исто: *Колективни уговори о раду, Упоредно право, теорија, пракса*, Београд, Радничка штампа, 1990, стр. 180 (Библиотека Поводи).

1991

115. Хибер, Драгор, *Појам битне заблуде при закључењу уговора*, Београд, 1991, стр. 524 + 114 (умножено за одбрану).

1992

116. Јовановић, Александра, *Утицај типа својине на понашање (ефикасност) самоуправног предузећа*, Београд, 1992, стр. 209 (умножено за одбрану).

Исто: *Партиципативна економија: утицај типа својина на понашање (ефикасност) предузећа*, Београд, Правни факултет, 1993, стр. 174.

117. Недељковић, Слободанка, *Држава благостања: идеје и политика*, Београд, 1992, стр. 373 (умножено за одбрану).

1993

118. Јелић, Рајко, *Правни промет друштвених средстава: или статика и динамика облика својине у нашем праву*, Београд, 1993, стр. 365 (умножено за одбрану).

1994

119. Попов-Илић, Гордана, *Основица пореза на добит корпорација*, Београд, 1994, стр. 275 + 24 (умножено за одбрану).

Приредила Ивана Пајић

ИЗБОРИ И ПЕНЗИОНИСАЊА НАСТАВНИКА И САРАДНИКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ У 1994. ГОДИНИ

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 7. марта 1994. године изабрало је:

Др Весну Ракић-Водинелић, доцента, у звање ванредног професора за предмет Грађанско процесно право.

Мр Добросаву Миловановића, асистента-приправника, у звање асистента за предмет Управно право.

Др Драгицу Вујадиновић-Милинковић, доцента, поново у звање доцента за предмет Социјалне и правне теорије.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 19. септембра 1994. године изабрало је:

Мр Јадранку Нешић, професора енглеског језика и књижевности, у звање предавача за Енглески језик.

Мр Данку Стојаковић, професора немачког језика и књижевности, у звање предавача за Немачки језик.

Предрага Стаменковић, професора руског језика и књижевности, у звање предавача за Руски језик.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 24. октобра 1994. године изабрало је:

Мр Слободана Панова, асистента приправника, у звање асистента за предмет Породично право.

Милана Шкулић, дипломираног правника, у звање асистента-приправника за предмет Кривично процесно право са Криминалистиком.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 26. децембра 1994. године изабрало је:

Др Рајка Јелић, асистента у звање доцента за предмет Стварно право.

Наставник Правног факултета који је отишао у пензију у 1994. години
Др Мирослав Печујлић, редовни професор.

Припремио *Миљко Ваљаревић*

ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ У 1994. ГОДИНИ

Мр Глигорије Спасојевић, стручни сарадник у Кривичном одељењу Врховног војног суда: "Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву" - одбранио 16. фебруара 1994. године.

Мр Чедомир Богићевић, саветник министра у Министарству рада и социјалне заштите Републике Црне Горе: "Функције органа државне управе у остваривању и заштити права радника" - одбранио 10. марта 1994. године.

Мр Сенад Цинић, судија Окружног суда у Шапцу: "Кривично дело увреде" - одбранио 16. марта 1994. године.

Мр Драгила Вујовић, наставник на Вишој школи унутрашњих послова у Земуну: "Функције јавног тужиоца у преткривичном поступку" - одбранила 1. јула 1994. године.

Мр Саво Марковић, директор Правног сектора ДП "Велетрговина-комерц": "Развитак тестаменталног наслеђивања у црногорском обичајном праву" - одбранио 6. јула 1994. године.

Мр Хасиба Хрустић, самостални саветник у Савезном министарству за финансије: "Увођење пореза на додату вредност у фискални систем привреде у транзицији" - одбранила 7. јула 1994. године.

Мр Предраг Горановић, министар финансија Републике Црне Горе: "Трансформација пореског система и пореске политике у Републици Црној Гори" - одбранио 8. јула 1994. године.

Мр Жељко Шевић, помоћник министра за спорт и омладину Републике Србије: "Правни статус централне банке у развијеној тржишној привреди" - одбранио 15. јула 1994. године.

Мр Мила Јовановић, асистент на Правном факултету у Нишу: "Августово брачно законодавство (Кадукарни закони)" - одбранила 15. јула 1994. године.

Мр Љиљана Славнић, заменик секретара Уставног суда Републике Србије: "Уставносудска контрола закона у Југославији и Србији (са компаративним освртом)" - одбранила 2. августа 1994. године.

Хамди Вранић, предавач на Правном факултету у Приштини: "Положај супружника у наследном праву" - одбранио 12. октобра 1994. године.

Мр Душан Николић, асистент на Правном факултету у Новом Саду: "Појам грађанскоправне санкције" - одбранио 13. октобра 1994. године.

Мр Гордана Илић-Попов, асистент на Правном факултету Универзитета у Београду: "Основица пореза на добит корпорација" - одбранила 25. новембра 1994. године.

Припремила *Гордана Мрђеновић*

ОДБРАЊЕНЕ МАГИСТАРСКЕ ТЕЗЕ У 1994. ГОДИНИ

Милена Ђорђевић, на раду у иностранству: "Примена инситута радног права коришћењем информационих технологија" - одбранила 9. фебруара 1994. године.

Оливера Милосављевић, незапослена: "Тршћанско питање 1945-1975. године" - одбранила 15. фебруара 1994. године.

Нина Шћепановић, запослена у Другом општинском суду у Београду: "Накнада материјалне штете проузроковане повредом телесног интегритета" - одбранила 21. фебруара 1994. године.

Саша Боваи, асистент-приправник на Правном факултету у Београду: "Интегративне могућности социолошког испада у одређивању појма права" - одбранио 21. фебруара 1994. године.

Бранислав Милинковић, запослен у Представништву Стонотениског савеза Београда: "Међународноправна и упоредноправна анализа слободе изражавања и право на информисање" - одбранио 15. марта 1994. године.

Милош Галантић, незапослен: "Међународно правна заштита индустријских и природних добара" - одбранио 17. марта 1994. године.

Лаиновић Жељко, секретар у месној заједници Савино Село: "Правни положај мађарске националне мањине у Србији" - одбранио 21. марта 1994. године.

Милан Жарковић, асистент у Вишој школи унутрашњих послова: "Потраге за учиниоцима кривичних дела" - одбранио 17. марта 1994. године.

Љубица Николић, асистент-приправник на Правном факултету у Нишу: "Берзанско пословање у Југославији" - одбранила 22. априла 1994. године.

Алексиос Панагопулос, незапослен: "Старо спартанско право" - одбранио 10. јуна 1994. године.

Снежана Миладиновић, асистент Правног факултета у Титограду: "Испорука" - одбранила 27. јуна 1994. године.

Јован Мишевић, запослен у "Инвестбанци" д.д. Београд: "Природа и карактер обвезница јавних рејтних зајмова" - одбранио 27. јуна 1994. године.

Марија Зарковић, асистент Правног факултета у Приштини: "Признање и извршење страних и арбитражних одлука и нека питања националног и међународног регулисања" - одбранила 5. јула 1994. године.

Марко Ђурђевић, асистент-приправник Правног факултета у Београду: "Раскидање или измена уговора због промењених околности" - одбранио 6. јула 1994. године.

Владимир Чоловић, директор д.д. "Балкан осигурања" Београд: "Сукоб закона и промена суверенитета" - одбранио 6. јула 1994. године.

Светлана Вукотић, запослена у Пословном центру "Прва искра": "Берзе и берзански послови у савремено организованој привреди" - одбранила 12. јула 1994. године.

Младен Вукчевић, запослен у Општинском комитету СК Титоград: "Промјене устава (теоријско-нормативни проблеми)" - одбранио 16. септембра 1994. године.

Срђан Голубовић, асистент-приправник на Правном факултету у Нишу: "Јавна потрошња у функцији стабилизационе политике" - одбранио 5. октобра 1994. године.

Драган Клепић, руководилац Одељења за послове правне заштите у Агробанци: "Правно-економски и социолошки аспекти инструмената обезбеђења кредита банака" - одбранио 6. октобра 1994. године.

Силвија Пановић-Ђурић, асистент-приправник на Правном факултету у Београду: "Начело легалитета и легитимитета у кривичном праву" - одбранила 31. октобра 1994. године.

Наташа Делић, асистент-приправник Правног факултета у Београду: "Кривичноправни значај смањене урачунљивости" - одбранила 31. октобра 1994. године.

Брано Миљуш, саветник у Савезном министарству иностраних послова: "Уставни концепти федерализма и спољна политика" - одбранио 17. новембра 1994. године.

Бранислав Срдановић, запослен у Председништву Црне Горе: "Међународни тероризам и изузимање политичког кривичног дела од екстрадиције" - одбранио 23. децембра 1994. године.

Ранко Вукић, судија Основног суда у Подгорици: "Улога шефа државе у одржавању међународних односа са становишта међународног права" - одбранио 30. децембра 1994. године.

Борис Којић, запослен у Институту за кукуруз "Земун поље": "Уговор о факторингу" - одбранио 30. децембра 1994. године.

Припремила *Гордана Мрђеновић*

САДРЖАЈ

	страница
ЧЛАНЦИ	
<i>др Миленко Крећа</i> , A few remarks about the membership of FR Yugoslavia in the United Nations Organization (изворни научни рад) - - - - -	590-605
<i>др Стеван Ђорђевић</i> , Други светски рат и ратна штета Југославије (изворни научни рад) - - - - -	606-615
<i>др Љубица Кандић</i> , Допринос Стојана Новаковића реформи Велике школе у другој половини XIX века (изворни научни рад) - - - - -	616-634
<i>мр Снежана Циглер</i> , Дискрециона оцена као критеријум разграничења начела легалитета и опортунитета кривичног гоњења (изворни научни рад) - - - - -	635-652
ПРИЛОЗИ	
<i>др Слободан А. Поповић, Милена С. Поповић</i> , Процена "пометње" у жиговном праву - - - - -	654-659
<i>Душан Л. Петовић</i> , Методи и принципи оцене новости проналаска у патентном праву - - - - -	660-664
<i>Риста М. Симоновић и др Бранислав Р. Симоновић</i> , Неке поуке и поруке из живота и дела Слободана Јовановића - - - - -	665-681
КОМЕНТАРИ СУДСКИХ ОДЛУКА	
<i>др Зоран Ивошевић</i> , Јавни конкурс и заштита ауторских права - - - - -	682-688
СУДСКА ХРОНИКА	
Одлуке Врховног суда Србије - <i>др Зоран Ивошевић</i> - - -	689-697
Одлуке Савезног уставног суда - <i>Ђорђе Ђурковић</i> - - -	698-702
ПРИКАЗИ	
Поводом приказа В.В. Водинелића књиге Увод у грађанско право, А. Гамса са Љ.М. Ђуровић - <i>др Андрија Гамс, др Љиљана Ђуровић</i> - - - - -	703-708
<i>др Оливер Антић</i> , Наследно право, Народна књига, Београд, 1994 - <i>Драган Павић и Марко Ђурђевић</i> - - - - -	709-712

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

Преглед докторских дисертација професора Правног факултета у Београду одбрањених у периоду од 1945-1994. године на Правном факултету у Београду - <i>Ивана Пајић</i> - - - - -	713-722
Избори и пензионисања наставника и сарадника Правног факултета Универзитета у Београду у 1994. години - <i>Миљко Ваљаревић</i> - - - - -	722-723
Одбрањене докторске дисертације у 1994. години - <i>Гордана Мрђеновић</i> - - - - -	723-724
Одбрањене магистарске тезе у 1994. години - <i>Гордана Мрђеновић</i> - - - - -	724-725

TABLE OF CONTENTS

	page
ARTICLES	
<i>Dr. Milenko Kreća</i> , A few remarks about the membership of FR Yugoslavia in the United Nations Organization (original article) - - - - -	590-605
<i>Dr. Stevan Đorđević</i> , Second World War and War Damages Due to Yugoslavia (original article) - - - - -	606-615
<i>Dr. Ljubica Kandić</i> , Contribution of Stojan Novaković to the Reform of the Superior School in the Second Half of the Nineteenth Century (original article) - - - - -	616-636
<i>Mr. Snežana Cigler</i> , Discretionary Evaluation as a Criterion of Delimiting the Principle of Legality and Opportunity of Criminal Prosecution (original article) - - - - -	635-652
CONTRIBUTIONS	
<i>Dr. Slobodan A. Popović, Milena S. Popović</i> , Evaluation of Confusion in the Law of Trade-Marks - - - - -	654-659
<i>Dušan Petošević</i> , Methods and Principles of Evaluation of Originality of Invention in the Law of Patents - - - - -	660-664
<i>Rista M. Simonović and Branislav R. Simonović</i> , Some Lessons and Messages to Be Drawn out of Life and Work of Slobodan Jovanović - - - - -	665-681
COMMENTARIES OF JUDICIAL DECISIONS	
<i>Dr. Zoran Ivošević</i> , Public Competition and Protection of Copyrights - - - - -	682-688
COURTS' CHRONICLE	
Decisions of the Supreme Court of Serbia - <i>dr. Zoran Ivošević</i> - -	689-697
Decisions of the Constitutional Court of Yugoslavia - <i>Đorđe Đurković</i> - - - - -	698-702
BOOK REVIEWS	
On the Occasion of the Review by V.V. Vodinelić of the Book Uvod u građansko pravo (the Introduction to Civil Law), by <i>dr. Andrija Gams and dr. Ljiljana M. Đurović</i> -	
<i>dr. Andrija Gams and dr. Ljiljana M. Đurović</i> - - - - -	703-708

Dr. Oliver Antić, Nasledno pravo (Inheritance Law), Narodna knjiga, Belgrade, 1994 - <i>Dragan Pavić and Marko Đurđević</i> -	709-712
---	---------

FACULTY CHRONICLE

Review of Doctoral Dissertations of Professors of the Faculty of Law in Belgrade, Defended in the 1945-1994 Period, at the Faculty of Law in Belgrade - <i>Ivana Pajić</i> - - - - -	713-722
Elections and Retirings of Professors and Collaborators of the Faculty of Law of the University of Belgrade in 1994 - <i>Miljko Valjarević</i> - - - - -	722-723
Defended Doctoral Dissertations in 1994 - <i>Gordana Mrđenović</i> -	723-724
Defended Master Theses in 1994 - <i>Gordana Mrđenović</i> - - - - -	724-725

TABLE DES MATIÈRES

	page
ARTICLES	
<i>Milenko Kreća</i> , A few remarks about the membership of FR Yugoslavia in the United Nations Organization (ouvrage scientifique original) - - - - -	590-605
<i>Stevan Đorđević</i> , La deuxième guerre mondiale et les dommages de guerre causés à la Yougoslavie (ouvrage scientifique original) - - - - -	606-615
<i>Ljubica Kandić</i> , La contribution de Stojan Novaković à la réforme de la Grande Ecole au cours de la deuxième moitié du XIXème siècle (ouvrage scientifique original) - - - - -	616-634
<i>Snežana Cigler</i> , L'appréciation de discrétion en tant que critère de la délimitation du principe de la légalité et de l'opportunité de la poursuite pénale (ouvrage scientifique original) - - - - -	635-652
VARIÉTÉS:	
<i>Slobodan A. Popović, Milena S. Popović</i> , L'évaluation de la confusion dans le droit de timbre - - - - -	654-659
<i>Dušan Petošević</i> , Les méthodes et les principes de l'évaluation de la nouveau des innovations dans le droit des brevets - - - - -	660-664
<i>Rista M. Simonović et Branislav R. Simonović</i> , Certains enseignements et messages de la vie et de l'oeuvre de Slobodan Jovanović - - - - -	665-681
COMMENTAIRES DES DÉCISIONS DES TRIBUNAUX	
<i>Zoran Ivošević</i> , La concours public et la protection des droits d'auteur - - - - -	682-688
JURISPRUDENCE	
Décisions du Tribunal suprême de Serbie - <i>Zoran Ivošević</i> - - - -	689-697
Décisions du Tribunal constitutionnel fédéral - <i>Đorđe Đurković</i> -	698-702
COMPTES RENDUS DES LIVRES	
A propos du compte rendu de V.V. Vodinelić du livre <i>L'introduction au droit civil</i> d'A. Gams avec Lj.M. Đurović - <i>A. Gams, Ljiljana Đurović</i> - - - - -	703-708
Oliver Antić, Le droit de succession, Narodna knjiga, Belgrade, 1994 - <i>Dragan Pavić et Marko Đurđević</i> - - - - -	709-712

CHRONIQUE DE LA FACULTE

La revue des thèses de doctorat des professeur de la Faculté de Droit de Belgrade soutenues entre 1945 et 1994 à la Faculté de droit de Belgrade - <i>Ivana Pajić</i> - - - - -	713-722
Les nominations et les retraites des enseignants et des collaborateurs de la Faculté de droit de l'Université de Belgrade en 1994 - <i>Miljko Valjarević</i> - - - - -	722-723
Les thèses de doctorat soutenues en 1994 - <i>Gordana Mrdenović</i> - - - - -	723-724
Les thèses de troisième cycle soutenues en 1994 - <i>Gordana Mrdenović</i> - - - - -	724-725

Уредништво „Анала” моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „Чланци” истовремено доставити апстракт (скраћени резиме) од 10 до 20 редова, резиме до највише 25 редова, и кључне речи са највише пет израза, без свеза. Апстракт и резиме куцати на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 5 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издавања, година издавања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922. стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, стр. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излагања часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду”, бр. 2-3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС”, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл, навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право”, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осиек, 1982, стр. 37; Владимир Гапор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада”, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе”, бр. 7-8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука”, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* Уколико се једно дело

истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid*.

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали” штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев се односи и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани *курзивом*.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, "Yugoslav Workers Self-management", ed. by F. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом а не ш п а ц и о н и р а н о (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III. УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Моле се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1995. години за целу годину износи:

1. За правна лица - - - - -	дин. 40.-
2. За физичка лица - - - - -	” 15.-
3. За студенте (редовне и ванредне) - - - - -	” 5.-
4. За један примерак - - - - -	” 10.-
5. За један примерак за иностранство - - - - -	US\$ 25 (у дин.)

Претплата за иностранство износи 50 US\$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број,
40803-603-4-4356

Уредништво и администрација АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД - Булевар револуције 67, тел. 341-501